

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Πολιτιστική σύγκριση δύο καθεστώτων στην Τουρκία:

Κεμάλ – Ερντογάν

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Γεώργιος Κουλούρης

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

(Επιβλέπων)

Χριστίνα Κουλούρη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Χρυσάνθη Αυλάμη, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γεώργιος Κουλούρης, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

1.	Κεφάλαιο: Η Κεμαλική Ιδεολογία.....	14
1.1	Οι απαρχές της δημιουργίας της Κεμαλικής ιδεολογίας.....	14
1.2	Οι αρχές της ιδεολογίας του Κεμαλισμού και το περιεχόμενό τους.....	15
1.3	Οι μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ Ατατούρκ	16
1.3.1	Θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις.....	16
1.3.2	Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις	19
1.3.3	Νομοθετικές μεταρρυθμίσεις.....	22
1.3.4	Κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.....	24
2.	Κεφάλαιο: Το Κεμαλικό Καθεστώς και οι Μειονότητες	26
2.1	Η Συνθήκη της Λωζάνης.....	26
2.2	Η Ελληνική Μειονότητα της Κωνσταντινούπολης πριν το τουρκικό πογκρόμ 27	
2.3	Το τουρκικό πογκρόμ (Σεπτεμβριανά)	29
2.4	Το μεταρρυθμιστικό πλάνο για την διαμόρφωση της κοινωνίας.....	32
3.	Κεφάλαιο: Η μετεξέλιξη του κεμαλικού καθεστώτος	34
3.1	Ο πολυκομματισμός, η εμφάνιση του Δημοκρατικού Κόμματος και οι εκλογές του 1950	34
3.2	Κοινωνικά-οικονομικά φαινόμενα και επιπτώσεις στην δεκαετία του 1950	37
3.3	Το πραξικόπημα του 1960 και η κοσμική συμμαχία του κεφαλαίου	41
3.4	Η ενδυνάμωση του Κόμματος Δικαιοσύνης και η ενίσχυση του «κοσμικού» κράτους	45
3.5	Η οργάνωση της «κοσμικής» αστικής τάξης	48
3.6	Η ανάπτυξη του πολιτικού Ισλάμ και το Κόμμα Εθνικής Τάξης	50
3.7	Πολιτική μαζικοποίηση του τουρκικού Ισλάμ.....	56
3.8	Η Μέση Ανατολή ως άξονας ενδυνάμωσης του τουρκικού «ισλαμικού» κεφαλαίου	60
4.	Κεφάλαιο: Η Διακυβέρνηση του Ταγίπ Ερντογάν	66
4.1	Η περίοδος Ερμπακάν και η επίδραση της στον τρόπο διακυβέρνησης του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν.....	66
4.2	Η έλευση του Πολιτικού Ισλάμ.....	70
4.3	Η οικονομική ανάπτυξη και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου.....	73
4.4	Η εφαρμογή πολιτικής σε σχέση με την τουρκική ομογένεια	76
5.	Κεφάλαιο: Σύγκρουση Πολιτικού Ισλάμ με Κοσμικό Καθεστώς	79
5.1	Η υπόθεση «Βαριοπούλα»	79
5.2	Η υπόθεση Εργκένεκον.....	81

5.3	Το πραξικόπημα της 15 ^{ης} Ιουλίου 2016	83
5.4	Ο ρόλος του Φετουλάχ Γκιουλέν και της ισλαμικής αδελφότητας	84
5.5	Η περίοδος μετά το πραξικόπημα και οι αλλαγές που επέφερε στον τρόπο διακυβέρνησης	86
5.5.1	Οι αλλαγές στην παιδεία	87
5.5.2	Οι αλλαγές στο κράτος δικαίου	88
5.5.3	Οι αλλαγές στο δημόσιο	89
6.	Κεφάλαιο: Ο Ρόλος της Δύσης και η Τουρκία	91
6.1	Τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι ελευθερίες.....	91
6.2	Η κατάργηση του πολιτικού ρόλου του στρατού.....	92
6.3	Τα κριτήρια Κοπεγχάγης για ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.....	92
	Συμπεράσματα	94
	Βιβλιογραφία	98
	Συμπληρωματική Βιβλιογραφία	108
	Παράρτημα	111

Πίνακες

Πίνακας Α.1: Απεικόνιση εξαναγκασμένων αποίκων κατά την περίοδο 1459-1475	117
Πίνακας Α.2: Αναλογία των φορολογούμενων νοικοκυριών σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις σε Κωνσταντινούπολη και Γαλατά	118
Πίνακας Α.3: Πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης.....	118
Πίνακας Α.4: Επαγγέλματα των μεσαίων και κατώτερων τάξεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης	119
Πίνακας Α.5: Έλληνες που εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη κατά τα έτη 1922-1924	120

Περίληψη

Στόχος της παρούσας διπλωματικής ήταν να αναδείξει τις ομοιότητες αλλά και τις διαφορές ανάμεσα στην πολιτισμική κατάσταση που επικρατούσε ανάμεσα στο καθεστώς επί ηγεσίας Κεμάλ Ατατούρκ και το αντίστοιχο επί ηγεσίας Ταγίπ Ερντογάν.

Βασικά ερωτήματα που χρήζουν απάντησης μέσα από την διπλωματική αποτελούν το αν και το γιατί ο λαός της Τουρκίας επιδιώκει αυταρχικούς ηγέτες, αν η ισλαμική κουλτούρα αναδείχθηκε επί ηγεσία Ταγίπ Ερντογάν, αν υπάρχει ελευθερία του τύπου, αν η Τουρκία θα ανταπεξέλθει σε πραξικοπήματα και πογκρόμ και πως διαμορφώνονται τα ανθρώπινα δικαιώματα ανάμεσα στις δύο περιόδους.

Η ιστορική έρευνα της παρούσας διπλωματικής βασίζεται πάνω σε μια βιβλιογραφική επισκόπηση δευτεροβάθμιας ανάλυσης δηλαδή συλλογή δεδομένων και πληροφοριών μέσα από έγκριτες πηγές όπως άρθρα, βιβλία, ηλεκτρονικές πηγές.

Τα σημαντικότερα συμπεράσματα που εξάγονται είναι ότι σίγουρα έχουμε να κάνουμε με δύο ηγέτες με ομοιότητες αλλά και αρκετές διαφορές. Η πιο σημαντική ομοιότητα θα λέγαμε ότι είναι το αυταρχικό στυλ διοίκησής τους. Η εκκαθάριση οποιουδήποτε ξένου στοιχείου που θα μπορούσε κατά την γνώμη τους να «μολύνει» το εσωτερικό της Τουρκίας. Από την μια μεριά ο Ατατούρκ δημιούργησε ένα αυστηρό τείχος προστασίας για να αποτρέψει την θρησκειά να εισρεύσει στις κρατικές υποθέσεις, και επίσης όρισε σταθερά την Τουρκία ως μια Δυτική χώρα, ο Ερντογάν έβαλε το συντηρητικό Ισλάμ πάλι στην εξωτερική πολιτική, την εγχώρια πολιτική και το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας.

Όμως είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η Τουρκία όντας μια από τις σημαντικές οικονομικά χώρες παραμένει στο προσκήνιο καθημερινά με νέα γεγονότα τόσο για την εξωτερική όσο και για την εσωτερική της πολιτική. Για το λόγο αυτό η έρευνα θεωρείται αέναη καθώς οι εξελίξεις συνεχίζονται συνεχώς.

Λέξεις-Κλειδιά: Κεμάλ Ατατούρκ, Ταγίπ Ερντογάν, πολιτισμική σύγκριση, Τουρκία

Abstract

The aim of this dissertation was to highlight the similarities and differences between the cultural situation that prevailed between Kemal Ataturk's leadership and Tayyip Erdogan's leadership.

Key questions that need to be answered through this dissertation are whether and why the people of Turkey are seeking authoritarian leaders, if Islamic culture has emerged as leader of Tayyip Erdogan, if there is freedom of the press, if Turkey is to cope with couples and pogroms and how human rights are shaped between the two periods.

The historical research of this dissertation is based on a bibliographic review of secondary analysis, namely data and information gathering through reputable sources such as articles, books, electronic resources.

The most important conclusions that are being drawn are that we are definitely dealing with two leaders with similarities but also several differences. The most important similarity would be that both characterized by the authoritarian style of governing. The clearing of any foreign element that they might, in their opinion, "contaminate" the interior of Turkey. On the one hand, Ataturk created a rigorous firewall to prevent religion from flowing into state affairs, and also firmly defined Turkey as a Western country, Erdogan put the conservative Islam back on foreign policy, domestic politics and education system of the country.

However, it is important to mention that Turkey, being one of the most important economic countries, remains on the spot every day with new events for both its foreign and domestic policy. For this reason research is considered perpetual as developments continue constantly.

Keywords: Kemal Ataturk, Tagip Erdogan, cultural comparison, Turkey

Εισαγωγή

Το 1839 ανακοινώνεται το Τανζιμάτ (αναδιοργάνωση). Ένας όρος που αναφέρεται στις μεταρρυθμίσεις σε διοικητικό και οικονομικό επίπεδο, αλλά και στις σχέσεις μεταξύ των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. (Öktem Kerem, 2014, 15). Το «σύνδρομο του Τανζιμάτ» εστιάζει στην εσωτερική πολιτική και στρέφεται ενάντια στους πιθανούς συνεργάτες της Δύσης στο εσωτερικό της χώρας. Ως τέτοιοι κατονομάζονται οι χριστιανικές μειονότητες (Αρμένιοι και Έλληνες), οι μη τουρκικές μουσουλμανικές κοινότητες (Άραβες και Κούρδοι), καθώς και τα τουρκικά, μουσουλμανικά αλλά υπέρ το δέον εκδυτικισμένα τμήματα της κοινωνίας. Η «βαθιά πολιτική» που απορρέει από το «σύνδρομο του Τανζιμάτ» προβλέπει επιγραμματικά τα εξής:

1. Χαρακτηρισμός όλων των αιτημάτων για μειονοτικά δικαιώματα, και ιδίως όσων προωθούνταν από εθνικές ή θρησκευτικές ομάδες, ως παρανόμων.
2. Αντιμέτωπιση κάθε αιτήματος για συλλογικά δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που προωθούνταν από κοινωνικές τάξεις και τοπικές κοινότητες, ως παρανόμου.
3. Αποκήρυξη κάθε αιτήματος παροχής δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ως παρανόμου.

Έτσι, το «σύνδρομο του Τανζιμάτ» αποκρυσταλλώνεται πολιτικά στην άρνηση της ίδιας της ύπαρξης των εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων και στην προσπάθεια αφομοίωσής τους στην κυρίαρχη εθνική κουλτούρα, με αξιοποίηση όλων των μέσων που διαθέτει το κράτος. Παρ' όλ' αυτά, στις περιπτώσεις που το κράτος είναι υποχρεωμένο να αναγνωρίσει την ύπαρξη μιας μειονότητας και εφόσον η πολιτική αφομοίωσης δεν έχει επιφέρει τον πλήρη μετασχηματισμό της, είναι αναγκαίο να αντισταθεί όσο το δυνατό περισσότερο στα αιτήματά της για αναγνώριση και παροχή πολιτισμικών δικαιωμάτων. (Γιλμάζ Χακάν, 2005, 19).

Το 1908 αποτελεί ένα έτος σταθμός καθώς συντελείται η Συνταγματική Επανάσταση από το κίνημα των Νεότουρκων που αποκαθιστούν το Σύνταγμα του 1876. (Öktem Kerem, 2014, 15). Με το κίνημα σηματοδοτείται η ανατροπή του παραδοσιακού οσμανικού τρόπου εξουσίας. Οι βασικοί λόγοι για τους οποίους το κίνημα των Νεότουρκων θεωρείται ως η απαρχή μιας ιστορικής περιόδου με επικίνδυνες διαστάσεις είναι:

- η σταδιακή παγίωση της αντίληψης ότι ο εκμοντερνισμός μπορεί να υπάρξει μέσα από τον δυτικό πολιτισμό και
- η αναδιάρθρωση της κοινωνικής βάσης, η οποία επιτυγχάνεται από τη “συμμαχία“ των κρατικών ελίτ με τις ελίτ της περιφέρειας, με στόχο την αντικατάσταση των “μιλλί” κοινοτήτων από ένα έθνος κοσμικό. Δηλαδή η δημιουργία της κοσμικής ιδεολογίας του τουρκισμού θα επιτρέψει στην επιβίωση ενός κοσμικού κράτους, το οποίο θα έχει μια “εθνική” αστική τάξη.

Ο δεύτερος λόγος αφορά στη διαδικασία ομογενοποίησης των “μιλλί” κοινοτήτων, όπου θα λειτουργήσει όμως αρνητικά, καθώς δεν δημιούργησε μία ομοιογενή πολιτική κοινωνία, αλλά αντιθέτως οδήγησε στην ομοιογενοποίηση και πολιτικοποίηση των “μιλλί” κοινοτήτων. (Αλεξανδρής Αλέξης, 1980, 35-45).

Οι Νεότουρκοι που κατέβαλαν την εξουσία διαιρέθηκαν στις δυο τάσεις που είχαν ήδη εμφανιστεί από την φάση της αντίστασης και της εξορίας. Στην μια πλευρά υπήρχαν οι φιλελεύθεροι, που υποστήριζαν ορισμένα μέτρα αποκέντρωσης και αυτόνομων δικαιωμάτων για τις θρησκευτικές και εθνικές μειονότητες· στην άλλη πλευρά υπήρχαν οι εθνικιστές που ζητούσαν όλο και πιο ξεκάθαρα κεντρική εξουσία και τουρκική κυριαρχία. Το όργανο των δευτέρων ήταν η Επιτροπή Ένωσης και Προόδου. Οι φιλελεύθεροι, χωρισμένοι σε πολλές και διαφορετικές ομάδες, σχημάτισαν σειρά εφήμερων κομμάτων, τα οποία δεν κατόρθωσαν να πετύχουν πολλά.

Πρώτο μέλημα των Νεότουρκων ήταν να εκθρονίσουν το σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ που, αφού κατόρθωσε να επιζήσει μετά την επανάσταση του 1908 εξορίστηκε στην Θεσσαλονίκη. (Lewis Bernard, 2001, 431).

Με απόφαση που πήραν οι Νεότουρκοι σε συνέδριο τους στην Θεσσαλονίκη η προσπάθεια αφανισμού των χριστιανών της περιοχής του Πόντου είχε αρχίσει από το 1911. Απόφαση για εξόντωση, η οποία και δυναμώθηκε το 1914 με τον οικονομικό πόλεμο και την καταλήστευση των ελληνικών περιουσιών, με τις επιθέσεις και λεηλασίες από οργανωμένες συμμορίες, τις εξορίες, τις ομαδικές εκτοπίσεις και τα τάγματα εργασίας σε απόμακρες περιοχές της Ανατολίας, όπου ελάχιστοι επέζησαν. Η εκστρατεία γιγαντώθηκε από το έτος 1916, οπότε και σταδιακά δημιουργήθηκε το αντάρτικο κίνημα των Ποντίων με αποκλειστικό κίνητρο την σωτηρία τους. Η σκληρότερη όμως φάση της γενοκτονικής εκστρατείας άρχισε στις 19 Μαΐου 1919, με την αποβίβαση του Μουσταφά Κεμάλ στη Σαμψούντα, με άδεια του Σουλτάνου,

και κράτησε μέχρι το 1924. Με την υποστήριξη δυο Σωμάτων Στρατού, της Σεβάστειας και του Ερζερούμ και τη βοήθεια τούρκων τσετέδων (ανταρτών ληστών), άρχισε το φοβερό έργο του. Από τους περίπου 700.000 Έλληνες που ζούσαν στον Πόντο την παραμονή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, μέχρι το τέλος του 1923 είχαν εξοντωθεί 353.000 άτομα. Όλοι αυτοί έπεσαν θύματα ενός προμελετημένου και καλά οργανωμένου σχεδίου χωρίς στην περιοχή εκείνη να υπάρχει πόλεμος μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. (Ταμουδίρης Νικόλαος, 2017).

Επιπρόσθετα, πέρα από τον Ελληνισμό του Πόντου, ο λαός των Αρμενίων έζησε την γενοκτονία. Το 1914, καθώς η ίδια η Τουρκία τοποθετήθηκε με το μέρος της Γερμανίας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, η ηγεσία των Νεότουρκων ασπάστηκε τις θεωρίες του παν-τουρκισμού, του Παντουρανισμού και του εκτουρκισμού. Το πάθος με τον θανάσιμο εχθρό τους, τη Ρωσία και η οργή για τη ρωσική κυριαρχία των τουρκικών λαών της κεντρικής Ασίας, οδήγησαν τους Νεότουρκους να χρησιμοποιήσουν την θεωρία του παντουρκισμού ως σκεπτικό για την είσοδο στον πόλεμο. (Balakian Peter, 2007, 162-166).

Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, κι ενώ η Ρωσία βρισκόταν σε πόλεμο με την Τουρκία από τον Οκτώβριο του 1914, ο μεγάλος αρμενικός χριστιανικός πληθυσμός στην Ανατολία, στον οποίο η Τουρκία είχε αρνηθεί οποιαδήποτε εθνικά δικαιώματα, διατηρούσε την ελπίδα ότι μία Ρωσική νίκη επί της Τουρκίας θα μπορούσε να οδηγήσει στην αναγνώριση των αρμενικών εθνικών επιδιώξεων. Οι Ρώσοι προσπάθησαν να προσεταιριστούν τους Αρμένιους. Καθώς τα ρωσικά στρατεύματα προχωρούσαν βαθύτερα στην ανατολική Τουρκία, οι Τούρκοι κατηγορούσαν τους Αρμένιους ότι υποστήριζαν κρυφά αλλά ενεργά τη Ρωσία. Ξεκινώντας στις 8 Απριλίου 1915, Αρμένιοι σε όλη την Ανατολία δέχθηκαν επιθέσεις και σφαγιάστηκαν. Αρμένιοι στρατιώτες, που υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό, συνελήφθησαν και θανατώθηκαν. (Gilbert Martin ii, 1997, 357)

Το σχέδιο ήταν να επαλειφθούν όλοι οι Αρμένιοι συγγραφείς, πολιτικοί ακτιβιστές, καλλιτέχνες, εκπαιδευτικοί, εκκλησιαστικοί και πολιτικοί ηγέτες. Τη νύχτα της 24ης Απριλίου 1915 στην Κωνσταντινούπολη ήταν η καθοριστική εκδήλωση της Αρμενικής Γενοκτονίας, και ήταν μέρος ενός σχεδίου, που θα έπρεπε να εφαρμοσθεί σε όλη την Τουρκία, καθώς η γενοκτονία προχωρούσε. Σε πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά, παντού οι αρμένιοι πολιτιστικοί ηγέτες συνελήφθησαν, βασανίστηκαν και σκοτώθηκαν σε συντομότατο χρονικό διάστημα. Οι ηγέτες των Αρμενίων συνελήφθησαν σε όλη την πόλη και βρέθηκαν σε μεγάλα κόκκινα στρατιωτικά

λεωφορεία, που τους μετέφεραν πρώτα σε στρατώνες και κατόπιν σε φυλακές στην Άγκυρα και την Ανατολική Τουρκία. Μέχρι 19 Απρίλη 1915 περισσότεροι από 50.000 Αρμένιοι είχαν δολοφονηθεί στην επαρχία Βαν, και η κύρια πόλη των Αρμενίων, το Βαν πολιορκήθηκε. Η Γερμανική Κυβέρνηση, προβληματισμένη από την διεθνή κατακραυγή, ότι η Γερμανία δεν έκανε τίποτα για να περιορίσει τη σύμμαχό της Τουρκία, ανέθεσε στον Γερμανό υποπρόξενο στο Ερζερούμ, Max Erwin von Scheubner-Richter, να παρέμβει (Gilbert Martin ii, 1997, 357). Η διαμαρτυρία υποβλήθηκε, αλλά οι σφαγές συνεχίστηκαν.

Από την άνοιξη μέχρι το Φθινόπωρο του 1915, οι σφαγές και οι απελάσεις, οι οποίες οδήγησαν σε μαζικές δολοφονίες, διεξήχθησαν με οργανωμένο και συστηματικό τρόπο και με φρενήρεις ρυθμούς σε όλες τις επαρχίες της Τουρκίας. Μεγάλο μέρος της Κιλικίας είχε εκκαθαριστεί από Αρμένιους τον Ιούλιο και τον Αύγουστο, στα ανατολικά βιλαέτια τον Ιούνιο και τον Ιούλιο, η νοτιοανατολική περιοχή τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο. Κατά τη διάρκεια των επόμενων δύο ετών, ο περισσότερος από τον Αρμενικό πληθυσμό των ανατολικών επαρχιών της Οθωμανικής Τουρκίας είχε βίαια ξεριζωθεί και είχε απελαθεί στις ερημικές περιοχές της Μεσοποταμίας. Περίπου 500.000 με 1 εκατομμύριο Αρμένιοι σκοτώθηκαν ή πέθαναν από την έκθεση ή ασθένειες σε στρατόπεδα ή στη συριακή έρημο. Συνολικά, μεταξύ Απριλίου 1915 και Σεπτεμβρίου του 1922, περίπου 1.500.000 (Gilbert Martin ii, 1997, 357) Αρμένιοι είχαν εξοντωθεί ή δολοφονηθεί.

Στόχος του κινήματος των Νεότουρκων ήταν η ομογενοποίηση της οθωμανικής κοινωνίας με βάση πολιτικές κοσμικές αρχές και η εδραίωση ενός κοσμικού κράτους που θα βασιζόταν σε αυτή την ομογενοποίηση. Ωστόσο, το μόνο στοιχείο που επέτρεπε την πολιτική έκφραση του τουρκικού εθνικισμού και την κατασκευή και την εξάπλωση μιας εθνικής ταυτότητας μεταξύ των μουσουλμάνων ήταν και πάλι η θρησκεία. Επομένως, η επανεισαγωγή της διάκρισης μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων στον πολιτικό λόγο των Νεότουρκων υποσκάπτει την ίδια την αντίληψη περί ισότητας, ενώ η εκκοσμίκευση των οργανωτικών δομών της κοινωνίας επιτυγχάνεται ξανά μέσω της θρησκείας. (Κεχριώτης Ευάγγελος, 2008).

Το κίνημα των Νεότουρκων κρίθηκε σκληρό και όχι αδικαιολόγητα αλλά υπάρχει και μια άλλη πλευρά στην ιστορία. Το περισσότερο ενδιαφέρον και σημαντικό στοιχείο της περιόδου των Νεότουρκων εντοπίζεται στο χώρο της πνευματικής και της πολιτισμικής ζωής. Η προκήρυξη του συντάγματος απελευθέρωσε ένα τεράστιο κύμα ιδεών και έκφρασης της ατομικότητας, την οποία μέχρι τότε είχε εμποδίσει η

σφραγίδα της σουλτανικής λογοτεχνίας. Παράλληλα, στην παιδεία οι Νεότουρκοι εξασφάλισαν μεγάλες επιτυχίες. Δημιούργησαν ένα νέο σύστημα κοσμικής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, κολέγια επιμόρφωσης καθηγητών και ειδικά ινστιτούτα με κορυφαίο το αναδιοργανωμένο Πανεπιστήμιο της Ινσταμπούλ. Μια μεγάλη αλλαγή ήταν η επέκταση των ευκαιριών μόρφωσης στα κορίτσια. Τα καθεστώτα των Νεότουρκων άνοιξαν τις πύλες πρώτα της μέσης και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και στην συνέχεια του πανεπιστημίου στις κοπέλες, προετοιμάζοντας με αυτόν τον τρόπο την είσοδό τους στα επαγγέλματα και στη δημόσια ζωή. Επίσης, στην κοινωνική ζωή, το κίνημα του εξευρωπαϊσμού που είχε αρχίσει τον προηγούμενο αιώνα πήρε την φόρα του. Η παλαιά μέθοδος μέτρησης του χρόνου παραχώρησε τη θέση της στην ευρωπαϊκή ημέρα των 24 ωρών. Ο εξευρωπαϊσμός στους τομείς της αμφίεσης και της συμπεριφοράς έφτασε αρκετά μακριά ώστε να προκαλέσει διαμαρτυρίες ανησυχίας από τις θρησκευτικές αρχές. (Lewis Bernard, 2001, 457).

Επόμενος σταθμός για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, έπειτα από το κίνημα των Νεότουρκων ήταν η εποχή της ανεξαρτησίας. Η κατοχή της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης μετά τον Α παγκόσμιο πόλεμο δημιούργησε ζυμώσεις για το Τουρκικό Εθνικιστικό κίνημα υπό την καθοδήγηση και αρχηγεία του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, που διακρίθηκε επίσης ως στρατιωτικός στη μάχη της Καλλίπολης και προσπάθησε να υπεραμυνθεί της χώρας του για την Συνθήκη των Σεβρών. Στις 18 Σεπτεμβρίου 1922 ο Στρατός του Κεμάλ αφού κατάφερε να διώξει τους Συμμαχικούς Στρατούς από τα εδάφη της Τουρκίας (Ελληνικό, Γαλλικό, Βρετανικό, Ιταλικό) δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την Ανεξαρτησία της χώρας.

Ο Κεμάλ προετοίμαζε το έδαφος για την πιο ριζοσπαστική αλλαγή που δεν ήταν άλλη από την διακήρυξη της Δημοκρατίας. Η κατάργηση του σουλτανάτου και η διατήρηση χωριστού χαλιφάτου είχε δημιουργήσει επικίνδυνη ασάφεια στην ηγεσία του κράτους. Τέλη Οκτωβρίου του 1923, ο Κεμάλ πήγε στο κοινοβούλιο και πρότεινε ορισμένες συνταγματικές τροπολογίες που θα απάλειφαν τις, σχετικές με το πολιτικό σύστημα, αμφισβητήσεις και διχογνωμίες. Το ίδιο βράδυ και μετά από ώρες διαβουλεύσεων, η πρόταση υπερψηφίστηκε με 158 ψήφους, με πολλές αποχές αλλά καμία διαφωνία. Ο Μουσταφά Κεμάλ εκλέχτηκε από τους βουλευτές πρώτος πρόεδρος της Δημοκρατίας. Ο ίδιος διόρισε τον Κισμέτ Νονού τον πρώτο πρωθυπουργό. (Lewis Bernard, 2001, 517). Το νεοσύστατο Κοινοβούλιο της Τουρκίας τερμάτισε και επίσημα την επί 623 χρόνια ύπαρξη της Οθωμανικής

διοίκησης - που έως τότε ο Σουλτάνος παρέμενε στην Κωνσταντινούπολη, και έτσι το νεοσύστατο κράτος της Τουρκικής Δημοκρατίας θα έπαιρνε τη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Κλείνοντας είναι σημαντικό να αναφερθούμε στην έννοια του παντουρκισμού που γεννήθηκε μέσα στα πλαίσια ζυμώσεων σε κύκλους, οι οποίοι επεδίωκαν την ένωση του «τουρκικού» κόσμου και την ανάδειξη του σε παγκόσμια δύναμη. Οι πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν στην αποσταθεροποίηση του οθωμανικού κράτους και ανέδειξαν τον κίνδυνο διαμελισμού του στα μάτια της ελίτ που το διοικούσε, συνέβαλε καθοριστικά ώστε αυτή η ιδεολογία να αποκτήσει πρόσθετο νοηματικό περιεχόμενο και χρηστική αξία.

Βασικός πυρήνας στον οποίο καλλιεργήθηκαν και διαδόθηκαν αυτές οι απόψεις ήταν οι αξιωματικοί του οθωμανικού στρατού. Τα μέσα για την επίτευξη των πολιτικών στόχων των παντουρκιστών ήταν η εξαφάνιση των χριστιανικών ομάδων της αυτοκρατορίας ή ο εξισλαμισμός-εκτουρκισμός τους, και ο εκτουρκισμός των μουσουλμανικών πληθυσμών. Ιδιαίτερα κατά την περίοδο της κατάρρευσης της αυτοκρατορίας αναδείχθηκαν ρατσιστικές θεωρίες για την τουρκική καταγωγή όλων των κατοίκων της Μικράς Ασίας, σε μια προσπάθεια να νομιμοποιηθεί η ίδρυση ενός εθνικού τουρκικού κράτους στη Μικρά Ασία. Ο τελευταίος κρίκος σε αυτή τη διαδικασία ήταν ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος γαλουχήθηκε με αυτές τις ιδεολογίες, και με την άνοδό του στην εξουσία ξεκίνησε μια περίοδος εφαρμογής πολιτικών σκληρού εκτουρκισμού όλων των μουσουλμανικών, όμως εθνοτικά διαφορετικών, κοινωνικών ομάδων αφού προηγουμένως είχε ολοκληρωθεί το σχέδιο της γενοκτονίας-εξαφάνισης των Αρμενίων και των Ελλήνων του Ευξείνου Πόντου.

1. Κεφάλαιο: Η Κεμαλική Ιδεολογία

1.1 Οι απαρχές της δημιουργίας της Κεμαλικής ιδεολογίας

Ο Κεμαλισμός θεωρείται ένα ιδεολογικό υπόβαθρο, που διατυπώθηκε από τον ιδρυτή του Κεμάλ Ατατούρκ και έγινε γνωστό ως η «*Κεμαλική Ιδεολογία*». Βάσει αυτού κυβερνήθηκε το τουρκικό κράτος. (Φράγκος, 2012, 307).

Μερικοί ιστορικοί τοποθετούν τις ρίζες αυτής της ιδεολογίας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπου κατά την περίοδο εκείνη θέματα όπως η κοινή ιστορική μνήμη και η γλωσσική ενότητα, αρχίζουν να αποκτούν σιγά – σιγά θεωρητικό υπόβαθρο και πολιτική βαρύτητα, και εκφράστηκαν μέσα από το κίνημα του Παντουρκισμού. Οι κύριοι εκφραστές του εν λόγω κινήματος υπήρξαν τα στελέχη του Κομιτάτου Ένωση και Πρόοδος. (Παρέσογλου, 1995, 28).

Η συμμετοχή του Κεμάλ Ατατούρκ επί των χρόνων της στρατιωτικής του θητείας με τα στελέχη του Κομιτάτου Ένωση και Πρόοδος, είχε ως αποτέλεσμα την σύνδεση του ονόματός του με το Νεοτουρκικό κίνημα και με την ιδεολογία του Παντουρκισμού.

Παρ' όλ' αυτά, ο ρόλος που διαδραμάτισε ο Κεμάλ Ατατούρκ στο Νεοτουρκικό κίνημα, υπήρξε ελάχιστος. (Lewis Bernard, 2001, 454). Χαρακτηριστικά, την περίοδο της Τουρκικής Δημοκρατίας και κατ' επέκταση της δράσης του Κεμάλ Ατατούρκ, ο Παντουρκισμός και έτερες ιδεολογικές παραλλαγές ισλαμιστικής έμπνευσης, περιθωριοποιήθηκαν ή ακόμη τέθηκαν σε διωγμό. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο ίδιος δεν δίστασε, την περίοδο εκείνη, να διατάξει την εκτέλεση του Nazım Bay, ο οποίος θεωρούνταν ο πνευματικός πατέρας του κινήματος των Νεότουρκων. (Τζανακάρης, 2012, 351).

Ο πρωταρχικός στόχος του Κεμάλ Ατατούρκ ήταν η υιοθέτηση και υλοποίηση ενός μοντέρνου πολιτισμού στα πλαίσια της Τουρκικής Δημοκρατίας με σκοπό να μετατρέψει το τουρκικό κράτος σε ένα σύγχρονο και φιλικό προσκείμενο στις δυτικές επιρροές και να απεμπολήσει τις αδυναμίες και τα αναχρονιστικά στοιχεία της οθωμανικής διακυβέρνησης. Η Κεμαλιστική ιδεολογία για τον εκσυγχρονισμό του κράτους είχε ως χαρακτηριστικά τον εθνικισμό και τον μοντερνισμό, τα οποία καθόρισαν τους στόχους και την πνευματική θεμελίωση του μοντέλου. (Sarıay Y., 2000, 13).

Ο Κεμάλ Ατατούρκ θεωρούσε ότι η επιστήμη μπορούσε και έπρεπε να αποτελέσει έναν οδηγό για τον εκσυγχρονισμό της Τουρκίας. Απώτερος στόχος του δεν αποτελούσαν μονάχα η δημιουργία νόμων, η αναδιοργάνωση του τουρκικού κράτους

και η αναβάθμιση της εκπαίδευσης αλλά ουσιαστικά η αναδιαμόρφωση της σκέψης του τουρκικού λαού ώστε αυτή να φτάσει τα φώτα της ορθολογιστικής προσέγγισης και της σύγχρονης επιστήμης. Ήθελε η κοινωνία της Τουρκικής Δημοκρατίας να μεταλλαχθεί σε μια ολοκληρωτικά σύγχρονη και πολιτισμένη κοινωνία κατ'ουσίαν και κατ'εμφάνιση. (Sarıay Y., 2000, 14).

Η Κεμαλιστική ιδεολογία, έχοντας ως κύριους άξονες το δυτικό εκσυγχρονισμό, τον ορθολογισμό, την επιστήμη, την ανεξαρτησία και την ελευθερία του έθνους, κατέστη ένα ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάχθηκαν όλες οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες κατά το διάστημα της πρώτης Τουρκικής Δημοκρατίας. Όντας δημιούργημα του Κεμάλ Ατατούρκ, ο Κεμαλισμός εμπεριέκλειε και τις αναμορφωτικές ιδέες με τις οποίες είχε γαλουχηθεί ο ίδιος.

1.2 Οι αρχές της ιδεολογίας του Κεμαλισμού και το περιεχόμενό τους

Η ιδεολογία του Κεμαλισμού, υπήρξε ιδιαίτερα αντιπροσωπευτική τόσο της φιλοσοφίας όσο και των πεπραγμένων έργων του ιδρυτή της. Το δόγμα του Κεμαλισμού συνοψίστηκε σε έξι διαφορετικές ιδεολογικές αρχές, οι οποίες εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στις 17 Μαΐου 1931 και καθορίζονται από τον Σαρρή (1992) ως ακολούθως:

1. *Ρεπουμπλικανισμός* : Η προάσπιση της προεδρευόμενης δημοκρατίας.
2. *Εθνικισμός*: Η ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού, δηλαδή το κόμμα είναι από την φύση του εθνοκεντρικό.
3. *Ποпуλισμός*: Η άρνηση της ύπαρξης κοινωνικών τάξεων στην τουρκική κοινωνία σε συνδυασμό προς την προσφυγή στην κολακεία των στερεότυπων γενικά της κυρίαρχης εθνότητας, που είναι η τουρκική, μοιραία θα οδηγήσει σε μια θολή όσο και αβέβαιη αρχή, τον ποпуλισμό, που με τη σειρά του θα τροφοδοτήσει τον αυταρχισμό του πολιτειακού και κοινωνικού συστήματος. Μολοντούτο, τα κομματικά – κρατικά στελέχη θα αντιμετωπίσουν πάντοτε με αλαζονεία και υπεροψία τις μάζες του λαού, θα μείνουν αποκομμένα απ'αυτές.
4. *Κρατισμός*: Νοείται η ανάληψη από το κράτος των οικονομικών πρωτοβουλιών με απώτατο στόχο τη μεταβίβαση των κρατικών επιχειρήσεων σε ιδιώτες. Κατά την άποψη αυτή, ο κρατικισμός είναι το θερμοκήπιο μέσα στο οποίο καλλιεργούνται τα άνθη της κεφαλαιοκρατίας. Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί κανείς με βεβαιότητα να ορίσει τον τουρκικό κρατικισμό

ως «κρατικό καπιταλισμό», μια και μεταξύ των δύο υπάρχει ποιοτική διαφορά, όσο και διαφορά στοχοθεσίας.

5. *Σεκουλαρισμός (Λαϊκισμός)*: Πρόκειται για την προάσπιση της εκκοσμίκευσης, του διαχωρισμού και διαφοροποίησης της κοσμικής αξιολογίας από τη θρησκευτική, της πολιτείας από τη θρησκεία. Όμως θα πρέπει να επισημανθεί πως μια παρόμοια αρχή ενώ στο Χριστιανισμό είναι εφικτή, στο Ισλάμ οδηγεί είτε στην εξαφάνιση του τελευταίου, είτε στην υποκατάστασή του από άλλη αρχή – και αυτή είναι ο κεμαλισμός και ο συνακόλουθός του τουρκικός «εθνικισμός». Και τούτο γιατί το Ισλάμ δεν είναι όπως ο Χριστιανισμός απλά και μόνο μια θρησκεία αλλά συνύπαρξη θρησκείας και πολιτείας σε ενιαίο και αδιάσπαστο σύνολο, ώστε Ισλάμ δίχως το πολιτικό στοιχείο – δίχως συγκεκριμένη επικράτεια – να θεωρείται χωλό και να τελεί σε αδυναμία να λειτουργήσει.
6. *Επαναστατισμός*: Εδώ η λέξη δεν λαμβάνεται με την κοινωνιολογική της κυριολεξία, αλλά με την αοριστία που περικλείει η πολιτιστική «μεταρρύθμιση». Άλλωστε η λέξη *inkilap* δεν είναι ταυτόσημη με την λέξη *ihtilal*. Η πρώτη σημαίνει μεταρρύθμιση, η δεύτερη επανάσταση, καθολική εξέγερση. Γι' αυτό και κατά την μεταφορά από την οσμανική στην νεοτουρκική παραχαράσσεται το νόημα της προκείμενης δογματικής αρχής, καθόσον αμφότερες οι λέξεις μετατρέπονται σε *devrim*. Το τελευταίο είναι τόσο επανάσταση όσο και μεταρρύθμιση, ώστε ο αρχικός κεμαλικός «μεταρρυθμισμός» (*inkilapcilik*) να εμφανίζεται ως «επαναστατισμός» (*devrimcilik*), κατ' ανεπίτρεπτη γενίκευση ή υπεραπλούστευση.

Οι έξι αρχές του Κεμαλισμού, εκτός από το ρεπουμπλικανισμό και τον εθνικισμό, που είχαν ξεκάθαρο εννοιολογικό περιεχόμενο, υπήρξαν αρκετά διφορούμενες ως προς τη σημασία τους. Ως εκ τούτου, ο Κεμαλισμός δεν δύναται να χαρακτηριστεί ως ένα συγκεκριμένο δόγμα ούτε ως μια πολιτική ιδεολογία. (Φράγκος, 2012, 308)

1.3 Οι μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ Ατατούρκ

1.3.1 Θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις

Η βάση της κεμαλικής θρησκευτικής πολιτικής ήταν ο λαϊκισμός, όχι ο αθεϊσμός. Ο σκοπός της δεν ήταν να καταστρέψει το Ισλάμ αλλά να δώσει τέλος στην επιρροή της θρησκείας και των υποστηρικτών της στα πολιτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά

πράγματα, και να περιστείλει σε θέματα πίστης και λατρείας. Γι' αυτό, περιορίζοντας το Ισλάμ στο ρόλο της θρησκείας σε ένα σύγχρονο έθνος-κράτος, οι κεμαλιστές προσπάθησαν επίσης να δώσουν στη θρησκεία τους μια περισσότερο μοντέρνα και εθνική μορφή.

Η αρχή του χωρισμού της θρησκείας από την πολιτική φάνηκε ήδη στον νόμο περί Εσχάτης Προδοσίας, που πέρασε από την Μεγάλη Εθνοσυνέλευση στις 29 Απριλίου 1920, ως αντίδραση στον αντιεθνικιστικό φετβά του Ντουριζαντέ, και περιείχε διατάξεις εναντίον της παράχρησης της θρησκείας για πολιτικούς σκοπούς. Η αρχή επικυρώθηκε εκ νέου στον Ποινικό Κώδικα του 1926, όπου καθόριζε ποινές για τους θρησκευτικούς αρχηγούς και τους ιερείς που, στην επιτέλεση των καθηκόντων τους, αμφισβητούν νόμους, ή διοικητικές πράξεις της κυβέρνησης, ή υποκινούν νόμους ή διοικητικές πράξεις της κυβέρνησης ή υποκινούν σε απείθεια ή που επιτελούν θρησκευτικές εορτές και λιτανείες εκτός αναγνωρισμένων τόπων λατρείας.

Ο ένας λόγος ήταν να αποκλείσουν τους επαγγελματίες του Ισλάμ από τη λειτουργία ενός σύγχρονου, εθνικού κράτους. Ο δεύτερος ήταν για να εκσυγχρονιστεί και να εθνικοποιηθεί το ίδιο το Ισλάμ. Επιπρόσθετα, η λαϊκή στήριξη, οι ριζοσπαστικές παραδόσεις, η μασονική οργάνωση των ταρικάτ, τις έκαναν ελάχιστα πρόθυμες στον κυβερνητικό έλεγχο και πολύ επικίνδυνες για πειραματισμούς. Οι ουλεμάδες από την άλλη μεριά, με την ιεραρχία τους, τα σχολεία τους και τους κανόνες τους περί πνευματικής και διοικητικής πειθαρχίας, φαίνονταν να προσφέρουν ένα περισσότερο ευνοϊκό πεδίο για ένα πείραμα στο Ισλάμ. (Lewis Bernard, 2001, 171).

Με την εφαρμογή του νόμου του 1924 η αναδιοργάνωση της ιεραρχίας εγκαινιάστηκε μιας και καταργήθηκε το αξίωμα του σείχουλισλάμη και το υπουργείο Θρησκευτικών Υποθέσεων και Ευλαβών Ιδρυμάτων της κυβέρνησης της Άγκυρας ανέλαβε τις περισσότερες από τις αρμοδιότητες του γραφείου του σείχουλισλάμη. Στη θέση του ιδρύθηκαν δύο ξεχωριστά γραφεία, η Diyanet İşleri Reislği (Προεδρία Θρησκευτικών Υποθέσεων) και η Eukâf Umum Müdürlüğü (Γενική Διεύθυνση Ευλαβών Ιδρυμάτων). Ο επικεφαλής των θρησκευτικών υποθέσεων διοριζόταν από τον πρωθυπουργό, στον οποίο υπαγόταν ο ίδιος και το τμήμα του. Στα καθήκοντά του ήταν η διαχείριση των τζαμιών, των μοναστηριών κλπ, ο διορισμός και η παύση των ιμάμηδων, των ιεροκηρύκων, των μουεζίνηδων και άλλων λειτουργών των τζαμιών και γενικώς η επίβλεψη των μουφτήδων. Η διεύθυνση των ευλαβών ιδρυμάτων, που δεν υπαγόταν άμεσα σε κανένα υπουργείο, ήταν υπεύθυνη για τη διαχείριση των

βακουφιών (evkaf) που κρατικοποιήθηκαν και για τη συντήρηση των θρησκευτικών κτηρίων και εγκαταστάσεων.

Η υπαλληλοποίηση των ουλεμάδων, που άρχισε από την εποχή του Μαχμούτ II, έφτασε στη λογική της κατάληξης. Το Ισλάμ έγινε τμήμα του κράτους. Οι ουλεμάδες μετεξελίχθηκαν σε ελάσσονες δημόσιους λειτουργούς. Η γενική εκπαίδευση είχε ήδη παρθεί από τα χέρια των ουλεμάδων.

Με τους νόμους του 1924, οι μεντρεσέδες – τα παλαιά θεολογικά σεμινάρια – είχαν κλείσει. Στο κατώτερο επίπεδο, το υπουργείο Παιδείας ίδρυσε ορισμένα σχολεία για ιμάμηδες και ιερείς. Στο υψηλότερο επίπεδο ο παλαιός μεντρεσές Σουλεϊμανγιέ λειτούργησε εκ νέου ως θεολογική σχολή του πανεπιστημίου της Ιστανμπούλ – κάτω από τον τελικό έλεγχο του υπουργού Παιδείας της Δημοκρατίας, στην Άγκυρα.

Αυτή η νέα θεολογική σχολή σκόπευε να χρησιμεύσει ως το κέντρο μιας νέας, εκσυγχρονισμένης και επιστημονικής μορφής θρησκευτικής κατάρτισης, περισσότερο κατάλληλης για μια κοσμική εξευρωπαϊσμένη δημοκρατία. Το 1928 η σχολή διόρισε μια επιτροπή για να εξετάσει το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων και του εκσυγχρονισμού της ισλαμικής θρησκείας και να κάνει προτάσεις, μέσω του Πανεπιστημίου, στο υπουργείο Παιδείας. Η αναφορά της επιτροπής, που δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του 1928, ξεκινάει με τη σαφή δήλωση ότι η θρησκεία είναι ένας κοινωνικός θεσμός και όπως και οι υπόλοιποι κοινωνικοί θεσμοί πρέπει να αντιμετωπίζει τις ανάγκες της κοινωνικής ζωής και να συμβαδίζει με την αλλαγή και την ανάπτυξη.

Οι συστάσεις της επιτροπής για την επίτευξη αυτού του σκοπού, ομαδοποιήθηκαν σε τέσσερα μέρη:

1. Η *μορφή της λειτουργίας*, μιλάει για την ανάγκη καθαρών και τακτικών τζαμιών, με στασίδια και βεστιάρια
2. Η *γλώσσα της λειτουργίας*, επιμένει ότι η γλώσσα της λειτουργίας επιβάλλεται να είναι η τουρκική, και ότι όλες οι προσευχές και τα κηρύγματα δεν πρέπει να γίνονται στην αραβική αλλά στην εθνική γλώσσα.
3. Ο *χαρακτήρας της λειτουργίας*, επιχειρεί να κάνει τη λειτουργία όμορφη, εμπνευσμένη, και πνευματική. Γι'αυτό το τζαμιά χρειάζονται εκπαιδευόμενους μουσικούς καθώς και μουσικά όργανα.
4. Η *διανοητική πλευρά της λειτουργίας*, όπου οι τυπωμένες σειρές κηρυγμάτων πρέπει να αντικατασταθούν από πραγματική θρησκευτική καθοδήγηση, την

οποία είναι κατάλληλοι να δώσουν μόνο ιεροκήρυκες με την αναγκαία φιλοσοφική παιδεία.

Η μετατροπή του οθωμανικού σουλτανάτου σε εθνική δημοκρατία, με πρόεδρο, υπουργεία και κοινοβούλιο υπήρξε δυνατή. Όχι όμως και η μετατροπή του τζαμιού σε μουσουλμανική εκκλησία, με στασίδια, μουσικά όργανα, και έναν ιμάμη-πρωτοψάλτη. Οι δάσκαλοι, δέσμιοι της παράδοσης των μεντρεσέδων, δεν δέχθηκαν με ευχαρίστηση το καθήκον που τους επιβλήθηκε και η ατμόσφαιρα της εποχής δεν συντελούσε στην πραγματοποίησή του. Η κατάργηση της αραβικής και της περσικής από τη διδακτέα ύλη στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μείωσε τους αριθμούς αλλά και την ικανότητα των μαθητών. Η σχολή έπαψε τελικά να λειτουργεί το 1933 και αντικαταστάθηκε ύστερα από ένα ορισμένο διάστημα από ένα *Ινστιτούτο Ανατολικών Σπουδών*, προσδεμένο στην πανεπιστημιακή σχολή των Τεχνών.

Σε ένα σημείο η κυβέρνηση έμεινε αμετακίνητη και αυτό αφορούσε την χρήση των αραβικών τα οποία μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μέσα στα τζαμιά αλλά δεν θα ήταν ανεκτά σε δημόσιους χώρους. Στις 30 Ιανουαρίου 1932 η κραυγή *ο Θεός είναι μεγάλος* αντήχησε από τους μιναρέδες της Αγίας Σοφίας, για πρώτη φορά στην τουρκική γλώσσα και λίγο αργότερα μια προσαρμογή του καλέσματος σε καθαρά τουρκικά, ετοιμάστηκε από την Γλωσσολογική Εταιρεία και δημοσιεύτηκε από την προεδρία των θρησκευτικών υποθέσεων. Οι μουεζίνηδες σε όλη την τουρκική επικράτεια εκπαιδεύτηκαν σε αυτή την νέα προσαρμογή και διάταγμα που δημοσιεύτηκε στις αρχές του 1933 εκτόπισε το κάλεσμα σε προσευχή στα αραβικά. (Lewis Bernard, 2001, 176).

1.3.2 Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις

Μια από τις σημαντικότερες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ Ατατούρκ ήταν η γλωσσική μεταρρύθμιση. Παράλληλα μεταρρυθμίσεις που έγιναν πριν από την γλωσσική μεταρρύθμιση ήταν η υιοθέτηση του δυτικού ημερολογίου μέσα από την κατάργηση του μουσουλμανικού έτους Εγίρας, κάτι που συνέβη στις 26 Δεκεμβρίου 1925, αλλά και η αντικατάσταση του αραβικού συστήματος αρίθμησης με το αντίστοιχο των διεθνών αριθμητικών συμβόλων, κάτι που έγινε στις 24 Μαΐου του 1928. (Μπακιρτζής, 2004, 160-161).

Η γλωσσική μεταρρύθμιση έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της Τουρκικής Δημοκρατίας και βασίστηκε στις παρακάτω αρχές:

- στην *Εκκοσμίκευση*: εννοώντας τη δημιουργία σύγχρονων επικοινωνιακών προϋποθέσεων, οι οποίες ανταποκρίνονται στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας.
- στον *Εθνικισμό*: εννοώντας τον καθαρισμό της τουρκικής γλώσσας.
- στον *Ρεπουμπλικανισμό*: εννοώντας την καθιέρωση μιας συμβατικής επίσημης γλώσσας.
- στον *Λαϊκισμό*: εννοώντας την χρήση μιας κοινά αποδεκτής γλώσσας τόσο από την ελίτ όσο και από τον απλό λαό.
- στον *Κρατικισμό*: εννοώντας την σύσταση ενός επίσημου φορέα που θα ήταν υπεύθυνος για το συνολικό έργο της μεταρρύθμισης. (Salim & Mehmet-Ali, 2003, 5).

Η πρώτη κίνηση για την γλωσσική μεταρρύθμιση υπήρξε η υιοθέτηση του λατινικού αλφαβήτου, η οποία εξαγγέλθηκε σε ομιλία του ίδιου του Κεμάλ Ατατούρκ στις 9 Αυγούστου 1928. Μετά από την εξαγγελία ο ίδιος ο Κεμάλ Ατατούρκ ξεκίνησε περιοδεία στην χώρα, διδάσκοντας και εξετάζοντας τον πληθυσμό σε πλατείες χωριών, σε σχολικές αίθουσες, σε δημαρχεία και καφενεία. Ο πρωθυπουργός και άλλες προσωπικότητες ακολούθησαν το παράδειγμά του και σύντομα όλη η Τουρκία ήταν μία σχολική αίθουσα, με τους διανοούμενους του έθνους, εξοπλισμένους με μαυροπίνακες και τρίποδες, να διδάσκουν στον κόσμο την ανάγνωση και τη γραφή των νέων στοιχείων. Στις 3 Νοεμβρίου 1928, υπερψηφίστηκε νόμος που καθιέρωνε την νέα τουρκική γραφή και απαγόρευε τη δημόσια χρήση του αραβικού αλφαβήτου για την τουρκική γλώσσα μετά το τέλος του έτους. Λίγες μέρες αργότερα οργανώθηκαν εξετάσεις για να διαπιστωθεί πόσοι από τους δημόσιους υπαλλήλους γνώριζαν τη νέα γραφή και στις 11 Νοεμβρίου απόφαση του υπουργικού συμβουλίου διευκρίνισε τους κανονισμούς του *Σχολείου του Έθνους*. (Lewis Bernard, 2001, 545).

Σε συνέχεια της γλωσσικής μεταρρύθμισης δεύτερος σταθμός υπήρξε ο πλήρης εξαγνισμός της γλώσσας από τα αραβικά και περσικά στοιχεία αλλά και την εφεύρεση νέων λέξεων, βασισμένων σε τουρκικά γλωσσικά στοιχεία, (Lewis Bernard, 2001, 542), με στόχο να δημιουργηθεί μια ομοιόμορφη καθαρά τουρκική γλώσσα, η οποία θα βοηθούσε στην ανάπτυξη της λογοτεχνικής παραγωγής αλλά και θα γεφύρωνε το γλωσσικό χάσμα που υπήρχε στην Τουρκία. (Çolak Yılmaz, 2004, 75-76). Τα αραβικά γράμματα δεν ήταν κατάλληλα για να εκφράσουν τους ήχους της τουρκικής γλώσσας. Ήταν δύσκολα στη διδασκαλία και προβληματικά στην

εκτύπωση και, επομένως αποτελούσαν εμπόδιο στην παιδεία και την πολιτισμική εξέλιξη. Ωστόσο ο βασικός σκοπός της αλλαγής δεν ήταν πρακτικός και παιδαγωγικός, ήταν κυρίως κοινωνικός και πολιτιστικός καθώς ο δρόμος ήταν πλέον ανοιχτός για την τελική ρήξη με το παρελθόν και την Ανατολή – για την τελική ενσωμάτωση της Τουρκίας στον πολιτισμό της σύγχρονης Δύσης. (Lewis Bernard, 2001, 546).

Τόσο μεγάλη ήταν η ανάγκη για την μελέτη της τουρκικής γλώσσας, ώστε ο Κεμάλ Ατατούρκ να ιδρύσει στις 12 Ιουλίου του 1932, το «Σωματείο για την Μελέτη της Τουρκικής Γλώσσας» (Türk Dili Tektik Cemiyeti), το οποίο μετονομάστηκε έπειτα από 4 χρόνια σε «Ίδρυμα Τουρκικής Γλώσσας» (Türk Dil Kurumu). (Geoffrey Lewis, 1999, 45).

Σε συνέχεια, ο Κεμάλ Ατατούρκ, ξεκίνησε την αναδιοργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, ορίζοντας την βασική εκπαίδευση στα έξι χρόνια. Ίδρυσε το Ινστιτούτο Εκπαίδευσης του Γαζή (Gazi Eğitim Enstitüsü), με σημερινή ονομασία Παιδαγωγική Σχολή του Γαζή (Gazi Eğitim Fakültesi), όπου αποτέλεσε προπαρασκευαστική σχολή καθηγητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Παράλληλα ξεκίνησε η ίδρυση σε όλη την τουρκική επικράτεια, πληθώρας σχολείων, λυκείων, κολλεγίων, ανώτερες εμπορικές σχολές. Επίσης, ο Κεμάλ Ατατούρκ έδωσε βάρος στην ίδρυση τεχνικών και επαγγελματικών σχολείων, μεταξύ των οποίων το Τεχνικό και Επαγγελματικό Σχολείο Θηλέων του İsmet İnönü για τα κορίτσια (İsmet İnönü Kız Teknik ve Meslek Lisesi). Αναδιοργάνωσε το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης (İstanbul Teknik Üniversitesi) καθώς επίσης δημιουργήθηκαν το Τεχνικό Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης (İstanbul Üniversitesi), η Ακαδημία Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών της Κωνσταντινούπολης (İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi) καθώς και το Ινστιτούτο Ανάπτυξης Αγροτικής Οικονομίας και Πολιτικής (Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü) στην Άγκυρα. (Βαϊδης, 1936, 164-165)

Παράλληλα, μέσα από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ο Κεμάλ Ατατούρκ έδωσε μεγάλη βαρύτητα στην χειραφέτηση και ενθάρρυνση των γυναικών στο δικαίωμα της μόρφωσης και της εισαγωγής στα πανεπιστήμια. Ο ίδιος ήθελε να αποκτήσουν γνώσεις και προσόντα, ώστε να συνεισφέρουν στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας. Η εκπαίδευση και η μόρφωση έγινε η σημαία του Κεμαλικού εκσυγχρονισμού. Η αρχή της ελεύθερης μισθωτής εκπαίδευσης υιοθετήθηκε για όλα τα επίπεδα και η πρωτοβάθμια εκπαίδευση έγινε δικαίωμα και υποχρέωση όλων. Το

1929 το 75% των κοριτσιών ηλικίας από 7 έως 11 ετών στην Κωνσταντινούπολη πήγαιναν στο δημοτικό σχολείο, μαζί με ίδιο ποσοστό αγοριών, σε σύγκριση με 26% κοριτσιών και 51% αγοριών στο σύνολο της χώρας. (Duben A. and Behar C., 1991, 16-17). Μεταξύ των ετών 1920 και 1938, το 10% των πτυχιούχων πανεπιστημίου ήταν γυναίκες, σημαντικό ποσοστό για τα δεδομένα εκείνης της εποχής. Κατά το ακαδημαϊκό έτος 1931-32, σε διάστημα λιγότερο από δέκα χρόνια η Δημοκρατία αύξησε τον συνολικό αριθμό των μαθητών κατά 400%, με τη μεγαλύτερη πρόοδο να καταγράφεται στις γυναίκες.

Στα πλαίσια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, απαγορεύθηκε το 1929 επίσημα η διδασκαλία της οθωμανικής γλώσσας (Πούλτον, 2000, 144), υλοποιήθηκε η μετάφραση της Καινής Διαθήκης και του Κορανιού στα τουρκικά στις αρχές του 1932 (Πούλτον, 2000, 150) και η διατύπωση της θεωρίας «Γλώσσα Ήλιος»¹ (Güneş-Dil Teorisi) το 1935 (Vryonis, 1991, 79).

1.3.3 Νομοθετικές μεταρρυθμίσεις

Σύμφωνα με τον Lewis (2001, 533), για την υλοποίηση του πιο δύσκολου έργου της “οικογενειακής ζωής και τρόπου διαβίωσης” προκειμένου να υπάρξει ταύτιση με την “κοινή πρακτική των πολιτισμένων εθνών” ήταν απαραίτητη μια ριζοσπαστική αναδιοργάνωση ολόκληρου του νομικού συστήματος της χώρας.

Η νομοθετική μεταρρύθμιση πραγματοποιήθηκε στο χρονικό διάστημα από το 1924 έως το 1934 και υπήρξε αδιαμφισβήτητη η πιο μακρόπνοη από όλες τις μεταρρυθμίσεις. Στηρίχθηκε δε στις παρακάτω αρχές:

- στην *Εκκοσμίκευση*: εννοώντας το δικαίωμα ανεξιθρησκείας.
- στον *Εθνικισμό*: εννοώντας την δημιουργία νέων νόμων για την εγκαθίδρυση μιας φιλελεύθερης Δημοκρατίας.
- στον *Ρεπουμπλικανισμό*: εννοώντας το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις γυναίκες.
- στον *Λαϊκισμό*: εννοώντας την νομική βάση της οικογένειας απαλλαγμένη από τις επιρροές του ισλαμικού νόμου.

¹ Η Θεωρία Γλώσσα Ήλιος στηρίχθηκε στο έργο ενός Βιεννέζου γλωσσολόγου, του Hermann F. Kvergiec – ‘Η Ψυχολογία κάποιων στοιχείων των Τουρκικών Γλωσσών’ (La Psychologie de quelques éléments des langues turques) – σύμφωνα με το οποίο τα Τουρκικά ήταν η πρώτη γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε από τον νοήμονα άνθρωπο. Η θεωρία άρχισε να εγκαταλείπεται περί το 1937 και εξαφανίστηκε εντελώς μετά το θάνατο του Κεμάλ Ατατούρκ.

- στον *Κρατικισμό*: εννοώντας την χειραφέτηση των γυναικών με σκοπό την ενεργή συμμετοχή τους στην τουρκική οικονομία.
- στον *Εκσυγχρονισμό*: εννοώντας την ισότητα των δύο φύλων.

Στα 8 Απριλίου 1924, ο Μουσταφά Κεμάλ είχε προχωρήσει ακόμη περισσότερο και είχε καταργήσει τα χωριστά δικαστήρια σεριάτ². Ωστόσο, ακόμη και μετά από αυτές τις αλλαγές, ο ιερός νόμος συνέχιζε να ισχύει στα περισσότερα οικογενειακά θέματα και το ατομικό δίκαιο και εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται από δικαστές που, μολονότι προέδρευαν κοσμικών δικαστηρίων, παρέμεναν σε μεγάλο βαθμό – λόγω εκπαίδευσης και άποψης – εφαρμοστές του ιερού νόμου. (Lewis Bernard, 2001, 534).

Η προσαρμογή του ελβετικού αστικού κώδικα στις τουρκικές ανάγκες, ήταν ένα από τις προτεραιότητες του Κεμάλ Ατατούρκ, βάσει και της ομιλίας του στο Ντουμλουπινάρ στις 30 Αυγούστου 1924.³

Λίγες ημέρες αργότερα, στις 11 Σεπτεμβρίου 1924, επιτροπή είκοσι έξι δικηγόρων άρχισε το έργο της προσαρμογής του ελβετικού αστικού κώδικα στις τουρκικές ανάγκες. Ο ολοκληρωμένος κώδικας υπερψηφίστηκε στη βουλή στις 17 Φεβρουαρίου 1926 και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Οκτωβρίου. (Lewis Bernard, 2001, 535).

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η κίνηση του Κεμάλ Ατατούρκ ήταν η πρώτη φορά για μια κατά μέτωπο επίθεση για την μέχρι τότε απαραβίαστη δικαιοδοσία των εφαρμοστών του ιερού νόμου στην οικογενειακή και θρησκευτική ζωή.

Στα πλαίσια της νομοθετικής μεταρρύθμισης, ο θεόσταλτος σεριάτ αποκηρύχθηκε από τη βουλή και οι κανονισμοί του κρίθηκαν άκυροι και άνευ ισχύος, για να αντικατασταθούν από τον τουρκικό αστικό κώδικα. Η πολυγαμία, η αποπομπή της συζύγου καταργήθηκαν, θεωρώντας ότι όλοι αυτοί οι παλαιοί φραγμοί προς την ελευθερία και την αξιοπρέπεια των γυναικών θα κρατούσε το κράτος δέσμιο των παλαιών συνθηκών. Την θέση τους πήραν ο πολιτικός γάμος και το διαζύγιο, με ίσα δικαιώματα και για τους δύο συντρόφους. Το πιο συγκλονιστικό όλων, ήταν πως έγινε νομικά δυνατός ο γάμος μουσουλμάνας με μη μουσουλμάνο και πως όλοι οι

² Ιεροδικεία.

³ «Θέλω να δηλώσω κατηγορηματικά ότι η βάση του πολιτισμού, τα θεμέλια της προόδου και της ισχύος βρίσκονται στην οικογενειακή ζωή. Μια κακή οικογενειακή ζωή οδηγεί αναπόφευκτα σε κοινωνική, οικονομική και πολιτική εξασθένηση. Το ανδρικό και το γυναικείο στοιχείο που αποτελούν την οικογένεια πρέπει να κατέχουν απόλυτα τα φυσικά τους δικαιώματα και πρέπει να είναι σε θέση να εκπληρώσουν τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις».

ενήλικες απέκτησαν το νομικό δικαίωμα να αλλάζουν κατά βούληση το θρήσκευμά τους. (Lewis Bernard, 2001, 535).

Τον Δεκέμβριο του 1934, οι γυναίκες απέκτησαν το δικαίωμα ψήφου σε κοινοβουλευτικές εκλογές καθώς και το δικαίωμα εκλογής τους στα βουλευτικά έδρανα και στις εκλογές του 1935 εξελέγησαν 17 γυναίκες. (Lewis Bernard, 2001, 565).

Μέσα σε λίγα χρόνια, η Τουρκία είχε νέους κώδικες υποχρεώσεων, εμπορίου, ναυτικού δικαίου, ποινικού δικαίου, αστικής και ποινικής διαδικασίας και ένα νέο δικαστικό σύστημα για την εφαρμογή τους.

1.3.4 Κοινωνικές μεταρρυθμίσεις

Οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ Ατατούρκ βάσει των έξι αρχών του Κεμαλισμού χαρακτηρίζονται από ένα έντονα εκσυγχρονιστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν στην τουρκικό λαό με στόχο την απαλλαγή της χώρας από τις ισλαμιστικές επιρροές, το διαχωρισμό της θρησκείας από το κράτος, την διασφάλιση της Τουρκικής Δημοκρατίας και την μεταπήδησή της σε ένα λίκνο μοντέρνου πολιτισμού με δυτικές επιρροές.

Το 1935, μια σημαντική καινοτομία υλοποιείται και αφορά την εισαγωγή μιας εβδομαδιαίας αργίας από τη 1 μ.μ του Σαββάτου μέχρι το πρωί της Δευτέρας. Η εβδομαδιαία ημέρα ανάπαυσης είναι ένα εβραϊκό και χριστιανικό έθιμο και όχι μουσουλμανικό. Η μουσουλμανική Παρασκευή είναι μέρα δημόσιας λατρείας αλλά όχι εβραϊκό Σάββατο. Η μεταφορά της εβδομαδιαίας ημέρας ανάπαυσης από την μουσουλμανική Παρασκευή στην χριστιανική Κυριακή είχε εμφανή οικονομικά και διοικητικά πλεονεκτήματα και ακολούθησε λογικά την πρακτική της υιοθέτησης της δυτικής χρονομέτρησης και του δυτικού ημερολογίου. (Lewis Bernard, 2001, 565).

Ο Κεμάλ Ατατούρκ στόχευε στην ισότητα των δύο φύλων και για το λόγο αυτό στα πλαίσια των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων έδειξε έντονα το θέμα της γυναικείας ενδυμασίας και συγκεκριμένα την χρήση του φερετζέ. Σε μια ομιλία του στην Κασταμονή, στις 30 Αυγούστου 1925, ο Κεμάλ Ατατούρκ είχε επιτεθεί στην λογική του φερετζέ.⁴

⁴ “Σε μερικά μέρη έχω δει γυναίκες που βάζουν ένα ύφασμα, μια πετσέτα ή κάτι παρόμοιο για να κρύψουν το πρόσωπό τους και που γυρνούν την πλάτη ή πέφτουν στο έδαφος όταν περνά ένας άντρας. Ποιο είναι το νόημα και η λογική αυτής της συμπεριφοράς; Κύριοι, οι μητέρες και οι κόρες ενός πολιτισμένου έθνους μπορούν να υιοθετήσουν μια τόσο παράξενη στάση, μια τόσο βαρβαρική συνήθεια; Είναι ένα θέαμα που γελοιοποιεί το έθνος. Πρέπει να σταματήσει αμέσως.” (Lewis Bernard, 2001, 532).

Η αποκάλυψη του προσώπου των γυναικών, που είχε ήδη γίνει αποδεκτή στις μορφωμένες τάξεις των μεγάλων πόλεων, προχώρησε πολύ αργά σε άλλα μέρη. Μόλις το 1935 προτάθηκε η απαγόρευση του φερετζέ σε συνέδριο του Κόμματος του Λαού, αλλά ακόμα και τότε δεν λήφθηκαν ανάλογα μέτρα. (Lewis Bernard, 2001, 533).

Στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού του κράτους εισάγεται ο χορός και η δυτική μουσική. Ο Κεμάλ Ατατούρκ ήθελε να δείξει ότι οι γυναίκες και οι άνδρες μπορούν να χορέψουν μαζί δημόσια και το υλοποίησε αρχής γενομένης με την διοργάνωση του πρώτου δημόσιου χορού στην Άγκυρα. Στις αρχές του 1930, ο χορός έγινε σε κάποιους κύκλους της μόδας. Ολοένα και περισσότερες γυναίκες συμμετείχαν στους δημόσιους χορούς και ο Κεμάλ Ατατούρκ βλέποντας του Τούρκους να αποκτούν «πολιτισμένους» τρόπους έπαιρνε ιδιαίτερη ικανοποίηση. (Βολκάν Β. Ντ. & Ίτσκοβιτς Ν, 2005, 452). Παράλληλα, κινητοποίησε τις διαδικασίες για ανέβασμα οπερέτας στο θέατρο αλλά και την διάδοση και εκμάθηση ευρωπαϊκών χορών, όπως το βαλς και το φοξτρότ (Τομανάς, 1990, 30).

Επιπρόσθετη μεταρρύθμιση αποτέλεσε και η εισαγωγή της ευρωπαϊκής μουσικής. Η εισαγωγή της μουσικής από τα δυτικά οδήγησε στην βελτίωση τόσο της τουρκικής μουσικής όσο και της ίδιας της δυτικής με αποτέλεσμα μέρος των Τούρκων συνθετών να αρχίσουν να συνθέτουν δυτικότροπη μουσική για δυτικά μουσικά όργανα. (Βολκάν Β. Ντ. & Ίτσκοβιτς Ν., 2005, 438-439). Το 1936 ιδρύεται στην Άγκυρα το Κρατικό Ωδείο με σκοπό την εισαγωγή της δυτικής μουσικής στην χώρα.

Τέλος, οι Τούρκοι δεν συνήθιζαν να χρησιμοποιούν οικογενειακά ονόματα. Επώνυμα υπήρχαν, αλλά ήταν σπάνια και όχι σε κοινή χρήση. Οι πιο πολύπλοκες και εκτεταμένες σχέσεις μια σύγχρονης κοινωνίας έκαναν επιθυμητό ένα σύστημα οικογενειακών ονομάτων, όπου με την υιοθέτηση ενός νέου αστικού κώδικα αυτό τα έκανε πραγματικότητα. Έτσι, νόμος της 28^{ης} Ιουνίου 1934, επέβαλε σε κάθε τούρκο πολίτη να υιοθετήσει ένα επώνυμο που θα ίσχυε από 1^{ης} Ιανουαρίου 1935. Ταυτόχρονα όλοι οι μη στρατιωτικοί βαθμοί και τίτλοι που είχαν επιβιώσει από το παλαιό καθεστώς καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από τις νέες λέξεις *Bay* και *Bayan* που σημαίνει κύριος και κυρία. Ο πρωθυπουργός απέκτησε από τον πρόεδρο την ονομασία του τόπου, όπου είχε εξασφαλίσει μια μεγάλη νίκη, και έγινε Ισμέτ Ινονού. (Lewis Bernard, 2001, 566).

2. Κεφάλαιο: Το Κεμαλικό Καθεστώς και οι Μειονότητες

2.1 Η Συνθήκη της Λωζάνης

Η απόβαση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη έδωσε νέα ώθηση στο αντιστασιακό κίνημα των Τούρκων. Μετά από τριετή αγώνα, η Συνθήκη των Σεβρών ανατράπηκε και, με τη Συνθήκη της Λωζάνης, καθορίστηκαν τα τελικά σύνορα του τουρκικού κράτους. (Kızılyürek N., 2006, 53).

Ακολούθησαν πολλοί μήνες διπλωματικών διαπραγματεύσεων, μέχρι την τελική υπογραφή της συνθήκης στις 24 Ιουλίου 1923. (Lewis, 2001, 505). Η συνθήκη της Λωζάνης αφορούσε σχεδόν αποκλειστικώς την Οθωμανική Αυτοκρατορία (Τουρκία). Ρύθμιζε τα σύνορά της, τις οικονομικές και λοιπές εκκρεμότητές της με τα συμβαλλόμενα κράτη, τον διάπλου των Στενών, το καθεστώς των μειονοτήτων, αλλά και ζητήματα πρακτικά, που σχετίζονταν με το τέλος του πολέμου, όπως τους αιχμαλώτους, τις αποζημιώσεις και τα στρατιωτικά νεκροταφεία. Ακολούθως, αναλύονται τα σημαντικότερα από τα θέματα διμερούς ελληνοτουρκικού ενδιαφέροντος που ρυθμίστηκαν με την συνθήκη περί ειρήνης. (Συρίγος Α., 2016, 50). Το τελικό κείμενο της Συνθήκης της Λωζάνης περιείχε, εκτός από την καθαυτή συνθήκη περί ειρήνης, και δεκαεπτά συμβάσεις, πρωτόκολλα και δηλώσεις. Είχε προηγηθεί τον Ιανουάριο του 1923 η υπογραφή των δύο πρώτων συμβατικών κειμένων: για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών και για την ανταλλαγή των εκατέρωθεν αιχμαλώτων πολέμου και κρατουμένων. (Συρίγος Α., 2016, 50).

Η φράση-σύνθημα του Κεμάλ Ατατούρκ που αποτελεί έναν από τους βασικότερους πυλώνες της κεμαλικής ιδεολογίας είναι η “Ne multu Türküm diyene” (μφτ: Ευτυχής όποιος μπορεί να πει, είμαι Τούρκος). Από την πρώτη περίοδο υπάρξεως του νέου τουρκικού κράτους, θεωρήθηκε ότι τα προβλήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οφείλονταν στον εθνικισμό των μη τουρκικών λαών. Η παρουσία επί τουρκικού εδάφους των γηγενών μη τουρκικών πληθυσμών, σε τουρκικό έδαφος ήταν η αιτία των προϋποθέσεων για την αρχή της αυτοδιαθέσεως των λαών, του δικαιώματος της αποσχίσεως των “μειονοτήτων” και της παρεμβάσεως των μεγάλων δυνάμεων.

Για τους παραπάνω λόγους οι στόχοι της νέας-κεμαλικής Τουρκίας ήταν δύο:

- Ο πρώτος αφορούσε τη δημιουργία ενός ομοιογενούς κράτους από πλευράς συνθέσεως πληθυσμού. Στα πλαίσια αυτά οι μη μμουςουλμανικοί πληθυσμοί

έπρεπε να εκδιωχθούν και οι δε μουσουλμανικοί να αφομοιωθούν μμέσα στους Τουρκόφωνους.

- Ο δεύτερος στόχος ήταν η τόνωση του εθνικού φρονήματος και της αυτοπεποιθήσεως όσων ήταν ή αισθάνονταν Τούρκοι. Αυτοί, έπρεπε να είναι υπερήφανοι για την καταγωγή και την ταυτότητά τους. Βασική υπήρξε η ανάδειξη και αναγωγή της τουρκικής γλώσσας, τουρκικής καταγωγής κ.λ.π. ως βάσεως κάθε πολιτισμού. Δεν είναι τυχαίο ότι ο ίδιος ο Κεμάλ ασχολήθηκε επανειλημμένως με τη συγγραφή των ιστορικών εγχειριδίων για το σχολείο ενώ για αρκετά χρόνια κυρίαρχη στην τουρκική ιστοριογραφία ήταν η «τουρκική Ιστορική Θέση» που εξελάμβανε όλους τους μεγάλους πολιτισμούς ως δημιούργημα των αρχαίων Τούρκων. (Συρίγος Α., 2012, 199)

Για την Τουρκία η Συνθήκη της Λωζάνης αποτελεί ορόσημο. Με αυτήν οριστικοποιήθηκε ο διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ανατράπηκε το καθεστώς που προέβλεπε η Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) και διασφαλίστηκε η Μικρά Ασία ως έδαφος του εθνικού τουρκικού κράτους και «μητέρα πατρίδα». Σύμφωνα με την οθωμανική απογραφή του 1914, οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί που κατοικούσαν στα εδάφη της σημερινής Τουρκίας ανέρχονταν τουλάχιστον στο 20% του συνολικού πληθυσμού. Μετά το 1922 είχαν μειωθεί σε 2,5%.

Ο Κεμάλ Ατατούρκ είχε κάθε λόγο να δώσει έμφαση στην αιματηρή διαδικασία ανατροπής της Συνθήκης των Σεβρών, υπερτονίζοντας τον προσωπικό του ρόλο. Ο ίδιος αναδείχθηκε στον αδιαφιλονίκητο ηγέτη της χώρας. Εμφανίζοντας ως προσωπική του επιτυχία την ανατροπή του δυσμενούς καθεστώτος της Συνθήκης των Σεβρών, αποκτούσε το πολιτικό βάρος για να προχωρήσει σε κοινωνικές και πολιτικές ανατροπές. (Συρίγος Α., 2016, 65).

2.2 Η Ελληνική Μειονότητα της Κωνσταντινούπολης πριν το τουρκικό πογκρόμ

Ο συνολικός πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής της Κωνσταντινούπολης το 1927 ήταν 447.851 μουσουλμάνοι και 243.060 χριστιανοί. Η πόλη έγινε το οικονομικό κέντρο των Βαλκανίων και σημαντικών περιοχών της Μέσης Ανατολής γεγονός που επηρέασε την απόφαση Ελλήνων από διάφορες περιοχές της αυτοκρατορίας αλλά και της ίδιας της Ελλάδας να μεταναστεύσουν στην Κωνσταντινούπολη, με αποτέλεσμα ο πληθυσμός των Ελληνορθόδοξων να αυξηθεί σημαντικά και να αναδειχθεί σε μια

σημαντική μειονότητα μέχρι την περίοδο της επανάστασης των Νεότουρκων το 1908. (Βρυώνης, 2007, 44)

Λόγω της οικονομικής ευρωστίας των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης ο ρόλος τους αναβαθμίστηκε. Έτσι, οι Έλληνες βρήκαν πρόσφορο έδαφος δραστηριοποίησης στον οικονομικό τομέα και στην άσκηση ελεύθερων επαγγελμάτων.

Τα δύο βασικά στοιχεία που χαρακτήριζαν τις μορφές και το περιεχόμενο της ελληνικής κοινοτικής ζωής στην Κωνσταντινούπολη ήταν:

- Η ανάπτυξη ενός ολόκληρου δικτύου νομικά κατοχυρωμένων ιδρυμάτων μικρότερου ή μεγαλύτερου μεγέθους μέσω των οποίων η κοινότητα ικανοποιούσε τις διαρκώς διευρυμένες ανάγκες της και
- Η ανάπτυξη ενός δυτικότροπου συστήματος σχολείων και διδακτικού έργου το οποίο ενσωμάτωνε το πνεύμα και το περιεχόμενο της σύγχρονης εκπαίδευσης. (Βρυώνης, 2007, 49)

Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης έδρασαν έντονα για την εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού. Αυτό το μαρτυρά και μια σειρά από ενέργειες όπως ήταν η ίδρυση κοσμικών ιδρυμάτων, όπως το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σωματεία Ελλήνων εργαζομένων, αδελφότητες που εξυπηρετούσαν εκπαιδευτικούς ή φιλανθρωπικούς σκοπούς, σύλλογοι που ασχολούνταν με τον αθλητισμό, την μουσική, το φιλοτελισμό, τις τέχνες και την κοινωνική πρόνοια. Παράλληλα, ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στην ανάπτυξη της παιδείας ως μέρος της ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής αλλά και λόγω του ότι με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να μεταβιβαστεί στις μελλοντικές γενιές της κοινότητας η οικονομική και κοινωνική δυναμική της. (Βρυώνης, 2007, 51).

Με την επιστροφή του τουρκικού στρατού στην πόλη, η υλοποίηση μιας σειράς μέτρων για την αποδυνάμωση του ελληνικού στοιχείου μπήκε σε εφαρμογή. Απομάκρυνση εργαζομένων από επιχειρήσεις, εξαναγκασμός πώλησης των ελληνικών επιχειρήσεων, επιβολή καθεστώτος τρομοκρατίας στον τοπικό ελληνικό τύπο, εκδίωξη Ελλήνων δασκάλων ως ακατάλληλοι για διδασκαλία, απαγχονισμός δημοσιογράφου και καταστροφή γραφείων εφημερίδας, παρενόχληση Ελλήνων που μιλούσαν την γλώσσα τους, κλείσιμο σχολείων, διακοπή της λειτουργίας του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολης που αποτελούσε το σημαντικότερο ελληνικό μορφωτικό ίδρυμα και διανομή των βιβλίων σε τουρκικά ιδρύματα όπου μέχρι και σήμερα απαγορεύεται σε Έλληνες μελετητές η πρόσβαση,

δήμευση ιδιοκτησιών και κεφαλαίων από φιλανθρωπικές οργανώσεις, νόμος του 1935 που έθετε όλα τα θρησκευτικά και κοινοτικά ιδρύματα υπό τον αυστηρό έλεγχο του κράτους και πάγωνε τα περιουσιακά τους στοιχεία, ήταν κάποια από τα μέτρα που οδήγησαν την ελληνική κοινότητα να παλεύει για την επιβίωσή της. (Βρυώνης, 2007, 54)

Το τοπίο όμως άρχισε κάπως να αλλάζει όταν κατά το 1946 ο Αντνάν Μεντερές και ο Μαχμούντ Τζελάλ Μπαγιάρ ίδρυσαν το Δημοκρατικό Κόμμα.⁵ Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η ψήφος και η στήριξη των μειονοτήτων ήταν σημαντική τόσο για τον αρχηγό του Δημοκρατικού κόμματος, Μεντερές όσο και για τον αρχηγό του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (το οποίο ίδρυσε ο Κεμάλ Ατατούρκ), Ισμέτ Ινονού. Για το λόγο αυτό και οι δυο αρχηγοί κατά την διάρκεια της θητείας τους προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα ευνοϊκότερο έδαφος για τις μειονότητες. (Βρυώνης, 2007, 57)

Ο δυναμισμός της ελληνικής κοινότητας ήταν αξιοθαύμαστος διότι διατηρήθηκε μέσα στο πλέγμα αυτών των πολιτικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και προνοιακών ιδρυμάτων για τα οποία η κοινότητα χρειάστηκε να αγωνιστεί σκληρά να τα διασώσει και να τα ανασυγκροτήσει, και τα οποία μπόρεσε να τα στηρίξει οικονομικά χάρη στην οικονομική ανάκαμψη της Τουρκίας έπειτα από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αξιοθαύμαστος επίσης είναι το γεγονός ότι σε οκτώ μόλις χρόνια (από το 1947 έως το 1955) η κοινότητα κατόρθωσε με το πνεύμα πρωτοβουλίας και τον δυναμικό της χαρακτήρα να ανατρέψει τη διαφαινόμενη διάλυσή της, να ανασυγκροτηθεί και να αναζωογονηθεί. (Βρυώνης, 2007, 65).

2.3 Το τουρκικό πογκρόμ (Σεπτεμβριανά)

Το βράδυ της 5^{ης} προς 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 τοποθετείται εκρηκτικός μηχανισμός στο τουρκικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη, όπου ήταν το σπίτι στο οποίο είχε γεννηθεί ο Κεμάλ Ατατούρκ. Ο εκρηκτικός μηχανισμός εξερράγη χωρίς όμως να προκαλέσει ιδιαίτερες ζημιές. Από την έρευνα βρέθηκε ότι τον εκρηκτικό μηχανισμό τον είχαν τοποθετήσει τούρκοι πράκτορες. (Ομογένεια στην Τουρκία, 2015, 3).

⁵ Το εν λόγω κόμμα ήταν ένας σημαντικός ανταγωνιστής του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, μέρος του οποίου αποτελούσαν και οι προαναφερθέντες μέχρι και το 1945, γεγονός που οδήγησε σε νίκη αυτών και την χαλάρωση των ασφυκτικών συνθηκών της πολιτικής ζωής, την ανάπτυξη για όλους τους Τούρκους πολίτες αλλά και στον περιορισμό των αυστηρών ελέγχων στις μειονοτικές κοινότητες της Κωνσταντινούπολης αλλά και στην συμμετοχή τους στην οικονομική ανάπτυξη.

Έπειτα από αυτό το γεγονός ξεκινά μια σειρά βανδαλισμών που αφορούσε την ελληνική μειονότητα της Τουρκίας. Η Θεολογική Σχολή της Χάλκης, η Μαράσλειος Σχολή, η Μεγάλη του Γένους Σχολή, το Ζάππειο Παρθεναγωγείο και πολλά ακόμα ελληνικά σχολεία, δέχονται επίθεση. Μερικές επίσης από τις καταστροφές είναι:

- ελληνικά καταστήματα καταστρέφονται και λεηλατούνται.
- 2.600 χριστιανικά σπίτια βρίσκονται στο μάτι του κυκλώνα και παραδίδονται στο μένος και στην πρωτοφανή λύσσα του όχλου.
- Ρημάζονται κυριολεκτικά τα γραφεία και τα πιεστήρια και των τριών ελληνικών εφημερίδων της Κωνσταντινούπολης.
- 21 ελληνικά εργοστάσια καταστρέφονται ολοκληρωτικά και οι μηχανές και τα εργαλεία αυτών που βρίσκονται στα παράλια του Βοσπόρου, πετιούνται στη θάλασσα.
- 110 ελληνικά εστιατόρια και ξενοδοχεία καταστρέφονται, λεηλατούνται ή παραδίδονται στις φλόγες.
- Οι Πατριαρχικοί Τάφοι και τα σκηνώματα των μεγάλων ευεργετών του Έθνους, που από το 1850 τοποθετούνται στον αυλόγυρο της Ιεράς Μονής της Ζωοδόχου Πηγής δέχονται την επίθεση του όχλου που με κανιβαλική μανία σπάει τους τάφους, ξεθάβει τα οστά των νεκρών και τα σκορπάει στους δρόμους.
- Στο Ελληνικό νεκροταφείο του Σισλί, μια ομάδα διαδηλωτών επί δύο ολόκληρες ώρες καταστρέφει τάφους και σταυρούς, σκάβει τους πιο πρόσφατους και βγάζει έξω τα πτώματα, μαχαιρώνοντας και κομματιάζοντάς τα.

Την επόμενη μέρα ο πρωθυπουργός Αντνάν Μεντερές επισκέφθηκε τις περιοχές των Ελλήνων και δηλώνοντας συντετριμμένος από τα περιστατικά, μη θέλοντας να δείξει πως ο ίδιος ήταν ο ηθικός αυτουργός των εγκλημάτων. Ο Έλληνας ομογενής βουλευτής Χατζόπουλος, στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση είχε καταγγείλει ανοιχτά τα γεγονότα κατηγορώντας ως ηθικούς αυτουργούς την κυβέρνηση, τις μυστικές υπηρεσίες καθώς και διάφορους παράγοντες της τότε πολιτικής (αλλά και οικονομικής) ζωής της Τουρκίας. Εν τω μεταξύ άρχισαν οι διεθνείς αντιδράσεις οι οποίες δεν ήταν καθόλου κολακευτικές για την Τουρκία, ενώ καταφθάνουν στην Τουρκία οι επίτροποι του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών. Η Τουρκική Κυβέρνηση, αφού «κήρυξε» τον προσφιλή της στρατιωτικό νόμο στην

Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη, «συνέλαβε» 2.060 διαδηλωτές, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο κύριος οργανωτής, αρχισυντάκτης της Χουριέτ, Τουρκοεβραίος εξωμότης Χικμέτ Μπιλ. Επίσης, μετά το πραξικόπημα του στρατηγού Κιουρσέλ (1960) στη δίκη του Μεντερικού καθεστώτος, παρουσιάσθηκαν τα στοιχεία που απέδειξαν ότι κύριος ένοχος του εφιαλτικού διωγμού του 1955, της νεότερης Ανατολικής – Μικρασιατικής Καταστροφής, ήταν ο Πρωθυπουργός Αντνάν Μεντερές και ο Υπουργός Εξωτερικών Φατίμ Ρουστού. Δυο εικοσιτετράωρα μετά τα γεγονότα, ο Τούρκος Πρωθυπουργός Αντνάν Μεντερές, δηλώνει πως τα έκτροπα ήταν έργο των κομμουνιστών που σκόπευαν να ανατρέψουν το καθεστώς της Τουρκίας. Την επομένη όμως, ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης Ισμέτ Ινονού, κάνει αφοπλιστικές δηλώσεις στα γραφεία του Λαϊκού Κόμματος, του οποίου ήταν αρχηγός.⁶ Ο διεθνής τύπος δίνει μεγάλη προβολή στο πογκρόμ εναντίον του ελληνισμού στην Τουρκία. Μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδες όχι μόνο της Ευρώπης αλλά και της Αμερικής, της Μέσης Ανατολής, της Αφρικής και του Καναδά περιγράφουν με τα μελανότερα χρώματα την τουρκική θηριωδία.⁷

Τα Σεπτεμβριανά προκάλεσαν πολλά μεταναστευτικά κύματα μεταξύ Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων. Σύμφωνα με επίσημα κυβερνητικά στοιχεία το 1955 διέμεναν στην Τουρκία 79.691 ελληνόφωνοι, το 1960 αυτός ο αριθμός μειώθηκε σε 65.139 και πέντε χρόνια αργότερα σε 48.096. Για μεγάλο μέρος των μη μουσουλμάνων τα Σεπτεμβριανά ήταν η τελειωτική απόδειξη ότι δεν γινόταν αποδεκτοί ως Τούρκοι πολίτες. Η πεποίθηση ότι, ανεξάρτητα από ποιο κόμμα κυβερνούσε, ήταν εκτεθειμένοι και σε μελλοντικές δυσμενείς διακρίσεις, έκανε ισχυρότερη την επιθυμία τους να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό. Μετά το 1955 αυτή η εξέλιξη σήμανε το τέλος της συνύπαρξης πολλών θρησκειών στην κοσμοπολίτικη Κωνσταντινούπολη. (Γκιουβέν Ν., 2006, 339).

Η σχέση του Κυπριακού αγώνα με τα Σεπτεμβριανά καθίσταται προφανής. Οποσδήποτε αυτό συνέβη συμπληρωματικώς και με την αγωνία των μετακεμαλιστών να ελέγξουν την «εθνική ομοιογένεια» της μετακεμαλικής

⁶ «Είναι καλό που δεν αναμείχτηκε το κόμμα μας στα γεγονότα, όμως οι εκδηλώσεις αυτές ήταν πολύ καλά οργανωμένη εθνική ενέργεια και ωφέλιμη για να καθαρίσει η χώρα μας από το ελληνικό στοιχείο, που είναι ένας βραχνάς».

⁷ Πέντε χρόνια μετά τα γεγονότα ανετράπη η Κυβέρνηση του Αντνάν Μεντερές από στρατιωτικό πραξικόπημα. Ακολούθησε η δίκη της Πλάτης που έληξε στις 5/1/1961. Ο πρωθυπουργός Αντνάν Μεντερές και ο Υπουργός των Εξωτερικών Φατίμ Ρουστού Ζορλού βρέθηκαν ένοχοι για πολλά αδικήματα, μεταξύ των οποίων και για την οργάνωση και εκτέλεση του πογκρόμ εναντίον των χριστιανών στις 6 Σεπτεμβρίου 1955. Και οι δύο θανατώθηκαν με απαγχονισμό.

Τουρκίας, πράγμα το οποίο συνεπήγετο και διώξεις των εθνικών μειονοτήτων. Πάντως, η κατάσταση (status) των γενικότερων ελληνο-τουρκικών διπλωματικών σχέσεων, υπήρξε καθοριστική. Προς τούτο δε συνηγορούν και σωρεία γεγονότων τα οποία επακολούθησαν.⁸

2.4 Το μεταρρυθμιστικό πλάνο για την διαμόρφωση της κοινωνίας

Οι καταστροφές του 1955 δεν οδήγησαν σε άμεση φυγή των Ελλήνων από την Πόλη. Απετέλεσαν όμως την έναρξη για την οριστική εκδίωξη της ομογένειας ενώ ταυτοχρόνως ξεκίνησε ένα ρεύμα μεταναστεύσεως στην Ελλάδα, (Συρίγος Α., 2012, 210). Παρ' όλα αυτά τις δύο πρώτες εβδομάδες μετά το πογκρόμ, το ελληνικό προξενείο ανέφερε κατακόρυφη αύξηση των αιτήσεων για μετανάστευση στην Ελλάδα. Η απειλή της ομαδικής αποχώρησης των Ελλήνων από την Κωνσταντινούπολη ήταν τέτοια που ο Έλληνας πρόξενος άρχισε να καταστρώνει σχέδιο για να σταθεροποιήσει την κατάσταση και να στρέψει την προσοχή των Ελλήνων από την φυγή στην ανασυγκρότηση. (Βρυώνης, 2007, 301)

Όμως υπήρχε και το θέμα των αποζημιώσεων των Ελλήνων από την τουρκική κυβέρνηση. Η ελληνική κυβέρνηση έστειλε επανειλημμένα εκπροσώπους στην Κωνσταντινούπολη για να διερευνήσουν τις ζημιές. Από την άλλη μεριά μια ομάδα συστάθηκε από την τουρκική κυβέρνηση γνωστή ως Επιτροπή Βοηθημάτων για να ασχοληθεί με τις αιτήσεις των αποζημιώσεων. (Βρυώνης, 2007, 310). Όμως βάσει των ιστορικών στοιχείων οι πραγματικές αποζημιώσεις που πληρώθηκαν ήταν ιδιαίτερα αμελητέες και άδικες για τα θύματα. (Βρυώνης, 2007, 350).

Από την άλλη μεριά, η αντίδραση της Ελλάδας κρίθηκε παθητική στις καταστροφές που συνέβησαν την 6η και 7η Σεπτεμβρίου 1955. (Ιωαννίδης Χ., 1995, 120). Ένας από τους λόγους που προσπάθησαν να δοθούν ως επεξήγηση απέναντι σε αυτήν την κατάσταση ήταν και η πολιτική κρίση που επικρατούσε στην Ελλάδα της

⁸ Είναι πολύ ενδιαφέρον να αναδείξουμε την παρατήρηση του Πρέσβη Αλέξη Αλεξανδρή, η οποία επισφραγίζει με τον καλύτερο δυνατό και ιστορικά αποδεδειγμένο τρόπο το γεγονός ότι η εν γένει κατάσταση των ελληνο- τουρκικών σχέσεων καθόρισε, καθορίζει και θα καθορίζει την συμπεριφορά των τουρκικών αρχών έναντι της ελληνικής μειονότητας της Πόλης, της Σμύρνης και αλλαχού (Μάζης Ι., 2017, 14): *«Ένα σημαντικό συμπέρασμα που προκύπτει από την εμπειρία των Ελλήνων Κωνσταντινουπολιτών είναι ότι οι μειονότητες μπορούν να υπάρξουν εντός των γειτονικών εθνικών κρατών μόνον αν οι γενικές τους σχέσεις είναι φιλικές. έτσι, κατά την διάρκεια τέτοιων διαλειμμάτων (1930- 1940, 1947-54, 1959-64 και 1967-71) η ελληνική μειονότητα μπορούσε να απολαύσει μία ορισμένη αίσθηση ασφάλειας και εντοπιότητας...Δεν είναι συμπτωματικό ότι τα τέσσερα κύρια κύματα της ελληνικής εξόδου από την Istanbul (sic) 1922-29, 1955-59, 1964-67 και 1972-75 έλαβαν χώρα κατά την διάρκεια των περιόδων που οι ελληνοτουρκικές σχέσεις ήταν τεταμένες»* (Alexandris A., 1983).

έλλειψης ηγεσίας καθώς ο τότε πρωθυπουργός Στρατάρχης Παπάγος ήταν κρίσιμα άρρωστος και πέθανε σχεδόν ένα μήνα μετά τα γεγονότα στις τέσσερις Οκτωβρίου. (Ιωαννίδης Χ., 1995, 121). Ένα μήνα μετά τα Σεπτεμβριανά ανέλαβε την πρωθυπουργία ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και ορίσθηκε Υπουργός Εξωτερικών ο Ευάγγελος Αβέρωφ (Μάιος 1956). Ο τελευταίος προσπάθησε να αλλάξει και την ελληνική τακτική στο Κυπριακό, καθώς ήταν αυτό το θέμα το οποίο συνδέθηκε άμεσα και ξεκάθαρα με τα Σεπτεμβριανά. Μέρος των ενεργειών του αποτέλεσαν το ότι:

- Προσπάθησε να δημιουργήσει ερείσματα στην ευρύτερη περιοχή.
- Επαναπροσέγγισε την Γιουγκοσλαβία.
- Αποκατέστησε τις καλές σχέσεις με την Αίγυπτο του Νάσερ καθώς αυτές θα εξασφάλιζαν τις αραβικές ψήφους. Επίσης, οι ανατολικές χώρες, που είχαν στηρίξει την Ελλάδα στο Κυπριακό, «ανταμείφθηκαν» με τη σύναψη στενών εμπορικών σχέσεων.
- Κινήθηκε προς την αύξηση της ελληνικής επιρροής μέσα στον ΟΗΕ.
- Ξεκίνησε εκστρατεία ενημερώσεως ξένων κυβερνήσεων στις οποίες δεν υπήρχε ελληνική αντιπροσώπευση.
- Προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τις διαφοροποιήσεις μεταξύ ΗΠΑ και Βρετανίας για να έχει κάποιο ισχυρό έρεισμα. (Συρίγος Α., 2016, 138)

Η τουρκική κυβέρνηση συμφώνησε να «αποκαταστήσει την τιμή» της ελληνικής σημαίας με μια ειδική στρατιωτική τελετή στη Σμύρνη στα τέλη Οκτωβρίου (Βρυώνης, 2007, 357) μετά από την έντονη αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης για τα Σεπτεμβριανά σε επίπεδο NATO με μη συμμετοχή σε κοινά στρατιωτικά γυμνάσια, με απειλή για ανάκληση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος από την Κορέα και απόσυρση από τα νατοϊκό στρατηγείο της Σμύρνης. (Συρίγος Α., 2016, 139).

3. Κεφάλαιο: Η μετεξέλιξη του κεμαλικού καθεστώτος

3.1 Ο πολυκομματισμός, η εμφάνιση του Δημοκρατικού Κόμματος και οι εκλογές του 1950

Η κυβέρνηση του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (ΡΛΚ) το καλοκαίρι του 1944, ανέθεσε στους Ισμαήλ Χιουσρέβ (İsmail Hüsrev) και Σεβκέτ Σουρεγιά (Şevket Süreyya Aydemir), οι οποίοι ήταν πρώην εκδότες του περιοδικού Κάντρο (Kadro⁹), την σύνταξη μιας έκθεσης προτάσεων για την προσαρμογή της οικονομίας της Τουρκίας στις μεταπολεμικές συνθήκες. Η πρόταση που τελικά η κυβέρνηση υιοθέτησε ήταν η ανάπτυξη προγραμμάτων με τον έλεγχο των κρατικών τραπεζών. Παράλληλα, η κυβέρνηση ανέθεσε σε μια ομάδα γραφειοκρατών, το καθήκον ετοιμασίας ενός εγγράφου το οποίο το 1947 μετατράπηκε στο επίσημο Σχέδιο Ανάπτυξης της Τουρκίας. Με το έγγραφο υιοθετήθηκαν πλήρως όλες οι απόψεις των δυτικών κύκλων και αποτέλεσε τον βασικό κορμό των ξένων επενδύσεων στη χώρα. Σε συνδυασμό με την υιοθέτηση του πολυκομματικού συστήματος, το ΡΛΚ προχώρησε στην αναγνώριση της ύπαρξης «διαφορετικών ομάδων», αλλά όχι τάξεων, στην τουρκική κοινωνία, κατά το 6^ο Συνέδριο του κόμματος το 1946. Την επόμενη χρονιά, το κυβερνών κόμμα προχώρησε στην αναγνώριση της αναγκαιότητας για ελεύθερη επιχειρηματική δραστηριότητα και νομιμοποίηση της θρησκευτικής εκπαίδευσης στα σχολεία. (Μούδουρος Ν., 2012, 92).

Την 1^η Νοεμβρίου 1945, ο Ινονού διακήρυξε ότι θα άρχιζαν οι αλλαγές με στόχο τη μεταρρύθμιση του τουρκικού πολιτικού συστήματος και την υιοθέτηση του πολυκομματισμού, ούτως ώστε η χώρα να συνάδει με τον «κόσμο του καπιταλισμού και της δημοκρατίας». (Ahmad, 2003, 99). Ο πολυκομματισμός αποτέλεσε ένα από τα πιο σημαντικά γεγονότα στην Τουρκία, και το κυβερνών κόμμα επεδίωξε να προετοιμάσει το έδαφος για παραμονή του στην εξουσία.

Υπό αυτό το σκεπτικό, το ΡΛΚ κατέθεσε στην Εθνοσυνέλευση το νόμο περί παροχής γης στους αγρότες τον Ιανουάριο του 1945.¹⁰ (Kahraman, 2007, 17). Ο

⁹ Το περιοδικό, του οποίου η ονομασία έχει την έννοια της ηγετικής ομάδας στελεχών, εκδόθηκε τον Ιανουάριο του 1932, μετά από σχετικές παρεμβάσεις του Μουσταφά Κεμάλ, με στόχο να θεμελιώσει και να διαδώσει το θεωρητικό υπόβαθρο του κεμαλισμού. Κυκλοφόρησε μέχρι το 1935, λόγω του ότι οι πρωταγωνιστές στην έκδοσή του ακολούθησαν διαφορετικό δρόμο από τις «επιθυμίες» του καθεστώτος.

¹⁰ Στόχευε με αυτόν τον τρόπο να κερδίσει ξανά τη μάζα των ακτημόνων και φτωχών αγροτών και να επανακαθορίσει την κοινωνική συμμαχία μαζί τους. Τα φτωχά στρώματα των αγροτικών περιοχών ήταν τα βασικά θύματα της οικονομίας που επικράτησε κατά τη διάρκεια του Πολέμου. Ιδιαίτερα, η θέσπιση του νόμου περί της Εθνικής Προστασίας, ο οποίος προέβλεπε την παραχώρηση μέρους των

νόμος περί παροχής γης προέβλεπε αρχικά την παραχώρηση καλλιεργήσιμων γαιών στους ακτήμονες αγρότες, καθώς και την κρατικοποίηση συγκεκριμένων εκτάσεων γης που βρίσκονταν υπό την ιδιοκτησία μεγαλογαιοκτημόνων. (Köymen, 2007, 108).¹¹ Η ταξική διαφοροποίηση του ΡΛΚ ήρθε στο φως μέσα από τις συζητήσεις για τον παραπάνω νόμο. Αυτή η ταξική διαφοροποίηση οδήγησε στην εμφάνιση της αντιπολίτευσης κατά την μεταπολεμική περίοδο. Οι μεγαλογαιοκτήμονες, το ιδιωτικό βιομηχανικό κεφάλαιο και κάποιοι εμπορικοί κύκλοι αντέδρασαν σφοδρά στο προτεινόμενο νομοσχέδιο. (Atasoy, 2005, 66). Οι εν λόγω μερίδες των οικονομικά ισχυρών κύκλων αποτέλεσαν την πρωταγωνιστική δύναμη στην ίδρυση του Δημοκρατικού Λαϊκού Κόμματος (Demokrat Partisi - ΔΚ), στις 7 Ιανουαρίου 1946.¹² (Atasoy, 2005, 66)

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, ο Ινονού αποφάσισε να προσφύγει πρόωρα στις κάλπες των βουλευτικών εκλογών, όπου και έγιναν το 1946 (αντί το 1947) και η νίκη του ΡΛΚ με 390 από τις 465 έδρες δεν αποτέλεσε έκπληξη. (Altunışık & Tür, 2005, 28). Από την άλλη μεριά με την παρουσία του Δημοκρατικού Λαϊκού Κόμματος στην Εθνοσυνέλευση με 65 έδρες υπογραμμίζονταν η νέα ιστορική στροφή της χώρας η οποία χαρακτηριζόταν από μια νόμιμη και με ξεκάθαρο τρόπο ταξικά τοποθετημένη αντιπολίτευση. Η επισημοποίηση της παρουσίας αξιωματικής αντιπολίτευσης αλλά και ο ταξικός χαρακτήρας αποτέλεσαν την έκφραση δύο βασικών αξόνων πολιτικής:

- i. Από την μία ήταν η διεκδίκηση για μια φιλελευθεροποιημένη οικονομία, μακριά από την κρατική παρέμβαση για την ανάπτυξη του καπιταλισμού.
- ii. Από την άλλη μεριά, ήταν η νέα δυναμική της τοπικής, συντηρητικής παράδοσης και των ισλαμικών αναφορών ενάντια στην πολιτική, πολιτιστική και ιδεολογική καταπίεση της κεμαλικής γραφειοκρατικής ελίτ. (Keyder, 1987, 117)¹³

εισοδημάτων των φτωχών αγροτών προς το κράτος για τους πολεμικούς σκοπούς, ήταν βασική αιτία της περαιτέρω εξαθλίωσής τους.

¹¹ Πρακτικά η εν λόγω πρόταση του ΡΛΚ πρόλαβε σαν μια εναλλακτική πρόταση ενίσχυσης των εισοδημάτων των φτωχών αγροτικών στρωμάτων, αλλά την ίδια στιγμή έμοιαζε σαν μια απειλή προς τα κέρδη των μεγαλογαιοκτημόνων.

¹² Το δεδομένο αυτό φαίνεται ξεκάθαρα και από την κοινωνική προέλευση των ιδρυτικών στελεχών του κόμματος της αντιπολίτευσης: ο Τζελάλ Μπαγιάρ (Celal Bayar) τραπεζίτης και επιχειρηματίας, ο Αντνάν Μεντερές (Adnan Menderes) και ο Εμίν Σαζάκ (Emin Sazak) μεγαλογαιοκτήμονες, ο Φουάτ Κιοπρουλού (Fuat Köprülü) ακαδημαϊκός και ο Ρεφίκ Κοραλτάν (Refik Koraltan) ανώτερος γραφειοκράτης. (Ahmad, 2003, 100). Το Δημοκρατικό Λαϊκό Κόμμα ήταν ένα πολιτικό κίνημα που αναπτύχθηκε κάτω από τον έλεγχο της μεγάλης γαιοκτησίας. (Atasoy, 2005, 66).

¹³ Οι δύο αυτοί άξονες πολιτικής σήμαιναν ουσιαστικά ότι στην τουρκική Εθνοσυνέλευση έδινε πλέον το παρόν της μια δυναμική που ευνοούσε με οργανωμένο τρόπο το «άνοιγμα» της καπιταλιστικής ανάπτυξης προς τα στρώματα εκείνα του πληθυσμού που μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν

Η πρώτη περίοδος μετά τις εκλογές του 1946, ήταν κρίσιμης σημασίας για το μέλλον του πολυκομματισμού στην Τουρκία. Μάλιστα δόθηκε η εντύπωση ότι το κόμμα είχε πλέον εγκαταλείψει με σταθερά βήματα τους τρεις από τους έξι βασικούς πυλώνες του κεμαλικού δόγματος: τον κρατισμό, την μεταρρύθμιση και την κοσμικότητα. Προχωρώντας σε τέτοιου είδους αλλαγές, το ΡΑΚ θεώρησε ότι θα παρέμενε κυρίαρχη πολιτική δύναμη και στις επόμενες εκλογές του 1950. (Ahmad, 2003, 103)

Το ΔΚ αναδείχθηκε ο μεγάλος νικητής των εκλογών του 1950, κερδίζοντας 53% και 408 έδρες στην Εθνοσυνέλευση. Το ΡΑΚ, έμεινε στις 69 έδρες και ποσοστό 38% (Altunışık & Tür, 2005, 28). Η επιτυχία του ΔΚ, είχε ερμηνευθεί ως το σημείο καμπής της ιστορίας της Τουρκίας. Παρόλο που η σημασία της νίκης του ΔΚ είναι εξαιρετική, εντούτοις οι αλλαγές στην τουρκική κοινωνία ήταν περισσότερο συνδεδεμένες με τις ίδιες τις ιστορικές συνθήκες της μεταπολεμικής εποχής. Η κοινωνική δυναμική που αναπτύχθηκε εκείνη την περίοδο ήταν αποτέλεσμα της παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. Η ενσωμάτωση της Τουρκίας στους οργανισμούς της Δύσης, αλλά και η προσπάθεια να ξεπεραστούν οι δομικές αδυναμίες του καπιταλισμού στην Τουρκία, ιδιαίτερα μέσα από το ξένο κεφάλαιο (Gevgilili A., 1989, 52-53) ήταν καθοριστικοί παράγοντες που εισήγαγαν τις γενικότερες αλλαγές στη χώρα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Τα αποτελέσματα των εκλογών του 1950 θα μπορούσαν να ερμηνευθούν και ως η νίκη της τουρκικής περιφέρειας έναντι του πολιτικού και οικονομικού κέντρου. Δηλαδή, ήταν η νίκη των μεγαλογαιοκτημόνων και προεστών της παραδοσιακής υπαίθρου επί των θεσμών και της γραφειοκρατίας ενός κράτους που είχε αποτύχει να εξαπλώσει την επιρροή του σε ολόκληρο τον πληθυσμό.¹⁴

αποκλεισμένα από την κύρια πολιτική και οικονομική δραστηριότητα. Δηλαδή το μέρος του πληθυσμού που η κεμαλική ελίτ της μονοκομματικής περιόδου δεν είχε επιλέξει για να ενδυναμώσει τη «δική της έμπιστη» αστική τάξη.

¹⁴ Κατά τον Hasan Bülent Kahraman, το «κέντρο» στην τουρκική περίπτωση, είναι το ιστορικό μπλοκ κοινωνικών δυνάμεων που πρωταγωνίστησε στην ίδρυση του σύγχρονου εθνικού κράτους μέχρι και το τέλος της μονοκομματικής περιόδου. Το ιστορικό αυτό μπλοκ ήταν οι στρατιωτικοί, οι γραφειοκράτες και οι διανοούμενοι, που αποτέλεσαν παράλληλα και τον βασικό πόλο της διαδικασίας εκμοντερνισμού της Τουρκίας. (Kahraman, 2007, 4-5). Η «περιφέρεια» είναι η μεγάλη μάζα του κόσμου που δε συμμετείχε και ως ένα βαθμό δεν αποδέχτηκε την πολιτική εκμοντερνισμού και εκκοσμίκευσης του κέντρου. Είναι ο συντηρητικός-θρησκευόμενος πληθυσμός της αγροτικής υπαίθρου και των μεγάλων πόλεων της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ανατολίας (Kahraman, 2007, 4-5). Ο Τζεμίλ Μέριτς (Cemil Meriç) συναντήθηκε το 1946 με τους κύκλους των διανοουμένων της Κωνσταντινούπολης και μετά είχε επισημάνει ότι «δεν μπορέσαμε να σμίξουμε. Αυτοί ήταν παιδιά την Κωνσταντινούπολης, εγώ ερχόμουν από την ύπαιθρο» (Meriç C., 2000, 37), καταθέτοντας με αυτό τον τρόπο το πολιτιστικό χάσμα των δύο περιοχών.

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του ΔΚ ήταν το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία της κοινοβουλευτικής του ομάδας διέθετε σημαντικό τοπικό έρεισμα στις εκλογικές περιφέρειες. Οι βουλευτές του κόμματος ήταν τοπικές προσωπικότητες, γεγονός που συνέβαλε στην «για πρώτη φορά μαζική και απευθείας εκπροσώπηση της υπαίθρου» και του αξιακού της πλαισίου, στην Εθνοσυνέλευση (Kahraman, 2007, 7).

Πέραν όμως από το ερμηνευτικό σχήμα «αντιπαράθεσης κέντρου-περιφέρειας», το αποτέλεσμα των εκλογών του 1950 μπορεί να ερμηνευθεί ως έκφραση ενός βαθμού αυτοπεποίθησης της αστικής τάξης, τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο.¹⁵ Μέχρι και το 1950, ενδυναμώθηκε σχετικά η ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής (Keyder, 1987, 124), δηλαδή ενδυναμώθηκε μια άλλη κοινωνική δυναμική, πέραν και έξω από τον αυστηρό έλεγχο της γραφειοκρατίας, η οποία στο προηγούμενο διάστημα ήταν βασικός άξονας δημιουργίας της αστικής τάξης.¹⁶

3.2 Κοινωνικά-οικονομικά φαινόμενα και επιπτώσεις στην δεκαετία του 1950

Μια προφανής διάσταση της οικονομικής πολιτικής που ακολούθησε το ΔΚ, με τις ανάλογες κοινωνικές συνέπειες, ήταν η κατακόρυφη αύξηση των εισαγωγών, που δημιουργούσαν ταυτόχρονα και μια νέα δυναμική καταναλωτισμού. Όμως παράλληλα, το γενικότερο εμπορικό πλαίσιο της μεταπολεμικής Τουρκίας όριζε ότι η αύξηση των εισαγωγών σήμαινε ταυτόχρονα και αύξηση των εξαγωγών από συγκεκριμένες χώρες, ιδιαίτερα από τις ΗΠΑ προς την Τουρκία. Έργα υποδομής, όπως οι δρόμοι, οι γέφυρες και τα φράγματα, αλλά και η διαδικασία εκμηχάνισης του αγροτικού τομέα, αποτέλεσαν τομείς εισαγωγών από τις ΗΠΑ στην Τουρκία

¹⁵ Το βιομηχανικό και εμπορικό κεφάλαιο, καθώς και οι μεγαλογαιοκτήμονες, μετά το τέλος του Πολέμου, αντιλήφθηκαν ότι η νέα τάξη πραγμάτων ήταν προσαρμοσμένη στους δικούς τους στόχους (Keyder, 1987, 124). Η συγκεκριμένη συνειδητοποίηση, σε συνδυασμό με τη μερική συγκέντρωση κεφαλαίου και οικονομικής δύναμης, συνέβαλε σε μια διαφορετική πολιτική επιλογή των διαφορετικών μερίδων της άρχουσας τάξης στην Τουρκία.

¹⁶ Εκμεταλλευόμενες την κερδοφορία της εποχής του Πολέμου και την πολιτική μερικής φιλελευθεροποίησης του ΡΑΚ μέχρι το 1950, οι μερίδες της αστικής τάξης όπως οι έμποροι, οι βιομήχανοι και οι μεγαλογαιοκτήμονες, ένωσαν ενισχυμένες (Savran, 2004, 22) και διαμέσου του ΔΚ προσπάθησαν να τοποθετήσουν τα συμφέροντά τους σε καλύτερη θέση εντός του συστήματος. Βέβαια το ΔΚ δεν υποστηρίχθηκε μόνο από τους μεγαλογαιοκτήμονες, το εμπορικό και το βιομηχανικό κεφάλαιο. Υποστηρίχθηκε παράλληλα, από τα φτωχά αγροτικά στρώματα και τους μισθωτούς εργαζόμενους, των οποίων τα εισοδήματα δέχτηκαν καθοριστικά πλήγματα κατά την διάρκεια του Πολέμου. Τα πιο πάνω στρώματα στήριζαν την πορεία προς τη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας, απλά γιατί τα βιώματά τους κατά την μονοκομματική περίοδο του κρατικού παρεμβατισμού δεν ήταν θετικά (Atasoy, 2005, 68). Για το ίδιο θέμα, ο Τσαλάρ Κεϊντέρ υποστηρίζει ότι το διαταξικό περιεχόμενο των ψήφων του ΔΚ συμπεριέλαβε ακόμα και το παράνομο τότε Κομμουνιστικό Κόμμα Τουρκίας (Keyder, 1987, 122)

(Başkaya, 2006, 287). Στην πραγματικότητα, οι αμερικανικές πιστώσεις που παραχωρούνταν στην Τουρκία ήταν ενθάρρυνση για νέα ανοίγματα προς τους Αμερικανούς βιομήχανους και εξαγωγείς.

Με τη συνδρομή της αμερικανικής οικονομικής και τεχνικής βοήθειας, η περίοδος 1950-1960 χαρακτηρίστηκε έντονα από την βελτίωση των αγροτικών δρόμων, των οδικών αρτηριών και την αλματώδη αύξηση εισαγωγών φορτηγών και αυτοκινήτων. (Zürcher E., 2004, 296). Το Σχέδιο Ανάπτυξης της Τουρκίας για την περίοδο 1948-1952 προέβλεπε επενδύσεις ύψους 3.7 δισεκατομμυρίων τουρκικών λιρών, το 44% των οποίων παραχωρήθηκε στους τομείς των συγκοινωνιών. (Kepenek & Yentürk, 2007, 94). Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια την επιτάχυνση της εμπορευματοποίησης και της διακίνησης των προϊόντων, καθώς και της επαφής πολλών περιοχών της υπαίθρου με τα εμπορικά κέντρα. Παράλληλα, η ανάπτυξη του οδικού δικτύου και οι εισαγωγές οχημάτων όλων των ειδών, ήταν στοιχεία που καθόρισαν τη στροφή της τουρκικής οικονομίας στη φιλελευθεροποίηση των μετακινήσεων, δηλαδή την αλλαγή από τους κρατικούς σιδηροδρόμους στο σύγχρονο οδικό δίκτυο. (Başkaya, 2006, 289). Το σύγχρονο οδικό δίκτυο ήταν ένας από τους φορείς ιδιωτικοποίησης στις μεταφορές και εστία συγκέντρωσης κεφαλαίου μακριά από τον ασφυκτικό έλεγχο του κράτους.

Με το τέλος της δεκαετίας, ο πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης και των Αδάνων αυξήθηκε κατά 75% (Başkaya, 2006, 290). Το μεγάλο κύμα αστικοποίησης της εποχής είχε ως συνέπεια την αύξηση του καταναλωτισμού και ως εκ τούτου επηρέασαν την αλλαγή στη μέχρι τότε ισορροπία της προσφοράς και της ζήτησης. Σταδιακά, εμφανίζονται προβλήματα όπως ελλείψεις στην εκπαίδευση, την υγεία και την εγκατάσταση (Kepenek & Yentürk, 2007, 94).

Όμως, παρόλο που ο βιομηχανικός τομέας δεν ήταν τόσο διευρυμένος ώστε να μπορεί να απορροφήσει όλο το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, εντούτοις η βιομηχανική δραστηριότητα της εποχής ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Η συγκέντρωση κεφαλαίου τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν βασικός παράγοντας εμφάνισης της τοπικής βιομηχανικής δραστηριότητας στην Τουρκία, η οποία θα είναι καθοριστικής σημασίας για ολόκληρη την πολιτική εξέλιξη. Τα πιο ισχυρά μέλη της αστικής τάξης

της Τουρκίας έχουν τις ρίζες τους στην βιομηχανική δραστηριότητα της δεκαετίας του ΔΚ (Keyder, 1987, 137-138).¹⁷

Σε συνδυασμό με την ενίσχυση των μικρομεσαίων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στα πλαίσια της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας, οι οποίες αμφισβητούσαν ως ένα βαθμό την προηγούμενη απόλυτη οικονομική κυριαρχία της κεμαλικής ελίτ, η δεκαετία διακυβέρνησης του ΔΚ επανέφερε στο δημόσιο προσκήνιο το Ισλάμ. Η μονοκομματική περίοδος, που ήταν ταυτόχρονα μια περίοδος αυταρχικότητας στη διαδικασία εκκοσμίκευσης κοινωνίας και κράτους, χαρακτηρίστηκε από την απαγόρευση λειτουργίας των θρησκευτικών ταγμάτων και αδελφοτήτων. Το κεμαλικό καθεστώς δημιούργησε τις προϋποθέσεις για κρατικό έλεγχο του Ισλάμ, χωρίς να επιδιώκει τον πλήρη διαχωρισμό κρατικών και θρησκευτικών υποθέσεων. Η δημιουργία της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων το 1924 αποτέλεσε τον πολιτικό συμβολισμό της οριοθέτησης του «επιτρεπόμενου και επίσημου Ισλάμ». (Torpak, 1981, 17).¹⁸

Το ΔΚ επιδίωξε να οριοθετήσει εκ νέου τη θέση της θρησκευτικής λαϊκής παράδοσης μέσα στο κοσμικό κράτος (Atasoy, 2005, 72).¹⁹

Με την άνοδο του ΔΚ στην εξουσία, ο Μεντερές έκανε τον περίφημο διαχωρισμό σε «μεταρρυθμίσεις που υιοθετήθηκαν από το έθνος και σε μεταρρυθμίσεις που δεν υιοθετήθηκαν» (Duman, 1997, 37), υπογραμμίζοντας με αυτό τον τρόπο την αποτυχία της αυταρχικής και της «εκ των άνω» επιβολής κοσμικών μεταρρυθμίσεων κατά την μονοκομματική περίοδο. Οι ισλαμικοί κύκλοι και γενικότερα η μεγάλη μάζα του

¹⁷ Η περίπτωση της πόλης Τσουκούροβα (Çukurova) είναι ίσως μοναδική στην τουρκική ιστορία, γιατί σε καμιά άλλη περιοχή δεν είχε εμφανιστεί σε τέτοιο βαθμό η ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής (Keyder, 1987, 132) και μέσα από αυτή, η συγκέντρωση κεφαλαίου. Η συγκεκριμένη περιοχή μετατράπηκε στον πιο ολοκληρωμένο συμβολισμό της «εκτός Κωνσταντινούπολης» βιομηχανικής παραγωγής, με την εμφάνιση μικρομεσαίας βιομηχανίας και εμπορικού δικτύου. Όπως περιγράφει Erik Zürcher, οι χαμηλότοκες πιστώσεις και η μηχανοποίηση της αγροτικής παραγωγής, κατά τη δεκαετή διακυβέρνηση του ΔΚ, συνέβαλε στην εκδίωξη των κολίγων από τη γη τους και τη διεύρυνση της μεγάλης γαιοκτησίας στην περιοχή. Το βαμβάκι, που ήταν το σημαντικότερο προϊόν της Τσουκούροβα, χρειαζόταν μόνο εποχιακούς εργάτες για την επεξεργασία του και σε συνδυασμό με την αύξηση των τιμών λόγω του πολέμου στην Κορέα, οι μεγαλογαιοκτήμονες κατάφεραν να μειώσουν τα κόστη και να υπερδιπλασιάσουν τα κέρδη τους. Κάποιοι από αυτούς επένδυσαν τα κέρδη στις μεταποιητικές μονάδες, οι οποίες σύνδεσαν την βαμβακοπαραγωγή με τις γύρω περιοχές των Αδάνων (Zürcher E., 2004, 298-299)

¹⁸ Όμως, το αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών ήταν να δοθεί στη θρησκεία μια υπόγεια βάση δημιουργίας δικτύου με πρωταγωνιστές τα παράνομα θρησκευτικά σχολεία (medrese) και τους σεϊχδες. (Fıglalı , 2001, 67-68) Με την άνοδο του ΔΚ, η συμπερίληψη της παραδοσιακής-θρησκευόμενης περιφέρειας στην πολιτική και οικονομική διαδικασία, καθώς και η ελευθερία δραστηριότητας των θρησκευτικών αδελφοτήτων (Yavuz, 2003, 61) ήταν οι βασικότεροι άξονες επανόδου του Ισλάμ στο δημόσιο χώρο.

¹⁹ Στην πραγματικότητα αυτή η διαδικασία εξέφραζε την προσπάθεια των ισχυρών αγροτικών οικογενειών της υπαίθρου να επανατοποθετήσουν την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους στο κράτος και την οικονομία.

θρησκευόμενου πληθυσμού ενθαρρύνθηκε περαιτέρω από μέτρα όπως η νομιμοποίηση του θρησκευτικού καλέσματος (ezan) στα αραβικά, στις 16 Ιουνίου 1950 (Duman, 1997, 38). Παράλληλα, η ελευθερία στην έκφραση ισλαμικών αξιών επεκτάθηκε με την αύξηση των ιερατικών σχολών (imam-hatip) και την ενίσχυση της θρησκευτικής εκπαίδευσης, σε σημείο μάλιστα που οι γονείς να δυσκολεύονται να εξαιρέσουν τα παιδιά τους από τα θρησκευτικά μαθήματα (Ahmad, 1994, 471).²⁰

Η επαναφορά του Ισλάμ στο δημόσιο χώρο έγινε διαμέσου πολιτικών και οικονομικών διαδικασιών, γεγονός που γεννούσε περισσότερα ερωτηματικά και αμφισβητήσεις προς το στρατιωτικό και γραφειοκρατικό κατεστημένο.²¹

²⁰ Μέσα σε τέτοιες συνθήκες εμφανίστηκαν και φαινόμενα ιδιαίτερα «ενοχλητικά» για την κοσμική ελίτ του κράτους. Χαρακτηριστικά, στο τοπικό συνέδριο του ΔΚ στο Ικόνιο (Konya), πολλοί εκπρόσωποι έκαναν την εμφάνισή τους με παραδοσιακές ισλαμικές ενδυμασίες και απαίτησαν ταυτόχρονα την επαναφορά του αραβικού αλφαβήτου, αναγκάζοντας τον Μεντερές να απαντήσει με σκληρό τρόπο. Η αντίδραση της μάζας του κόσμου ενάντια στην «κοσμική αυταρχικότητα» της προηγούμενης περιόδου εκφράστηκε σε πολλές περιπτώσεις με «ισλαμική αυταρχικότητα». Φαινόμενα όπως βανδαλισμοί σε αγάλματα και προτομές του Μουσταφά Κεμάλ, (Bulut, 1995, 69) καθώς και η χρησιμοποίηση υποτιμητικών φράσεων για τον στρατό, ήταν στην ημερήσια διάταξη, δημιουργώντας έτσι μια εικόνα «ισλαμικής αναγέννησης» επί διακυβέρνησης του ΔΚ.

²¹ Τα θρησκευτικά τάγματα Νουρτζού (Nurcu) και Νακσιμπεντί (Naksibendi) υποστήριζαν ξεκάθαρα το ΔΚ, διότι διείδαν την προοπτική οικονομικής ισχυροποίησης από τις χαμηλότοκες τραπεζικές πιστώσεις και την ελευθερία στην επιχειρηματική δραστηριότητα (Bulut, 1995, 78). Σταδιακά εμπλέκονται σε δραστηριότητες στους τομείς των εισαγωγών και εξαγωγών, της οργάνωσης και των υπηρεσιών και κατακτούν μια σχετικά σταθερή θέση στο οικονομικό πεδίο. (Balbay, 2007, 144). Το κεφάλαιο των θρησκευτικών ταγμάτων και αδελφοτήτων μέσα από αυτή τη διαδικασία σταθεροποιείται στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και γίνεται φανερό εντός της κοινωνίας, μετά από πολλά χρόνια υπόγειας δραστηριότητας. Το τάγμα Νουρτζού (Nurcu) μάλιστα κατάφερε να εκλέξει βουλευτές με το ψηφοδέλτιο του ΔΚ, τόσο στις εκλογές του 1954 όσο και στις εκλογές του 1957. Κατά τη δεκαετία του 1950, το συγκεκριμένο τάγμα είχε συνδυάσει την υποστήριξη του προς το ΔΚ με συμμαχίες οι οποίες συμπεριέλαβαν ομάδες προεστών από τις νοτιοανατολικές περιοχές της Τουρκίας, προσδίδοντας στη δράση τους ηγεμονικά χαρακτηριστικά. Αντίθετα στις δυτικές περιοχές, το τάγμα διατήρησε ένα πιο «λαϊκό χαρακτήρα», ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο έντονα τα τοπικά ερείσματα του κόμματος (Mardin, 1989, 159-160). Την ίδια περίπου πορεία είχε και το τάγμα Νακσιμπέντι, που με την καθοδήγηση του Σεΐχη Μεχμέτ Ζαχίντ Κοτκού (Şeyh Mehmet Zahid Kotku), ενθάρρυνε τους Μουσουλμάνους σε ενεργότερη συμμετοχή στην εκβιομηχάνιση της χώρας. Σύμφωνα με τις θεωρητικές αναζητήσεις του τάγματος, η εκβιομηχάνιση της Τουρκίας ήταν απαραίτητη για την προσπάθεια να ξεφύγει η χώρα από το αποικιακό καθεστώς. Ανάμεσα στους στενούς συνεργάτες του Κοτκού, ήταν γνωστοί πολιτικοί ηγέτες της χώρας όπως ο Νετζμεττίν Έρμπακαν (Necmettin Erbakan), ο Τουργκούτ Οζάλ (Turgut Özal), καθώς και οι Κορκούτ Οζάλ (Korkut Özal), Φεχμί Αντάκ (Fehmi Adak) και Χασάν Άκσαϊ (Hasan Aksay), οι οποίοι διετέλεσαν υπουργοί σε διάφορες κυβερνήσεις συνασπισμού κατά τη δεκαετία του 1970 (Atasoy, 2005, 81-82). Η εμπλοκή του τάγματος σε οικονομικές δραστηριότητες έφτασε μέχρι και τη δημιουργία της εταιρείας «Γκιουμούς Μοτόρ» (Gümüş Motor), με στόχο την προστασία της εθνικής βιομηχανίας από τις εισαγωγές. Γενικός Διευθυντής της εν λόγω εταιρείας ήταν ο Νετζμεττίν Έρμπακαν. Παράλληλα, κατά τη δεκαετία του ΔΚ, έγιναν προσπάθειες διασύνδεσης του κεφαλαίου των αδελφοτήτων και ισλαμικών ταγμάτων που δρούσαν στην Τουρκία με τον Μουσουλμανικό κόσμο. Ένας εκ των ιδρυτών του Κόμματος Εθνικής Ανάπτυξης (Milli Kalkınma Partisi), ο Νουρί Ντεμίρα (Nuri Demirağ) ανέλαβε την πρωτοβουλία διοργάνωσης ενός ισλαμικού συνεδρίου στην Τουρκία, το οποίο τελικά εμποδίστηκε από το ΔΚ. Βασικός στόχος του συνεδρίου, όπως αργότερα εξήγησε ο Ντεμίρα, ήταν το άνοιγμα της Τουρκίας σε ένα ισλαμικό οικονομικό μπλοκ, το οποίο θα μπορούσε να διευρύνει τις αγορές της τουρκικής βιομηχανίας (Duman, 1997, 46).

Η συνεργασία του ΔΚ με τα θρησκευτικά τάγματα και οργανώσεις, καθώς και η οικονομική δραστηριότητα και κερδοφορία τους στο συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα, συνέβαλαν στην μερική έστω ενσωμάτωση του πολιτικού Ισλάμ στο τουρκικό κράτος. Επιπρόσθετα, εντός του ψυχροπολεμικού κλίματος, η ενσωμάτωση στο κράτος και την οικονομία της Τουρκίας, προϋπέθετε και το στοιχείο του αντικομμουνισμού. Τα ισλαμικά κινήματα, αδελφότητες και τάγματα της περιόδου, βοήθησαν στην ενίσχυση του μετώπου ενάντια στη Σοβιετική Ένωση (Yavuz, 2003 ,62). Πέραν τούτων, η κοινωνικο-οικονομική πολιτική που ακολούθησε το ΔΚ σε συνδυασμό με την πιο ελεύθερη δραστηριοποίηση του Ισλάμ, μετατράπηκαν σε παράγοντες ενίσχυσης της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Η αντίδραση που θα μπορούσε να προκαλέσει η εμβάθυνση του καπιταλισμού στην Τουρκία, εξουδετερώθηκε μέσα από την δραστική ενίσχυση των συντηρητικών, θρησκευτικών αξιών της κοινωνίας. Όλα τα πιο πάνω, προσανατολίστηκαν σε μια ξεκάθαρη αντικομμουνιστική κατεύθυνση (Develioğlu, 2010,137-138). Συνεπώς, ο συντηρητισμός της περιόδου του ΔΚ, περιείχε δύο βασικές πτυχές: την ισλαμική θρησκεία και τον αντικομμουνισμό. Πτυχές, οι οποίες επιβίωσαν και λειτούργησαν ως μια «συναίνεση» στη διαδικασία περαιτέρω εμβάθυνσης του καπιταλισμού κατά τη συγκεκριμένη περίοδο στην Τουρκία.

3.3 Το πραξικόπημα του 1960 και η κοσμική συμμαχία του κεφαλαίου

Η πραγματικότητα που διαμορφώθηκε στην Τουρκία κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Δημοκρατικού Κόμματος ήταν ένα πλαίσιο, στο οποίο κάποια από τα βασικά του χαρακτηριστικά αμφισβητούσαν την «ελιτίστικη έκδοση» του κρατικού καπιταλισμού της μονοκομματικής περιόδου (Αναγνωστοπούλου, 2004, 94).

Παράλληλα, η αύξηση του πληθωρισμού και οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1950 ήταν παράγοντες που έπληξαν τα εισοδήματα της μικροαστικής τάξης των στρατιωτικών και γραφειοκρατών στις μεγαλουπόλεις. (Timur, 2004, 204) Η κοινωνική και οικονομική κατάσταση στην Τουρκία, ως αποτέλεσμα της διαχείρισης και των πολιτικών του Δημοκρατικού Κόμματος για περίπου δέκα χρόνια, δεν άφησε ικανοποιημένους ούτε τους βασικούς συμμάχους της χώρας στο εξωτερικό. Συγκεκριμένα οι ΗΠΑ σχημάτισαν την άποψη ότι, παρόλο που ο Μεντερές ήταν απόλυτα αφοσιωμένος στην υπόθεση της πρόσδεσης της Τουρκίας στη Δύση, εντούτοις δεν εφαρμόζονταν πλήρως οι όροι που

έθεταν στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στην έστω και μερική οπισθοδρόμηση στις αμερικανο-τουρκικές σχέσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1950. (Kepenek & Yentürk, 2007, 96). Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι την ίδια περίοδο η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και οι ΗΠΑ επιδίωξαν να «διορθώσουν» την κακή οικονομική κατάσταση της Τουρκίας, διευθετώντας την υπογραφή συμφωνίας της Τουρκίας με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο το 1958. (Serüveni, 2003, 10)

Στις 27 Μαΐου 1960, στο μέσο μιας ιδιαίτερα ταραγμένης περιόδου στην οποία κυριάρχησε η αντίδραση των φοιτητών και της ακαδημαϊκής κοινότητας ενάντια στην κυβέρνηση, ο στρατός κατέλαβε πραξικοπηματικά την εξουσία θέτοντας τις βάσεις για διοίκηση της χώρας από την Επιτροπή Εθνικής Ενότητας. (Kalaycıoğlu, 2005, 90-91) Ήταν το πρώτο από τα τρία συνολικά στρατιωτικά πραξικοπήματα της επόμενης εικοσαετίας. Η στρατιωτική χούντα παρέμεινε στην εξουσία μέχρι τον Οκτώβριο του 1961, οπότε διενεργήθηκαν γενικές εκλογές. Κορύφωση της επιβολής του πραξικοπήματος και της ανοιχτής παρέμβασης του στρατού στην πολιτική, ήταν η εκτέλεση των ηγετών του Δημοκρατικού Κόμματος στις 16-17 Σεπτεμβρίου 1961. Ο Πρωθυπουργός Μεντερές, ο Υπουργός Εξωτερικών Ζορλού και ο Υπουργός Οικονομικών Πόλατκαν, απαγχονίστηκαν, ενώ ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Μπαγιάρ παρόλο που καταδικάστηκε αρχικά σε θάνατο, εντούτοις λόγω προχωρημένης ηλικίας φυλακίστηκε για αρκετά χρόνια. (Mango A., 2005, 65-66).

Το πραξικόπημα της 27ης Μαΐου και το Σύνταγμα που είχε ετοιμάσει το καθεστώς δημιούργησε μια νέα πολιτική δομή, τα κύρια θεσμικά χαρακτηριστικά της οποίας ήταν εκτός της Εθνοσυνέλευσης, η δημιουργία της Γερουσίας, του Συνταγματικού Δικαστηρίου και του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας. (Savran, 2004, 24).

Η βασική σημασία του πραξικοπήματος του 1960 έγκειται στο γεγονός ότι διαμέσου του κεμαλικού καθεστώτος ηγεμονίας επιδίωξε να δημιουργήσει ένα πολιτικό καθεστώς που θα παρεμπόδιζε την επανακατάληψη της εξουσίας από κόμματα όπως το Δημοκρατικό, τα οποία έβρισκαν πηγή δύναμης στην τουρκική περιφέρεια των μεγαλογαιοκτημόνων και γενικότερα από το εκτός «κοσμικού ελέγχου» κεφάλαιο. Με αυτό το σκεπτικό θα μπορούσε να λεχθεί ότι το πραξικόπημα της 27^{ης} Μαΐου 1960, προσπάθησε να ικανοποιήσει τις ανάγκες της σχετικά αδύναμης βιομηχανικής αστικής τάξης υπό τον έλεγχο της γραφειοκρατίας και του στρατού. Η διαδικασία αυτή συνεπώς απαιτούσε εξ αρχής την οικοδόμηση νέων ταξικών

συνεργασιών ενάντια στην προοπτική συσσώρευσης κεφαλαίου από δυνάμεις που δεν ήταν αφοσιωμένες στο κοσμικό-κεμαλικό κράτος. (Atasoy, 2005, 100). Μια μεγάλη τομή του πραξικοπήματος ήταν ο καθορισμός της εκβιομηχάνισης της Τουρκίας από το κράτος, αλλά και τη συγκεκριμένη «έμπιστη-κοσμική» μερίδα των σχετικά νεοεμφανιζόμενων βιομηχάνων.

Η σχεδιασμένη ανάπτυξη της δεκαετίας του 1960, έτσι όπως επιβλήθηκε από την Οργάνωση Κρατικού Σχεδιασμού, συνέβαλε στην επιτάχυνση της καπιταλιστικής ανάπτυξης και ειδικά της βιομηχανίας. Το καθεστώς συνέβαλε στη βιομηχανική ανάπτυξη με πολιτικές όπως η κατοχύρωση υψηλών τιμών πώλησης των προϊόντων στην εσωτερική αγορά και προστασία από τον διεθνή ανταγωνισμό. (Köymen, 2007, 112).²²

Το επόμενο φυσιολογικό στάδιο ήταν τα πρώτα σπέρματα οργάνωσης των βιομηχανικών και επιχειρηματικών κύκλων, μια εξέλιξη που σηματοδότησε ένα ακόμα στάδιο στην πολιτική ωρίμανση αυτού που το κεμαλικό κράτος επιδίωξε από την αρχή της ίδρυσής του: την ενίσχυση μιας έμπιστης αστικής τάξης, η οποία θα δραστηριοποιείται σε συνεργασία και ταύτιση με την κοσμική ελίτ. Η εμφάνιση λοιπόν των προσπαθειών οργάνωσης των επιχειρηματικών συμφερόντων, κατά τη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, έγινε με την ίδρυση της Συνομοσπονδίας Συνδικάτων Εργοδοτών (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu), μάλιστα την περίοδο ακριβώς πριν από τη θέσπιση της νομοθεσίας για την αναγνώριση του δικαιώματος των συλλογικών συμβάσεων και απεργίας το 1963. (Yalman, 2004, 60)

Η προσπάθεια ενδυνάμωσης της «κοσμικής» αστικής τάξης και η συμβολή του κράτους και των θεσμών του στην συσσώρευση κεφαλαίου από τα «πιστά» προς το καθεστώς στρώματα των επιχειρηματικών και βιομηχανικών κύκλων, αντικατοπτρίστηκε και με τη δημιουργία του Ιδρύματος Αλληλοβοήθειας Στρατού (Ordu Yardımlaşma Kurumu-ÖYAK), που ιδρύθηκε με νόμο τον Ιανουάριο του 1961, τον οποίο υιοθέτησε η τότε Συντακτική Συνέλευση της Τουρκίας. (Köymen,

²² Σταδιακά, οι οικονομικές ισορροπίες άλλαξαν προς όφελος της βιομηχανίας, της οποίας το μερίδιο στο εθνικό εισόδημα από 16.3% που ήταν το 1962, αυξήθηκε στο 20.1% το 1969, ενώ το μερίδιο του αγροτικού τομέα την ίδια περίοδο μειώθηκε από 40.7% σε 31.2%. (Gevgilili, 1989, 63). Το επίκεντρο της ανάπτυξης της τουρκικής βιομηχανίας κατά τη δεκαετία του 1960 ήταν η Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Βιομηχανικού Επιμελητηρίου της Κωνσταντινούπολης, την περίοδο 1965–1968, το 50% του συνόλου της βιομηχανικής παραγωγής βρισκόταν στη συγκεκριμένη περιοχή, δημιουργώντας έτσι τις βάσεις για ένα πραγματικό μητροπολιτικό, οικονομικό κέντρο. (Gevgilili, 1989, 69). Σταδιακά, στη βάση της βιομηχανικής ανάπτυξης της περιόδου, κάνει την εμφάνισή της στο προσκήνιο μια νέα κοινωνική δυναμική που εκπορεύθηκε από την ενίσχυση της αστικής τάξης στην Τουρκία.

2007, 113). Τυπικά, ο στόχος του Ιδρύματος ήταν η συλλογή χρηματικών ποσών για ενίσχυση των συντάξεων των αξιωματικών του τουρκικού στρατού, διαμέσου εισφορών ποσοστού 10% από τους μισθούς τους. (Ahmad, 1994, 347).²³

Το Ίδρυμα Αλληλοβοήθειας Στρατού, ήταν ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα συνεργασίας των τριών σημαντικών παραγόντων της τουρκικής άρχουσας τάξης, δηλαδή των κυβερνητικών, στρατιωτικών και επιχειρηματικών ελίτ. (Akça, 2002, 232).

Με αυτό τον τρόπο, η δημιουργία του Ιδρύματος μετατράπηκε σε μοχλό ενίσχυσης της συνεργασίας του στρατού με τους συγκεκριμένους κύκλους του κεφαλαίου. Οι ανάγκες και οι προτεραιότητες του στρατού καθορίζονταν πλέον σε συνδυασμό με τις ανάγκες, τις προτεραιότητες και τους στόχους του πιστού στο καθεστώς κεφαλαίου. (Bulut, 1995, 71). Παράλληλα, μετά το πραξικόπημα του 1960 ο στρατός διαμέσου της οικονομικής δύναμης που αποκτά, μεταβλήθηκε σε ένα παράγοντα που μπορούσε να οριοθετήσει τα βασικά χαρακτηριστικά της «καθεστωτικής» αστικής τάξης, δηλαδή του συγκεκριμένου κύκλου επιχειρηματιών, τους οποίους το κράτος θα επέλεγε να ενισχύσει και συγχρόνως από τους οποίους το ίδιο θα ενισχυόταν

Όμως, η πραξικοπηματική παρέμβαση του τουρκικού στρατού δεν ήταν μια πράξη μονοδιάστατων συνεπειών. Η βίαιη απομάκρυνση του Δημοκρατικού Κόμματος από την εξουσία και η προσπάθεια του εξοστρακισμού άλλων παραγόντων από τη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης, παραγόντων όπως οι ισλαμικές αδελφότητες, ήταν εξελίξεις που δεν ευχαρίστησαν μια μεγάλη μάζα πληθυσμού της τουρκικής

²³ Όμως, εάν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι το Ίδρυμα έχει επεκταθεί σε τομείς όπως οι αλυσίδες υπεραγορών, εταιρείες κατασκευής και πώλησης ακινήτων, ασφαλιστικές εταιρείες, εταιρείες εισαγωγής ανταλλακτικών αυτοκινήτων, αυτοκινητοβιομηχανίες, βιομηχανίες ελαστικών, πετρελαιοειδή, κονσερβοποίηση λαχανικών, τυποποίηση τροφίμων και τσιμεντοβιομηχανία, οι δραστηριότητες του αναφορικά με τον άξονα «αλληλοβοήθειας» αποτελούν μόνο το 20% περίπου των συνολικών οικονομικών του δραστηριοτήτων. (Pařla, 2004, 203). Με αυτά τα δεδομένα, η δημιουργία του Ιδρύματος Αλληλοβοήθειας Στρατού είχε ως στόχο την εμφάνιση ενός δυναμικού κερδοσκοπικού οργανισμού που θα συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη υπό την ηγεμονία του στρατού και ως εκ τούτου του κεμαλικού–κοσμικού μπλοκ εξουσίας. Μέσα σε λίγα χρόνια, το Ίδρυμα μετατρέπεται σε μια από τις πιο κερδοφόρες επιχειρήσεις της Τουρκίας, αφού είχε καταφέρει να θέσει υπό τον έλεγχό του τις μετοχές της Τουρκικής Αυτοκινητοβιομηχανίας (Türk Otomotiv Endüstrisi), τις μετοχές της εταιρείας πώλησης τρακτέρ και φορτηγών MAT (Motorlu Taşıtlar Ticaret Anonim Şirketi), καθώς και εταιρείες τσιμέντου αξίας πέραν των τριών εκατομμυρίων δολαρίων. (Ahmad, 1994, 347). Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970, το Ίδρυμα επεκτάθηκε σε συνεταιρισμούς με εργοστάσια ελαστικών όπως η Goodyear, πήρε το 8% των μετοχών της κρατικής εταιρείας πετρελαίων, καθώς και το 20% των μετοχών χημικών εργοστασίων. Σύμφωνα με μια επετειακή έκδοση του Ιδρύματος για τα δεκάχρονά του, οι επενδύσεις αυξήθηκαν από περίπου εννιά εκατομμύρια τουρκικές λίρες στα πρώτα χρόνια της δημιουργίας του, σε 502 εκατομμύρια τουρκικές λίρες, το 1970. Η πιο πετυχημένη ίσως δραστηριότητα του Ιδρύματος στις συνεργασίες του με το ξένο κεφάλαιο είναι ο συνεταιρισμός με τη γαλλική Renault, της οποίας μέχρι πρόσφατα κατείχε το 42% των μετοχών. (Ahmad, 1994, 347-348).

επαρχίας. Αντίθετα, «στα μάτια του λαού, το τέλος του Δημοκρατικού Κόμματος και ιδιαίτερα του Μεντερές ήταν ένα άδικο τέλος», (Cem, 2008, 338-339) αφού η σχετική ελευθερία στην έκφραση θρησκευτικών πεποιθήσεων και η σχετική οικονομική ευημερία των αγροτικών μαζών και των μεγαλογαιοκτημόνων αποτέλεσαν στοιχεία που δεν νομιμοποιούσαν το πραξικόπημα. Μέσα σε αυτή την πραγματικότητα, ο στρατός αντιλήφθηκε ότι ήταν πλέον υποχρεωμένος να κάνει ανοίγματα προς το Ισλάμ. Η προηγούμενη περίοδος είχε αναβαθμίσει το περιβάλλον του Ισλάμ, οικονομικά και πολιτικά, δεδομένο που «ανάγκαζε» τον στρατό να μεταβάλει μερικώς τη στάση του.²⁴

3.4 Η ενδυνάμωση του Κόμματος Δικαιοσύνης και η ενίσχυση του

«κοσμικού» κράτους

Το Κόμμα Δικαιοσύνης ιδρύθηκε λίγους μήνες μετά το πραξικόπημα, στις 11 Φεβρουαρίου 1961, υπό την ηγεσία του Ραγκίπ Γκιουμούσπαλα. Από την αρχή επιδίωξε να οικειοποιηθεί τη βάση του Δημοκρατικού Κόμματος και παρουσιάστηκε ως ο συνεχιστής του, ενώ την ίδια στιγμή προσπάθησε να ισορροπήσει τις σχέσεις του με το στρατιωτικό κατεστημένο (Cizre, 1993, 40), συνειδητοποιώντας τους κινδύνους από μια πιθανή κάθετη ρήξη με το στρατό.²⁵ Η διεκδίκηση των χωρικών της περιφέρειας να ενσωματωθούν στο γενικότερο γίνεσθαι των πόλεων και να ενσωματωθούν σε αυτό, από το οποίο ήταν αποκλεισμένοι, αποτέλεσε ένα βασικό άξονα του κινήματος γύρω από τον οποίο οργανώθηκε στο Κόμμα Δικαιοσύνης (Mert, 2007, 24).²⁶

²⁴ «Το Ισλάμ είναι η πιο ιερή, η πιο δημιουργική, η πιο δυναμική και η πιο ισχυρή θρησκεία του κόσμου... Όμως για εκατοντάδες χρόνια το Ισλάμ εξιγήθηκε με λάθος τρόπο σε εμάς. Αυτός είναι και ο λόγος που είμαστε ακόμα πίσω από διάφορα έθνη του κόσμου». (Duman, 1997, 54). Τα λόγια αυτά δεν ανήκουν σε κανένα στέλεχος του πολιτικού Ισλάμ της εποχής, αλλά στον τότε αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού και επικεφαλής της Εθνικής Επιτροπής Ενότητας, στρατηγό Τζεμάλ Γκιουρσέλ (Cemal Gürsel). Ο ίδιος ο στρατός λοιπόν φάνηκε να συνειδητοποιεί τη θέση που κατάφερε να κερδίσει το Ισλάμ στην κοινωνία κατά την προηγούμενη περίοδο και επιδίωξε να το ελέγξει.

²⁵ Ένας από τους θεωρητικούς του Δημοκρατικού Κόμματος, ο Σαμέτ Άογλου (Samet Ağaoğlu), αναφερόμενος στο Κόμμα Δικαιοσύνης, υποστήριξε ότι ο λαϊκισμός του ήταν ένα από τα στοιχεία που θύμιζε την ύπαρξη του Δημοκρατικού Κόμματος (Ağaoğlu, 1965, 9).

²⁶ «Οποια δυνατότητα έχει ο Τούρκος πολίτης στην πόλη, την ίδια δυνατότητα θα έχει και ο Τούρκος πολίτης στο χωριό. Την ίδια στιγμή θα έχει και τη δύναμη να αγοράσει αυτές τις δυνατότητες» (Mert, 2007, 45), υπογράμμιζε ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ (Süleyman Demirel), ηγέτης του κόμματος από το 1964, σε μια προσπάθεια να καταδείξει την ανάγκη και την επιδίωξη του πληθυσμού της επαρχίας και ιδιαίτερα των κεφαλαιοκρατικών κύκλων της περιφέρειας να αποτελέσουν «εμπλεκόμενο μέρος» στην καπιταλιστική ανάπτυξη της εποχής.

Με την εκλογική επιτυχία του Κόμματος Δικαιοσύνης το 1965 και την ανάδειξη του Ντεμιρέλ στην πρωθυπουργία, η τουρκική Δεξιά απέκτησε ίσως για πρώτη φορά έναν ηγέτη που δεν είχε το παρελθόν της ρεπουμπλικανικής-κοσμικής ελίτ.²⁷

Το Κόμμα Δικαιοσύνης επιδίωξε να εκπροσωπήσει την εκλογική βάση, αλλά και όλες σχεδόν τις πολιτικές αναφορές του Δημοκρατικού Κόμματος. Η άνοδος του κόμματος στην εξουσία, αρχικά στηρίχθηκε στις ομάδες συμφερόντων του εμπορικού και βιομηχανικού κεφαλαίου, από τη μια, και στους προεστούς και μεγαλογαιοκτήμονες της υπαίθρου, από την άλλη. Οι εκλογικές επιτυχίες του Κόμματος Δικαιοσύνης το 1965, αλλά και το 1969, ήταν σημαντικές και για το γεγονός ότι μετέφεραν μια ολοκληρωμένη κοινωνική εμπειρία, η οποία χαρακτηριζόταν από τις διεκδικήσεις τόσο του πληθυσμού της υπαίθρου, όσο και της αστικής τάξης. Αυτές ήταν άλλωστε και οι δύο μεγαλύτερες δυνάμεις στήριξης του κόμματος του Ντεμιρέλ (Kahraman, 2008, 216).

Αρχικά το κόμμα επιδίωξε να έχει τη στήριξη τόσο του ιδιωτικού κεφαλαίου όσο και της γραφειοκρατίας, αφού προωθούσε την ιδιωτική πρωτοβουλία μεν, αλλά υπό την «αυστηρή επίβλεψη» της σχεδιασμένης πολιτικής υποκατάστασης των εισαγωγών, έτσι όπως αυτή καθοριζόταν από την Οργάνωση Κρατικού Σχεδιασμού (Demirel, 2005, 548). Άφηνε περιθώριο στην γραφειοκρατία να λαμβάνει μέρος στον έλεγχο της συσσώρευσης του κεφαλαίου, σε βαθμό που να μην αντιδράσει (Cem, 2008, 340), ενώ προσπαθούσε από την άλλη να καθησυχάζει και τα μέρη εκείνα των ιδιωτικών επιχειρηματικών κύκλων που δεν συμφωνούσαν με τη σχεδιασμένη οικονομία. Στην πραγματικότητα όμως το κόμμα του Ντεμιρέλ τασσόταν υπέρ του περιορισμού του ρόλου του κράτους μόνο σε τομείς όπου το ιδιωτικό κεφάλαιο δεν μπορούσε ακόμα να δραστηριοποιηθεί.²⁸ (Demirel, 2005, 566).

Ο Ντεμιρέλ με την πολιτική του κατάφερε να συμβάλει στη σχετικά υψηλή κερδοφορία του ιδιωτικού τομέα. Βασικός λόγος για την κερδοφορία που παρατηρήθηκε στις ιδιωτικές βιομηχανίες ήταν μια σειρά από μέτρα ενθάρρυνσης,

²⁷ Αντίθετα, προερχόταν από μια θρησκευόμενη, μικρομεσαία αγροτική οικογένεια από την περιοχή Ισπάρτα (Isparta) και κατάφερε να μπει στο Τεχνικό Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης το 1949, όπου και σπούδασε πολιτική μηχανική. Στη συνέχεια, κατά την περίοδο της κυριαρχίας του Δημοκρατικού Κόμματος, η οποία «άνοιξε» τον κρατικό μηχανισμό στον πληθυσμό της περιφέρειας, εργάστηκε σε πολλά τμήματα και διευθύνσεις της δημόσιας υπηρεσίας. Πήγε στις ΗΠΑ για μετεκπαίδευση το 1954 και επιστρέφοντας διορίστηκε στη Γενική Διεύθυνση Υδατικών Υποθέσεων (Bora, 2005, 550). Μετά το πραξικόπημα του 1960, ο Ντεμιρέλ ήταν ένας από τους βασικούς τεχνοκράτες στην Οργάνωση Κρατικού Σχεδιασμού γνωστός και ως ο «βασιλιάς των φραγμάτων» (Serüveni, 2003, 63).

²⁸ Για το Κόμμα Δικαιοσύνης, το κράτος ήταν ένα «ένα κέντρο κατανάλωσης που προσπαθούσε να θρέψει τους δημόσιους υπαλλήλους»

όπως οι υψηλοί δασμοί, η υπερτίμηση του νομίσματος και η παραχώρηση επιτοκίων χαμηλότερων του πληθωρισμού (Aydin, 2005, 37).²⁹

Κατά τη δεκαετία του 1960 και ιδιαίτερα μετά το 1963, εμφανίστηκε στην Τουρκία το φαινόμενο της δημιουργίας ομίλων εταιρειών (holding).³⁰ (Καραφωτάκης, 2000, 57-58). Η εμφάνιση των ομίλων εταιρειών στην Τουρκία τη συγκεκριμένη περίοδο αντικατοπτρίζει με ουσιαστικό τρόπο τη συσσώρευση κεφαλαίου που παρατηρήθηκε στον ιδιωτικό τομέα και ιδιαίτερα στη βιομηχανία ως αποτέλεσμα των πολιτικών της κυβέρνησης Ντεμιρέλ.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι η βιομηχανική ανάπτυξη έφτασε στο 10% μέσο όρο κατά την περίοδο 1963–1976, συμβάλλοντας με το δικό της τρόπο στην θετική πορεία των δεικτών του ΑΕΠ (Aydin, 2005, 38).³¹

Οι κοινωνικές, οικονομικές, νομικές και θεσμικές συνθήκες που δημιούργησε το πραξικόπημα του 1960, ως αποτέλεσμα της συμμαχίας της γραφειοκρατίας και των αστών, συνέβαλαν στην εξής «πολιτική ειρωνεία»: η εργατική τάξη και το φοιτητικό κίνημα, που ταρακούνησαν την κυβέρνηση Μεντερές την προηγούμενη δεκαετία, τώρα στράφηκαν εναντίον των εξουσιαστικών προνομίων της αστικής τάξης και της γραφειοκρατίας. Η ενίσχυση του Εργατικού Κόμματος της Τουρκίας, αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα (Savran, 2004, 25). Για να αντιμετωπιστεί η άνοδος και η ριζοσπαστικοποίηση της Αριστεράς, η κυβέρνηση του Κόμματος Δικαιοσύνης πήρε την πρωτοβουλία για απαγόρευση της Συνομοσπονδίας Επαναστατικών Εργατικών Συνδικάτων (DİSK). Η συγκεκριμένη ενέργεια σε συνδυασμό με την απόφαση του Ντεμιρέλ να μειώσει τους μισθούς, διαμέσου ενός πακέτου μέτρων που κατέθεσε στην Εθνοσυνέλευση (Köymen, 2007, 117), πυροδότησαν την πολιτική

²⁹ Τέτοια ήταν τα μέτρα που προστάτευσαν την εθνική βιομηχανία από τον εξωτερικό ανταγωνισμό, γεγονός που ενόησε συγκεκριμένους επιχειρηματικούς κύκλους, σε σημείο μάλιστα που κατάφεραν να σχηματίσουν μονοπώλια σε ορισμένες περιοχές της χώρας.

³⁰ Μέχρι και το 1970, οι όμιλοι εταιρειών ήταν δεκατρείς, ενώ την επόμενη δεκαετία δημιουργήθηκαν ακόμα ενενήντα έξι. Η μετεξέλιξη των επιχειρήσεων σε μορφή ομίλων, προήλθε από την ανάγκη διαμοιρασμού της διαχείρισης ανάμεσα στις πολυμελείς οικογένειες, από την ανάγκη σύνδεσης του παραγωγικού κεφαλαίου με το τραπεζικό και το εμπορικό και από την επιδίωξη αύξησης της κερδοφορίας διαμέσου της αποφυγής φορολογιών με την κατανομή των κερδών σε διάφορες εταιρείες του ομίλου.

³¹ Ο ίδιος ο Ντεμιρέλ, υπογραμμίζοντας τη διαδικασία βιομηχανικής ανάπτυξης και ενίσχυσης του ιδιωτικού κεφαλαίου, κατά τη διάρκεια της δικής του θητείας στην Πρωθυπουργία, έλεγε «*Τη δεκαετία του 1960 οι επιχειρηματίες της Τουρκίας μπορούσαν να δημιουργήσουν βιομηχανίες τσιμέντου, κεραμικών, κλωστοϋφαντουργίας. Άρχισε μάλιστα και η αυτοκινητοβιομηχανία. Εγώ δημιούργησα τις βάσεις των εργοστασίων της FIAT το 1968. Ιδιαίτερα σε περιοχές όπως η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη και τα Άδανα, το κράτος από τη μια και οι επιχειρηματίες από την άλλη, ξεκίνησαν μια μεγάλη κινητικότητα. Στη δεκαετία του 1970 πλέον, υπήρχαν στην Τουρκία οι βιομήχανοι που κοιτούσαν με πάθος το μέλλον...*» (Altun, 2009, 24).

ατμόσφαιρα και προκάλεσαν τις μεγάλες κινητοποιήσεις του διημέρου 15 και 16 Ιουνίου 1971 σε όλες τις μεγάλες πόλεις. Ο στρατιωτικός νόμος που επιβλήθηκε για να συμβάλει στην καταστολή των διαμαρτυριών ήταν ο προάγγελος του πραξικοπήματος του 1971.³²

3.5 Η οργάνωση της «κοσμικής» αστικής τάξης

Μέχρι και το 1973 με την επιστροφή στις δημοκρατικές διαδικασίες, το καθεστώς που δημιούργησε το πραξικόπημα ήταν εξαιρετικά καταπιεστικό και ο στόχος περί υλοποίησης των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων, ουσιαστικά έμεινε «γράμμα κενό».

Παρόλο που το κόμμα του Ντεμιρέλ ήταν το «βασικό θύμα» του πραξικοπήματος του 1971, η ολοκλήρωση των σχέσεών του με την αστική τάξη έφτασε σε τέτοια επίπεδα που δεν θα μπορούσε παρά να διεκδικήσει καλές σχέσεις με τον στρατό (Kahraman, 2007, 221). Άλλωστε, το πραξικόπημα έγινε σε μια περίοδο όπου η Τουρκία διέθετε ήδη μια αρκετά δυναμική μεταποιητική βιομηχανία, κάτι που σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου συνέβαλε σε μεγάλες δομικές αλλαγές στην τουρκική κοινωνία. (Gevgilili, 1989, 62).

Μέσα σε ένα περιβάλλον που σχεδόν καμιά επιχείρηση δε θα μπορούσε να διευρυνθεί και να κερδοφορίσει εάν δεν ήταν αφοσιωμένη στη λεγόμενη κρατική ιδεολογία, το επιχειρηματικό συμφέρον και η έννοια του κέρδους μπορούν να νομιμοποιηθούν μόνο όταν υποταχθούν στους συγκεκριμένους «εθνικούς στόχους» του κράτους και των θεσμών του (Buğra, 2008, 8).³³ Καθόλου τυχαίο δεν ήταν ούτε το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του 1970 παρατηρούνται δύο σημαντικότερα δεδομένα, καθοριστικά για τη γενικότερη φιλοσοφία και προσανατολισμούς της

³² Στις 12 Μαρτίου 1971, ο στρατός επέμβηκε για μια ακόμη φορά, εξαναγκάζοντας την τότε κυβέρνηση Ντεμιρέλ σε παραίτηση μετά από την δημοσιοποίηση ενός τηλεσιγράφου. Οι αξιωματικοί διόρισαν μια κυβέρνηση τεχνοκρατών υπό την προεδρία του Νιχάτ Ερίμ (Nihat Erim) με αποστολή «την υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων σύμφωνα με το όραμα του Ατατούρκ και την εφαρμογή των επαναστατικών νόμων» (Kızılyürek, 2006, 134). Η αυστηρή υπόμνηση του στρατού στην αναγκαιότητα εφαρμογής των «επαναστατικών νόμων» ήταν αυτή που προκάλεσε και τη μεγαλύτερη συζήτηση ανάμεσα σε ορισμένους τουλάχιστον κύκλους του βιομηχανικού κεφαλαίου. Το μεγάλως κλίμακας κεφάλαιο με έδρα την Κωνσταντινούπολη, ερμήνευσε την πραξικοπηματική επέμβαση του στρατού ως μια προσπάθεια επιβολής της ελεύθερης οικονομίας, έστω και αν η κυβέρνηση τεχνοκρατών δημιουργούσε ορισμένες αμφιβολίες αναφορικά με την οικονομική πολιτική που επρόκειτο να ακολουθήσει (Altun, 2009, 51). Πέραν όμως των αμφιβολιών, η ικανοποίηση των επιχειρηματικών κύκλων για τη νέα παρέμβαση του στρατού ήταν διάχυτη στα δελτία ειδήσεων της εποχής που μετέδιδαν συνεχώς «τα μεγαλοπρεπή δείπνα» των τοπικών εμπορικών και βιομηχανικών επιμελητηρίων προς τους στρατιωτικούς διοικητές (Parla, 2004, 206).

³³ Είναι ίσως για αυτό το λόγο που σε πολλές από τις αυτοβιογραφίες συγκεκριμένων Τούρκων επιχειρηματιών φαίνεται η συνειδητοποίηση εκ μέρους τους ότι η οικονομική επιτυχία, ο πλούτος και η κοινωνική θέση που κατέχουν, οφείλονται σε ένα μεγάλο βαθμό στη σχέση τους με το κράτος (Buğra, 2008, 4-5).

λεγόμενης «κοσμικής» αστικής τάξης: Η πλειοψηφία των ισχυρών βιομηχάνων είχε ως προηγούμενο επάγγελμα μια θέση στη δημόσια υπηρεσία, ενώ το ίδιο το τουρκικό κράτος την ίδια περίοδο είναι ο βασικός παροχέας πιστώσεων, συμβολαίων αναπτυξιακών έργων, αλλά και ο βασικότερος αγοραστής (Buğra, 2008, 69).

Μετά το πραξικόπημα του 1971, η περίοδος είχε χαρακτηριστεί από την εντονότερη συσσώρευση κεφαλαίου της ιδιωτικής βιομηχανίας, αλλά και από την ανάπτυξη δεξιοτήτων στο βιομηχανικό κεφάλαιο, κάτι που του επέτρεψε να διεκδικήσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην τουρκική κοινωνία (Aydin, 2005, 37-38). Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, η εικόνα της αφοσιωμένης στο κράτος, αστικής τάξης και της αυξανόμενης δύναμής της ήταν ξεκάθαρη. Από τις μεγαλύτερες εκατό εταιρείες, οι ογδόντα τέσσερις ήταν ιδιωτικές εταιρείες, οι οποίες μάλιστα κατείχαν το 69% των πωλήσεων και διασφάλιζαν το 57% της απασχόλησης (Altun, 2009, 32). Συνεπώς, η θέση τους ήταν ισχυρότερη συγκριτικά με τις κρατικές βιομηχανίες, δεδομένο που άλλαζε σταδιακά τις κοινωνικές και πολιτικές ισορροπίες στην τουρκική κοινωνία.

Η σημαντικότερη ένδειξη για τη νέα κοινωνικό-πολιτική πραγματικότητα με επίκεντρο τη συγκεκριμένη μερίδα του ιδιωτικού κεφαλαίου ήταν η δημιουργία του Συνδέσμου Τούρκων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği-TÜSİAD), τον Απρίλιο του 1971.³⁴ (Buğra, 2008, 132).

Η ιδρυτική διακήρυξη του Συνδέσμου Τούρκων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών, υπογράμμιζε την πλήρη υιοθέτηση των αρχών του κεμαλισμού και το στόχο του εκδυτικισμού του τουρκικού κράτους. Παράλληλα, υπογράμμιζε ότι η ελεύθερη ιδιωτική πρωτοβουλία αποτελούσε στήριγμα τόσο της οικονομικής δραστηριότητας όσο και του δημοκρατικού καθεστώτος.³⁵ (Altun, 2009, 75). Με βάση τη γενικότερη θεώρηση του TÜSİAD, η συσσώρευση του ιδιωτικού κεφαλαίου ήταν καταρχήν μια δυτική και ως εκ τούτου κεμαλική αρχή. Το πιο σημαντικό όμως, ήταν ότι διαμέσου της συγκεκριμένης οργανωτικής μορφής του ιδιωτικού βιομηχανικού και εμπορικού κεφαλαίου με βασική έδρα την Κωνσταντινούπολη, οι Τούρκοι αστοί έκαναν αισθητή

³⁴ Η ίδρυση του συνδέσμου TÜSİAD ήταν αποτέλεσμα των κοινωνικών διεργασιών που ξεκίνησαν το προηγούμενο διάστημα και είχαν ως αποτέλεσμα την μερική έστω αυτονόμηση του μεγάλου κεφαλαίου από τον υπόλοιπο επιχειρηματικό κόσμο της χώρας, με στόχο να διεκδικήσει συμμετοχή στους οικονομικούς προσανατολισμούς (Buğra, 2008, 132). Ήδη από τις αρχές του 1971, οι σημαντικότεροι βιομήχανοι και μεγαλέμποροι της Τουρκίας εξέφρασαν τη θέλησή τους να οργανωθούν και να πάρουν τη θέση τους στην κοινωνία «όπως όλες οι τάξεις» (Altun, 2009, 73).

³⁵ «Εκείνο που κρατά την οικονομία στα πόδια της είναι η δημοκρατία και η εγγύηση της δημοκρατίας είναι ο ιδιωτικός τομέας»

την παρουσία τους στο οικονομικό προσκήνιο της χώρας και δικαίωσαν τον ισχυρισμό του Ντεμιρέλ ότι κατά τη δεκαετία του 1970 «υπήρχαν στην Τουρκία οι βιομήχανοι που κοιτούσαν με πάθος το μέλλον».

Σύμφωνα με έρευνα του TÜSİAD για τις επιχειρήσεις μέλη της μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1980, από τις 405 εταιρείες οι 150 δημιουργήθηκαν τη δεκαετία του 1970 (Buğra, 2008, 55). Την περίοδο 1972–1979, υπήρχαν στην Τουρκία 142 όμιλοι εταιρειών, σημαντικό μέρος των οποίων μάλιστα επεκτάθηκε και στον τραπεζικό τομέα αποκτώντας το προνόμιο της χωρίς κανένα όριο πίστωσης από τις τράπεζες που είχαν στην ιδιοκτησία τους (Altun, 2009, 32-33). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το δεδομένο ότι το 1964 η κρατική Τράπεζα Εργασίας έλεγχε το 70% των δανείων προς τον ιδιωτικό τομέα και το 66% των τραπεζικών συμμετοχών σε μετοχικά κεφάλαια ιδιωτικών επιχειρήσεων. Το 1970, τα ποσοστά αυτά μειώθηκαν σε 60% και 64% αντίστοιχα, ενώ η ιδιωτική τράπεζα Akbank του ομίλου Κότς, παρουσίασε αύξηση από 4% σε 10% δάνεια προς ιδιωτικές επιχειρήσεις και από 11% σε 18% στη συμμετοχή της σε μετοχικά κεφάλαια ιδιωτικών εταιρειών (Καραφωτάκης, 2000, 60-61). Συνεπώς, η μεγαλύτερη επιχειρηματική δραστηριότητα της εποχής παρατηρήθηκε κατά την περίοδο ωρίμανσης και ταξικής συνειδητοποίησης του ίδιου του «κοσμικού» κεφαλαίου.

3.6 Η ανάπτυξη του πολιτικού Ισλάμ και το Κόμμα Εθνικής Τάξης

Η δημιουργία ενός κοινού μετώπου «εθνικής ομοιογένειας» ενάντια στην αριστερά υποχρεωτικά, συμπεριέλαβε τη θρησκεία. Οι πιέσεις από τα θρησκευόμενα στρώματα στιγμάτισαν καθοριστικά το ιδεολογικό υπόβαθρο του Κόμματος Δικαιοσύνης, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960, οπότεν και θα κάνει δυναμικά την εμφάνισή του το οργανωμένο πολιτικό Ισλάμ. Το κοινωνικό υπόβαθρο για μια τέτοια εξέλιξη είχε ήδη προετοιμαστεί από την ίδια την ενδυνάμωση του βιομηχανικού καπιταλισμού (Bulut, 1995, 478-479). Τον Ιούλιο του 1965, το Κόμμα Δικαιοσύνης (Adalet Partisi) άλλαξε το έμβλημά του με τρόπο που να παραπέμπει στις λέξεις Θεός και Προφήτης (Allah, Peygamber) (Bulut, 1995, 480). Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960, η ενίσχυση της ισλαμικής παρουσίας χαρακτηρίστηκε από την είσοδο των απόφοιτων των ιεροδιδασκαλείων στα Πανεπιστήμια, την αντικομμουνιστική δραστηριότητα του «Συλλόγου Αγώνα κατά του Κομμουνισμού» (Komünizmle

Mücadele Derneği) με τη διοργάνωση μαζικών συλλαλητηρίων (Köymen, 2007, 116), καθώς και με την κατακόρυφη αύξηση των τζαμιών (Duman, 1997, 57).³⁶

Αξιοποιώντας τον χώρο που του παραχώρησε ο ίδιος ο στρατός και το Κόμμα Δικαιοσύνης, το πολιτικό Ισλάμ μετατράπηκε σε μια δύναμη που έκανε ξανά την εμφάνισή του στον δημόσιο χώρο. Η αλλαγή των κοινωνικών και ταξικών ισορροπιών με την ενδυνάμωση του λεγόμενου κοσμικού κεφαλαίου και την αποκοπή της συγκεκριμένης μερίδας των αστών από τον υπόλοιπο επιχειρηματικό κόσμο αποτέλεσε σημαντική εξέλιξη στην οργάνωση του τουρκικού πολιτικού Ισλάμ της περιόδου. Το Κόμμα Δικαιοσύνης και οι πολιτικές προσέγγισής του με τους βιομήχανους της Κωνσταντινούπολης δεν ικανοποιούσε πλέον το μικρομεσαίο κεφάλαιο των ανατολικών περιοχών.³⁷

Η κοινωνική διαφοροποίηση που επικρατούσε πλέον στην Τουρκία μετά το πραξικόπημα του 1971 είχε στο επίκεντρό της, τις αντιπαραθέσεις ανάμεσα στη μεγάλη επιχείρηση και στο μικρομεσαίο κεφάλαιο, δηλαδή τους βιομήχανους που ανδρώθηκαν μέσα από την κρατική στήριξη και καθοδήγηση και τις ομάδες των μικροβιοτεχνών, μικρέμπορων και καταστηματαρχών της Ανατολίας (Sarıbay, 1985, 97). Με αυτό το σκεπτικό η άνοδος του οργανωμένου πολιτικού Ισλάμ στην Τουρκία της δεκαετίας του 1970 δεν μπορεί να ταυτιστεί αποκλειστικά και μόνο με την άνοδο της αντίδρασης προς τον εκδυτικισμό και τις κοσμικές αξίες. Αντίθετα, ήταν ένας συνδυασμός παραγόντων που συνέβαλαν στην ενίσχυση του πολιτικού Ισλάμ, στο επίκεντρο των οποίων ήταν ο οικονομικός αποκλεισμός της τουρκικής περιφέρειας (Buğra, 2008, 131).

³⁶ Ο αρθρογράφος Αμπντούλγκαφούρ Αττάρ της εφημερίδας «Ουκκάζ» της Σαουδικής Αραβίας, το 1965 επισκέφθηκε την Τουρκία και έγραψε: «Πιστεύω ότι πολύ σύντομα το Ισλάμ θα γίνει η επίσημη θρησκεία του κράτους της Τουρκίας. Το Ισλάμ θα επιστρέψει και επίσημα στην Τουρκία. Η θρησκεία του Κόμματος Δικαιοσύνης που κέρδισε τις εκλογές είναι το Ισλάμ... Συναντήθηκα με τους ηγέτες του κόμματος αυτού. Τους είπα ότι θα πρέπει να προσανατολιστούν προς το Ισλάμ, εάν επιθυμούν να υπολογίζονται τόσο αυτοί όσο και η χώρα τους. Είδα ότι συμφωνούσαν μαζί μου...» (Kırçak, 1993, 194-195).

³⁷ Ήδη από το 1966 ο Ιλχάν Σελτζούκ (İlhan Selçuk) έγραφε στο περιοδικό *Yön*: «Το να εξετάζεται η σύγκρουση στην Τουρκία μόνο από την άποψη της κοσμικότητας σημαίνει ότι μένουμε στην επιφάνεια. Η ισχύς των καπιταλιστών που εκμεταλλεύονται τη θρησκεία φανερώθηκε πολλές φορές. Εάν πρέπει να το πούμε πιο ανοιχτά, το πρόβλημα είναι το εξής: Οι ψηφοφόροι επιλέγουν τους καπιταλιστές που εκμεταλλεύονται τη θρησκεία έναντι των κοσμικών καπιταλιστών. Εάν κατανοηθεί καλά αυτή η πραγματικότητα, σημαίνει ότι κατανοείται καλά το νόημα της δημοκρατίας και του εθνικού αγώνα» (Kırçak, 1993, 194-195).

Τη δεκαετία του 1970, η ιστορική αντίθεση πόλης-χωριού στην Τουρκία ήταν επίσης μια καθοριστική δυναμική της πολιτικής ζωής.³⁸ (Καραφωτάκης, 2000, 46-47).

Οι μη ελεγχόμενες από το κοσμικό κράτος ομάδες συγκέντρωσης του κεφαλαίου, οι οποίες ούτως ή άλλως απέκτησαν μια κάποια επιρροή από τις προηγούμενες δεκαετίες, αντέδρασαν. Το πολιτικό Ισλάμ της εποχής επιδίωξε να εγκολπωθεί αυτή την αντίδραση και να μετατραπεί σε ένα δεύτερο «συντονιστή» της καπιταλιστικής ανάπτυξης (Αναγνωστοπούλου, 2004, 97) δίπλα από τη συμμαχία στρατού, γραφειοκρατίας και βιομηχάνων. Πρωταγωνιστής σε αυτή την προσπάθεια του πολιτικού Ισλάμ ήταν ο Νετζμεττίν Έρμπακαν (Necmettin Erbakan), τότε επικεφαλής του Τμήματος Βιομηχανίας της Ένωσης Επιμελητηρίων.

Κατά την άποψη του Ερμπακάν, η Ένωση Επιμελητηρίων Τουρκίας (Türkiye Odalar Birliği) εκπροσωπούσε τα συμφέροντα μιας «μεταπρατικής-μασονικής» μειονότητας που είχε τη βάση της στην Κωνσταντινούπολη και λειτουργούσε εις βάρος των εμπορικών και επιχειρηματικών κύκλων της Ανατολίας (Sarıbay, 1985, 98-99).³⁹

Στο συγκεκριμένο στάδιο καπιταλιστικής ανάπτυξης της Τουρκίας έγινε πλέον ξεκάθαρο ότι τα συμφέροντα των ισχυρών βιομηχανικών κύκλων δεν μπορούσαν να συνυπάρξουν ολοκληρωτικά με τις επιδιώξεις του υπόλοιπου επιχειρηματικού κόσμου και ιδιαίτερα με το κεφάλαιο της Ανατολίας. Οι διαφωνίες και οι

³⁸ Σύμφωνα με στοιχεία του 1973, η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη και η Άγκυρα, τα μητροπολιτικά κέντρα, είχαν μέσο ετήσιο εισόδημα σχεδόν διπλάσιο από την περιοχή του Μαρμαρά και υπερδιπλάσιο από την Ανατολία. Χαρακτηριστικό της ανισότητας είναι και το γεγονός ότι οι τρεις αυτές πόλεις συγκέντρωναν το 14.4% του συνόλου των νοικοκυριών, ενώ η Ανατολία το 14.7% (Καραφωτάκης, 2000, 46-47). Η εξέλιξη αυτή προκαλούσε, όπως ήταν φυσιολογικό, πολιτικές αντιπαραθέσεις με πολλές προεκτάσεις. Σε αντίθεση με τις επιχειρήσεις στην Ανατολία, οι μεγαλοβιομήχανοι της Κωνσταντινούπολης ευνοούσαν την δημιουργία συνθηκών μιας ανοιχτής αγοράς και ενίσχυσης των σχέσεων με το ξένο κεφάλαιο. Σε μια έρευνα του 1973, φαίνεται ότι σε 89 εταιρείες που συνδέονταν με τον TÜSİAD, το 42% του κεφαλαίου ανήκε σε ομάδες ξένου κεφαλαίου (Atasoy, 2005, 117).

³⁹ Ως ένας εκ των εκπροσώπων της μικροαστικής τάξης της επαρχίας, ο Ερμπακάν τόνιζε πως «ο μηχανισμός της οικονομίας λειτουργεί προς όφελος των εμπόρων των μεγάλων πόλεων και οι έμποροι της Ανατολίας αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως ένα υιοθετημένο παιδί. Το χαρτοφυλάκιο των τραπεζών της Ανατολίας δημιουργείται από το λαό της Ανατολίας όμως αυτά τα λεφτά παραχωρούνται ως πιστώσεις στους έμπορους των μεγάλων πόλεων. Σε σύντομο χρονικό διάστημα κατανοήσαμε ότι η Ένωση Επιμελητηρίων λειτουργούσε προς όφελος μιας μεταπρατικής μασονικής μειονότητας. Μια τέτοια μεγάλη οργάνωση βρισκόταν κάτω από τον ολοκληρωτικό έλεγχο του μεταπρατικού εμπορίου και της βιομηχανίας» (Sencer, 1974, 365). Μετά την διαπίστωση μάλιστα, ο Ερμπακάν προχώρησε και στο στόχο λέγοντας ότι «μέσα σε αυτή την κατάσταση σκεφτήκαμε να εισέλθουμε στη διοίκηση και να φέρουμε την Ένωση Επιμελητηρίων σε κατάσταση που να υπηρετεί τους βιομήχανους και τους έμπορους της Ανατολίας» (Sarıbay, 2004, 576).

αντιπαραθέσεις των δύο αυτών ομάδων εκφράζονταν με κάθε ευκαιρία σε μια σειρά πολιτικών ζητημάτων.⁴⁰

Το πολιτικό Ισλάμ στην Τουρκία της δεκαετίας του 1970 οργανώνεται και σταδιακά παίρνει τη θέση του στο πολιτικό προσκήνιο ως διεκδικητής πολιτικής και οικονομικής δύναμης. Το τουρκικό πολιτικό Ισλάμ της συγκεκριμένης περιόδου κατάφερε καταρχήν να εκφράσει τις αντιδράσεις, αλλά και τις ανησυχίες των «αποκλεισμένων» της περιφέρειας από το φόβο της προλεταριοποίησης που προκαλούσε η ενίσχυση του μεγάλου κεφαλαίου του κέντρου. Η θρησκευτική αντίδραση απέναντι στην οικονομική κυριαρχία του κέντρου είχε αντικατοπτριστεί ακόμα και στην δημιουργία ισλαμικών ενώσεων και συλλόγων σε πολλές περιοχές.⁴¹ (Şen, 2004, 31). Ενισχυτικό στοιχείο στην προσπάθεια για οργάνωση του πολιτικού Ισλάμ ήταν και η παρουσία του Ερμπακάν ως ανεξάρτητου βουλευτή στην Εθνοσυνέλευση με τις εκλογές του 1969.

Συνεπώς, με τη λήψη της πολιτικής απόφασης από τον Ερμπακάν για δημιουργία κόμματος με στόχο την «υπεράσπιση των δικαιωμάτων αυτού του έθνους στον πολιτικό στίβο», υπήρχε ήδη μια σοβαρή ισλαμική υποδομή πάνω στην οποία θα μπορούσε να μαζικοποιηθεί το πολιτικό Ισλάμ.⁴² Το Κόμμα Εθνικής Τάξης (KET), κατεξοχήν εκπρόσωπος του τουρκικού πολιτικού Ισλάμ της εποχής, ήταν πλέον

⁴⁰ Για παράδειγμα, οι μικρές και μεσαίες βιομηχανίες της Ανατολίας επιθυμούσαν ενεργό προστατευτικό ρόλο του κράτους, ενώ αντίθετα οι μεγάλες βιομηχανίες επιδίωκαν την πλήρη ελευθεροποίηση του εμπορίου. Το ζήτημα της προστασίας της τοπικής βιομηχανίας φαίνεται ότι καθόρισε σε μεγάλο βαθμό και τους πολιτικούς προσανατολισμούς των δύο αυτών ομάδων, κάτι που αντικατοπτρίστηκε και στη διαμάχη εντός της Ένωσης Επιμελητηρίων του αρμόδιου σώματος για καθορισμό των δασμών στις εισαγωγές και άλλων προστατευτικών μέτρων. Η επιδίωξη του Ερμπακάν να αναλάβει την ηγεσία της Ένωσης ήταν αρκετή για να προκαλέσει την έντονη αντίδραση των εμπορικών επιμελητηρίων της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης και να αναγκάσει τον τότε Υπουργό Εμπορίου, μετά από εντολές του Ντεμιρέλ, να τον απομακρύνει (Sarıbay, 2004, 576). Μετά την αποτυχία θεσμικής προστασίας της τοπικής βιομηχανίας στην Ανατολία, διαμέσου του ελέγχου της Ένωσης Επιμελητηρίων, ο ίδιος ο Ερμπακάν ομολόγησε: «Πλέον, το μόνο πράγμα που έμεινε για να γίνει, ήταν η υπεράσπιση των δικαιωμάτων αυτού του έθνους στον πολιτικό στίβο. Πρώτα έγινα ανεξάρτητος βουλευτής Ικονίου και μετά από αυτό ιδρύσαμε το Κόμμα Εθνικής Τάξης» (Şen, 2004, 27-28).

⁴¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περιοχή Κοτζάελι (Kocaeli), βιομηχανική περιοχή στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης, όπου στα μέσα της δεκαετίας του 1950 αντιστοιχούσε μία ισλαμική ένωση σε κάθε 3.870 κατοίκους, ενώ το 1968 ο αριθμός αυτός μειώθηκε στους 1518 κατοίκους. (Şen, 2004, 31).

⁴² «Στο κόμμα που ιδρύσαμε, με σκοπό να καλύψουμε τα κενά στο μέτωπο της δεξιάς, δε θα εντάσσονται σιωνιστές και μασόνιοι», τόνισε ο ηγέτης του νεοσύστατου Κόμματος Εθνικής Τάξης (Milli Nizam Partisi-MNP), Ερμπακάν στις 26 Ιανουαρίου 1970, στην διάσκεψη για την ανακοίνωση δημιουργίας του νέου κόμματος. (Kırçak, 1993, 218)

γεγονός και μάλιστα με κοινοβουλευτική εκπροσώπηση τριών ατόμων μετά την προσχώρηση δύο βουλευτών του Κόμματος Δικαιοσύνης. (Çakır, 2004, 545).⁴³

Το ΚΕΤ, εκπροσωπούσε τρεις μεγάλες κοινωνικές ομάδες: Τους ελεύθερους επαγγελματίες που προέρχονταν από θρησκευόμενες οικογένειες της υπαίθρου και οι οποίοι κατάφεραν να μορφωθούν στους κοσμικούς εκπαιδευτικούς θεσμούς του κράτους. Τους επιχειρηματίες της παραδοσιακής υπαίθρου που ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το εμπόριο και τη μικρομεσαία τοπική βιομηχανία. Τα φτωχά στρώματα που ζούσαν στις μεγαλουπόλεις αλλά και στην ύπαιθρο και χαρακτηρίζονταν από την αφοσίωσή τους στην ισλαμική πίστη και παραδόσεις (Çakır, 2004, 545). Το ΚΕΤ ήταν, μεταξύ άλλων, η οργανωμένη μορφή αντίδρασης της μικροαστικής τάξης της επαρχίας ενάντια στον τρόπο και στο περιεχόμενο της γενικότερης οικονομικής διεργασίας, μέσα από την οποία δεν έπαιρναν τον πλούτο που επιδίωκαν (Yücekök, 1971, 102). Εγγυητής της «διαταξικής ενότητας» των πιο πάνω κοινωνικών ομάδων φαίνεται να ήταν από την αρχή οι έννοιες της ισλαμικής αδελφοσύνης και αλληλεγγύης, κάτω από την καθοδήγηση των ηγετών των θρησκευτικών αδελφοτήτων (Çakır, 2004, 545). Συνεπώς, το Ισλάμ κατείχε τη θέση του κεντρικού θέματος στο ΚΕΤ, αλλά και σε ολόκληρο το οικοδόμημα του Κινήματος Εθνικής Αποψης (Milli Görüş Hareketi), που αποτέλεσε το κίνημα-θεμέλιο σχεδόν όλων των μετέπειτα κομμάτων του πολιτικού Ισλάμ στην Τουρκία.

Το πολιτικό πρόγραμμα του ΚΕΤ ήταν έντονα διαποτισμένο με τις γενικές διακηρύξεις περί «αρετής» και «ηθικής». Τόσο η ισλαμική ηθική όσο και οι ισλαμικές αρετές της κοινωνίας διασφαλιζόνταν, κατά το κόμμα, μέσα από μια διαδικασία ηθικής ανάπτυξης που βασιζόταν στις θετικές επιστήμες και στην τεχνολογία (Πεσμαζόγλου, 1993, 233).⁴⁴

Η βασικότερη όμως συνιστώσα του πολιτικού και ιδεολογικού προγράμματος του ΚΕΤ, διαμέσου της οποίας θα διασφαλιζόταν και η δικαιοσύνη που επαγγελλόταν, ήταν η οικονομία. Το πρόγραμμα του κόμματος επιδίωκε τη δημιουργία ενός τύπου

⁴³ Οι εφημερίδες Μπούγκιουν (Bugün) και Σαμπάχ (Sabah), παρουσίασαν τη δημιουργία του νέου κόμματος ως την οργανωμένη φωνή των «καταπιεσμένων μουσουλμανικών μαζών» και των «συντηρητικών θεοσεβούμενων» (Yavuz, 2003, 209).

⁴⁴ Σε αυτό το σημείο, οι επιστήμες και η τεχνολογία ως κατεξοχήν δυτικοί και άρα κοσμικοί όροι καταγράφηκαν σε ένα ισλαμικό πλαίσιο αναφοράς μέσα από το οποίο η επιστημονική και τεχνολογική ανάπτυξη της Τουρκίας ήταν εντελώς άσχετη με την κοσμικότητα. Για να επιτευχθεί αυτή η πρόοδος ήταν απαραίτητη η πολιτισμική καταξίωση και αναγνώριση της ισλαμικής ταυτότητας στα κέντρα λήψης αποφάσεων, όπως η τοπική αυτοδιοίκηση, η Εθνοσυνέλευση και η γραφειοκρατία (Yavuz, 2003, 208). Η συμμετοχή των πιστών μουσουλμάνων στα κέντρα λήψης αποφάσεων θα ικανοποιούσε την έννοια της δικαιοσύνης και της ισλαμικής-εθνικής τάξης, που το κόμμα εκπροσωπούσε.

«θρησκευόμενου-πιστού» που θα έδινε προτεραιότητα στην επιβολή «ηθικής τάξης» στην τουρκική οικονομία. Το κράτος θα έπρεπε, με βάση αυτή τη συλλογιστική, να επωμιστεί το βάρος και την ευθύνη για ίδρυση βιομηχανιών εκεί που η ιδιωτική πρωτοβουλία ήταν αδύναμη να το πράξει. Παράλληλα, το κόμμα δεν έκρυψε την άποψη ότι με τη διασφάλιση της βιωσιμότητας και της κερδοφορίας αυτών των βιομηχανιών, αυτές θα έπρεπε να μεταφερθούν στον ιδιωτικό τομέα (Sarıbay, 1985, 578). Ο Ερμπακάν και το κόμμα του επιδίωξαν να διευρύνουν τον «οικονομικό εθνικισμό» του κεμαλισμού με στόχο να συμπεριλάβουν την μέχρι τότε αποκλεισμένη περιφέρεια και να την καταστήσουν πρωταγωνιστική δύναμη (Αναγνωστοπούλου, 2004, 95).

Ακριβώς για να προετοιμάσει το έδαφος διεύρυνσης του «οικονομικού εθνικισμού» με τον εμβολιασμό του Ισλάμ, το ΚΕΤ πρότεινε μέτρα όπως η διοχέτευση επενδύσεων στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές της Ανατολίας, η μετατροπή του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού του κράτους σε περιφερειακό σχεδιασμό με προτεραιότητα στις ανάγκες του μικρομεσαίου κεφαλαίου και η κατάργηση των τόκων που αποτελούσαν «στοιχείο εκμετάλλευσης του λαού» (Sarıbay, 1985, 579). Τέτοιες ήταν οι θέσεις που προωθούσε το ισλαμικό Κίνημα της Εθνικής Άποψης και τα πολιτικά του κόμματα, θέσεις με τις οποίες μπορούσε να εκφράσει και όλα εκείνα τα στρώματα που επηρεάστηκαν αρνητικά από τις οικονομικές πολιτικές του Ντεμιρέλ, καθώς και από την πετρελαϊκή κρίση του 1973. (Toprak, 1981, 105-110).

Στο ζήτημα της συσπείρωσης όλων αυτών των κοινωνικών στρωμάτων γύρω από το ΚΕΤ και γενικότερα το πολιτικό Ισλάμ, αλλά και στη διαμόρφωση των πολιτικών προτάσεων επί της οικονομίας, καθοριστικός ήταν ο ρόλος των ισλαμικών αδελφοτήτων.⁴⁵ Εμπνευστής της δημιουργίας ενός αυτόνομου ισλαμικού πολιτικού κόμματος ήταν ο επικεφαλής της αδελφότητας των Νακσιπεντί, Μεχμέτ Ζαχίντ Κοτκτού (Mehmet Zahid Kotktu). Ο Κοτκτού ήταν ουσιαστικά το πρόσωπο που «επέβαλε» τον Ερμπακάν ως τον ηγέτη του ΚΕΤ, αλλά και το πρόσωπο που εμπνεύστηκε την θεωρία περί της «εφόρμησης για βαριά βιομηχανία» (Duman, 1997, 71).

⁴⁵ Διαμέσου της καθοδήγησης, της εμπλοκής, αλλά και της υλικής υποστήριξης των αδελφοτήτων, το τουρκικό πολιτικό Ισλάμ της εποχής κατάφερε να ενισχύσει τόσο την οργανωτικότητα του όσο και την σύνδεσή του με το κεφάλαιο των μουσουλμάνων επιχειρηματιών.

Στα θεωρητικά πλαίσια του Κοτκτού, η ανάπτυξη της εθνικής βαριάς βιομηχανίας, αποτελούσε ένα σημαντικό στάδιο της εξέλιξης της Τουρκίας και ταυτόχρονα μια διαδικασία «παραδείγματος» για τους Μουσουλμάνους. Κατανόησε τη σύνδεση μεταξύ των μακροοικονομικών δυναμικών και των μικροοικονομικών ηθικών και πολιτισμικών θεμάτων στο συγκεκριμένο στάδιο της καπιταλιστικής ανάπτυξης της Τουρκίας και μέσα από αυτό το πλαίσιο έθεσε τις βάσεις για τους άξονες της δικαιοσύνης και της ανάδειξης της πολιτιστικής ταυτότητας στα κόμματα του Ερμπακάν (Yavuz, 2003, 207-208). Η σχετική φιλελευθεροποίηση της οικονομίας κατά τη δεκαετία του 1950, η επαφή πολλών ισλαμιστών επιχειρηματιών με την κρατική γραφειοκρατία, αλλά και η μερική συμμετοχή τους σε διοικητικά τμήματα του κράτους, ήταν στοιχεία που συνέβαλαν στη συσσώρευση εμπειριών που με τη σειρά τους διευκόλυναν τη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου, αλλά και πολιτικής έκφρασης των κοινωνικών τους συμφερόντων, μέσα από κόμματα όπως το ΚΕΤ (Çakır, 2004, 546).

3.7 Πολιτική μαζικοποίηση του τουρκικού Ισλάμ

Η σύντομη πολιτική ζωή του Κόμματος Εθνικής Τάξης τέλειωσε στις 21 Μαΐου 1971, οπότε η λειτουργία του απαγορεύτηκε με απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Τον Οκτώβριο του 1972, ιδρύθηκε το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας, την ηγεσία του οποίου αρχικά ανέλαβε ο Σουλεϊμάν Αρίφ Εμρέ (Kırçak, 1993, 218) και στη συνέχεια (μετά τις εκλογές του 1973) στην ηγεσία επανήλθε ο Ερμπακάν. Σύμφωνα με τη γενικότερη αντίληψη του Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας (ΚΕΣ) για την πολιτική ζωή στην Τουρκία, υπήρχαν τρεις βασικές αντιλήψεις: η άποψη που εκπροσωπούσε το ΡΛΚ, δηλαδή η Αριστερά, η άποψη που εκπροσωπούσε το ΚΔ, δηλαδή ένας «άχρωμος» και «ουδέτερος» φιλελευθερισμός και η «εθνική άποψη» που εκπροσωπούσε το νέο κόμμα του πολιτικού Ισλάμ. Οι δύο πρώτες αντιλήψεις, κατά το ΚΕΣ, ήταν αντιλήψεις που προωθούσαν τον υλισμό. Ιδιαίτερα μάλιστα ο φιλελευθερισμός του Κόμματος Δικαιοσύνης (ΚΔ) ήταν συνώνυμος με την αρχή «πάνω από όλα τα λεφτά». Σε αντίθεση με όλα αυτά, ήταν τα ιδανικά που εξέφραζε το ΚΕΣ και το ισλαμικό «Κίνημα Εθνικής Άποψης», τα οποία στο επίκεντρο είχαν την ηθική (Partisi, 1973, 15-16).

Ο «ισλαμικός εθνικισμός» του κόμματος αναδείκνυε τη θρησκεία ως ένα καθοριστικό παράγοντα οικοδόμησης του τουρκικού έθνους, έναν άξονα όπου «όλοι οι Τούρκοι ήταν οι στρατιώτες του Ισλάμ» (Poulton, 1997, 178). Υπό αυτή την έννοια

το Ισλάμ μετατρέποταν σε ένα βασικό κομμάτι του πολιτικού και ιδεολογικού πλαισίου της Τουρκίας. Επιδίωκε να είναι στο κέντρο της πολιτικής δραστηριότητας, ως αναπόσπαστο, αναγκαίο και καθοριστικό μέρος του τουρκικού έθνους. Αυτή άλλωστε ήταν και μια ξεκάθαρη διαφορά από την θρησκευτική συντηρητικότητα άλλων κομμάτων της Δεξιάς όπως το ΚΔ του Ντεμιρέλ. Τα κόμματα της ευρύτερης κεντροδεξιάς στην Τουρκία δεν ήταν καθόλου αρνητικά προς τη θρησκεία, αντίθετα ενθάρρυναν την παρουσία της, εφόσον περιοριζόταν στο προσωπικό-ιδιωτικό επίπεδο.

Αντίθετα, το ΚΕΣ και γενικότερα το ισλαμικό Κίνημα Εθνικής Άποψης επιδίωκαν όπως η ισλαμική θρησκεία να γίνει ο βασικός παράγοντας της κοινωνίας και της πολιτικής δραστηριότητας. Ως εκ τούτου για να επιτευχθεί η σωτηρία του κράτους, οι σημαντικότεροι διορισμοί, οι διευθυντικές θέσεις στη δημόσια διοίκηση και τον στρατό και οι καθηγητές των Πανεπιστημίων δεν μπορούν παρά να είναι πιστοί Μουσουλμάνοι (Πεσμαζόγλου, 1993, 239). Με αυτό τον τρόπο, το κόμμα επιδίωκε την ανασυγκρότηση του κράτους μέσα από μια προσπάθεια ηγεμονίας του πολιτικού Ισλάμ στους θεσμούς.

Το ΚΕΣ, απέρριπτε συνολικά τη διαδικασία εκδυτικισμού και ιδιαίτερα την κοσμικότητα του τουρκικού κράτους. Την ίδια στιγμή επεδίωκε να αφαιρέσει από τον εκδυτικισμό την έννοια της τεχνολογικής και οικονομικής ανάπτυξης, έννοιες που θα μπορούσαν κατά το ΚΕΣ, να εξελιχθούν μέσα από το Ισλάμ (Dağı, 1995, 23).⁴⁶

Σύμφωνα με το πολιτικό Ισλάμ της περιόδου, η ολοκληρωτική υιοθέτηση από την Τουρκία του «υπό συνεχή κρίση» δυτικού πολιτισμού και αξιών όπως η κοσμικότητα,

⁴⁶ Στο βιβλίο του με τίτλο «Ισλάμ και Επιστήμη», ο Έρμπακαν υποστήριζε ότι τα πάντα μπορούν να ανευρεθούν μέσα στο Κοράνι και συνεπώς η εξέλιξη είναι προβλεπτή από το ίδιο το Ισλάμ. Τόσο οι καταστροφές και οι συμφορές, όσοι και οι επιστημονικές και τεχνολογικές κατακτήσεις αποτελούν ήδη προβλέψεις της ισλαμικής θρησκείας (Πεσμαζόγλου, 1993, 239). Μέσα από αυτό το σκεπτικό, ο ισλαμικός αντιδυτικισμός ήταν ένα από τα κυρίαρχα θεωρητικά αξιώματα του Ερμπακάν και του ΚΕΣ. Όλες οι αξίες, όπως η ελευθερία και η δημοκρατία, κατά το κόμμα, δεν μπορούσαν να είναι αξίες δυτικές αλλά ισλαμικές. Έτσι, ο αντιδυτικισμός που εκπροσωπούσε δεν είχε σχέση με καμιά προσπάθεια ανατροπής του δυτικού συστήματος αξιών, αλλά του εξισλαμισμού του (Αναγνωστοπούλου, 2004, 127-128). Μέσα σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, οι δύο βασικοί ιδεολογικοί άξονες του ΚΕΣ ήταν η ισλαμική ηθική στο ιδεολογικό πεδίο και η ταχεία οικονομική ανάπτυξη διαμέσου της δημιουργίας βαριάς βιομηχανίας, στον κοινωνικο-οικονομικό πεδίο (Çakır, 2004, 547). Ανάμεσα στην αντιπαράθεση μεταξύ του δυτικού πολιτισμού και της τεχνολογικής ανάπτυξης της Τουρκίας, το ΚΕΣ υποστήριζε ότι οι Μουσουλμάνοι-Τούρκοι δεν θα έπρεπε να αλλάξουν τις πολιτιστικές τους αναφορές, αλλά αντίθετα να συνδεθούν περαιτέρω με την ισλαμική πίστη (Μαζής, 2000, 110).

ήταν ένας δρόμος που οδηγούσε στην υποτίμηση του ήθους των Μουσουλμάνων και στην καταπίεση των πιστών (Erbakan, 1975, 29-40).⁴⁷

Το ΚΕΣ, ήταν το πρώτο ισλαμικό κόμμα στην Τουρκία το οποίο κατάφερε να ξεφύγει από μια στενή ανάπτυξη στην περιφέρεια και να επεκτείνει την επιρροή του σε εθνικό επίπεδο (Πεσμαζόγλου, 1993, 234-235).

Στην ηγετική πυραμίδα του ΚΕΣ, δεν υπήρχαν μόνο μέλη του ισλαμικού κλήρου. Σημαντική ένδειξη της ταξικής σύνθεσης του κόμματος ήταν το γεγονός ότι στην ηγεσία του αναρριχήθηκαν μηχανικοί, γιατροί, δικηγόροι, έμποροι και γενικότερα επιχειρηματίες (Πεσμαζόγλου, 1993, 237). Η συγκεκριμένη σύνθεση του ισλαμικού ΚΕΣ, αντικατόπτρισε ακριβώς την ενδυνάμωση της μέχρι τότε σχετικά αποκλεισμένης από την καπιταλιστική ανάπτυξη μερίδας του πληθυσμού. Ταυτόχρονα, η κοινωνική αυτή αλλαγή παρουσιάστηκε πλέον στον δημόσιο πολιτικό χώρο και μάλιστα με οργανωμένη μορφή.

Καθοριστικό ρόλο στην οργανωτική και πολιτική ενίσχυση του ΚΕΣ διαδραμάτισε η σταθεροποίηση της σύνθεσης του ισλαμικού ακτιβισμού και των τοπικών επαγγελματικών συνδέσμων βιοτεχνών και εμπόρων, τόσο στις περιοχές της Ανατολίας όσο και στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες δυτικές περιοχές. Αυτό ήταν ένα από τα οικονομικά φαινόμενα της προηγούμενης περιόδου, κατά την οποία εμφανίστηκε το Κόμμα Εθνικής Τάξης.⁴⁸ (Πεσμαζόγλου, 1993, 235).

⁴⁷ Δηλαδή, ο δυτικός καπιταλισμός ήταν βασικός παράγοντας που υποτιμούσε και ως εκ τούτου έπληττε την παραδοσιακή κοινωνικο-οικονομική βάση της κοινωνίας της Ανατολίας (Poulton, 1997, 197). Η οικονομική υπανάπτυξη της Τουρκίας, οφειλόταν κατά το ΚΕΣ κυρίως στην πολιτιστική διαφθορά η οποία επικράτησε από την διαδικασία του εκδυτικισμού. Ωστόσο, ο «αντικαπιταλιστικός» και «αντιδυτικός» λόγος του ΚΕΣ, δεν είχε το χαρακτήρα ούτε και το περιεχόμενο ανατροπής του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος. Αντίθετα, η συγκεκριμένη ρητορεία παρέπεμπε στην αντίθεση ορισμένων στρωμάτων του πληθυσμού με το μοντέλο διαχείρισης του καπιταλισμού και συγκεκριμένα με τις προσπάθειες πλήρους φιλελευθεροποίησης και κατάργησης κάθε κρατικής παρέμβασης (Şen, 2004, 24). Χαρακτηριστικά, όταν το 1976 ο Έρμπακαν παρουσίασε τους οικονομικούς στόχους του ΚΕΣ κάτω από τον τίτλο «Υλική Ανάπτυξη» τόνισε την αναγκαιότητα ίδρυσης βιομηχανίας κατασκευής τρακτέρ στο Ικόνιο, καθώς και τη δημιουργία βιομηχανικών μονάδων σε περιοχές της ανατολικής και νοτιοανατολικής Ανατολίας (Sanlıbay, 1985, 588). Συνεπώς, η «αντικαπιταλιστική» ρητορεία του κόμματος πρακτικά οδηγούσε στη διεύρυνση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στην τουρκική περιφέρεια, με στόχο να ευνοηθούν τα τοπικά εμπορικά και βιομηχανικά δίκτυα των ισλαμιστών επιχειρηματιών. Με αυτό τον τρόπο ο καπιταλισμός και το ευρύτερο πλαίσιο των δυτικών αξιών δεν ανατρέπονται, απλά «εξισλαμίζονται».

Μέσα στα ίδια πλαίσια το ΚΕΣ πρότεινε σταδιακά τη δημιουργία μιας «ισλαμικής» οικονομίας, ως την εναλλακτική πρόταση απέναντι στα δύο δυτικά-υλιστικά συστήματα, τον καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό (Kırcak, 1993, 223). Το κόμμα προωθούσε πλέον ανοιχτά αιτήματα και στόχους όπως η δημιουργία «Ηνωμένων Εθνών των Ισλαμικών Κρατών», «Κοινή Ισλαμική Αγορά», την καθιέρωση του δινάριου ως του κοινού ισλαμικού νομίσματος, δημιουργία κοινής ισλαμικής στρατιωτικής δύναμης και τη δημιουργία θεσμών προώθησης της ισλαμικής κουλτούρας (Duman, 1997, 98).

⁴⁸ Χαρακτηριστικό της πολιτικής συνεργασίας των μικρομεσαίων επιχειρηματικών με τα θρησκευτικά στελέχη ήταν το γεγονός ότι μέχρι και το 1968 οι μικρομεσαίοι ισλαμιστές επιχειρηματίες αποτελούσαν το 40% των ισλαμικών οργανώσεων και αδελφοτήτων, οι αγρότες το 21%, οι

Με αυτά τα δεδομένα, το ΚΕΣ κατάφερε να κερδίσει ποσοστό 11.8% και 48 έδρες στην Εθνοσυνέλευση κατά τις εκλογές της 14^{ης} Οκτωβρίου 1973, καταγράφοντας έτσι μια ιστορική νίκη για το τουρκικό πολιτικό Ισλάμ. Για πρώτη φορά το ισλαμικό κόμμα κατάφερε να γίνει ο βασικός ρυθμιστής στο σχηματισμό κυβέρνησης, ιδιότητα που θα διατηρήσει και στις εκλογές του 1977, κατά τις οποίες κέρδισε ποσοστό 8.4% (Πεσμαζόγλου, 1993, 235).

Η πρώτη παρουσία του ισλαμικού κόμματος στην κυβέρνηση καταγράφεται με την συνεργασία του ΚΕΣ και του ΡΑΚ του Ετζεβίτ στις 26 Ιανουαρίου 1974. Σε αυτή την κυβέρνηση το ΚΕΣ αναλαμβάνει την αντιπροεδρία με τον Ερμπακάν, τα Υπουργεία Εσωτερικών, Δικαιοσύνης, Εμπορίου, Γεωργίας, Βιομηχανίας και Τεχνολογίας, καθώς και τη Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων (Çakır, 2004, 547). Παράλληλα, η δεύτερη και τρίτη παρουσία του ΚΕΣ στην εκτελεστική εξουσία καταγράφηκε με το σχηματισμό των λεγόμενων κυβερνήσεων «Εθνικιστικού Μετώπου», που συμπεριελάμβαναν το ΚΔ του Ντεμιρέλ και το Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (ΚΕΔ) του Τουρκές. Η εξέλιξη αυτή έδωσε ουσιαστικά την ευκαιρία στο τουρκικό πολιτικό Ισλάμ, να καθιερωθεί, έστω και μερικώς, στα υψηλά δώματα της κρατικής ιεραρχίας και να προωθήσει στελέχη σχεδόν σε όλες της βαθμίδες της δημόσιας διοίκησης (Duman, 1997, 93).

Με αυτό τον τρόπο η ισλαμική θρησκεία μετατράπηκε μετά από πολλά χρόνια σε μια πηγή πολιτικής και οικονομικής ισχύος, ενώ το πολιτικό Ισλάμ μπορούσε πλέον να θεωρηθεί ως μια ξεχωριστή, διαφορετική οργάνωση εξουσίας, από το κεμαλικό κατεστημένο (Kongar, 1979, 225-226). Από τη μια πλευρά το πολιτικό Ισλάμ παίρνει με οργανωμένο τρόπο μια θέση επίσημη ενάντια στο κοσμικό κράτος, αλλά από την άλλη ένα μέρος του ενσωματώνεται σε αυτό. Η παρουσία του ΚΕΣ στις κυβερνήσεις συνασπισμών, ιδιαίτερα του «Εθνικιστικού Μετώπου», επέτρεψαν στο κόμμα να συμβάλει στην ενδυνάμωση ισλαμικών επιχειρηματικών κύκλων, οι οποίοι άλλωστε αποτέλεσαν το βασικότερο άξονα στήριξής του (Πεσμαζόγλου, 1993, 242).

θρησκευτικοί λειτουργοί το 17%, οι βιομηχανικοί εργάτες το 11%, οι μισθωτοί και συνταξιούχοι το 5% και οι ελεύθεροι επαγγελματίες το 3%

3.8 Η Μέση Ανατολή ως άξονας ενδυνάμωσης του τουρκικού «ισλαμικού» κεφαλαίου

Από το 1973 και μετά, σημαντικά γεγονότα όπως η πετρελαϊκή κρίση, σε συνδυασμό με την κατάρρευση του μέχρι τότε εφαρμοζόμενου τρόπου βιομηχανικής παραγωγής, αλλά και η αλλαγή των πολιτικών και στρατηγικών ισορροπιών στην ευρύτερη Μέση Ανατολή με την ισλαμική επανάσταση του Ιράν και την ενίσχυση της σοβιετικής επιρροής στο Αφγανιστάν, συνέβαλαν στην εμφάνιση των νέων σχεδιασμών της Δύσης για παρέμβαση στην περιοχή. Τα οικονομικά προβλήματα και η ραγδαία μείωση της κερδοφορίας του δυτικού βιομηχανικού κεφαλαίου, κατά την κρίση του 1973, ώθησαν την καπιταλιστική ελίτ των ΗΠΑ στο να αναζητήσει άλλους τρόπους μεγιστοποίησης των κερδών. Ο βασικότερος από αυτούς τους τρόπους, όπως έχει προαναφερθεί, ήταν η μετακίνηση των βιομηχανιών από τη Δυτική Ευρώπη στις τότε ανερχόμενες βιομηχανικές περιοχές της Νότιας Ευρώπης, Λατινικής Αμερικής και Νοτιοανατολικής Ασίας (Hoogvelt, 1997, 46-47). Η μετακίνηση των βιομηχανιών απαιτούσε από τις «νέες» βιομηχανικές περιοχές την υιοθέτηση ενός μοντέλου ανάπτυξης προσανατολισμένου στο εξαγωγικό εμπόριο. Αυτό το μοντέλο ανάπτυξης έγινε βασικός παράγοντας αναδιοργάνωσης της παγκόσμιας οικονομίας σε μια αλυσίδα παραγωγής, στην οποία οι χώρες καλούνταν να παράξουν ένα μέρος από το συνολικό εμπόρευμα (Atasoy, 2005, 147).

Η πολιτική επέκτασης του κεφαλαίου, πέραν της μεγιστοποίησης των κερδών από τις βιομηχανίες, απαιτούσε επιπλέον ασφάλεια στα ζητήματα ενέργειας, ιδιαίτερα υπό το βάρος των συνεπειών της οικονομικής κρίσης της δεκαετίας του 1970. Σε αυτό ακριβώς το σημείο εντοπίζεται ο γεωστρατηγικός ρόλος της Τουρκίας, στα πλαίσια της πολιτικής αναδιοργάνωσης στην ευρύτερη Μέση Ανατολή. Ως συστατικό μέρος της λεγόμενης «πράσινης αγκαλιάς»⁴⁹ που δημιούργησαν οι ΗΠΑ, η Τουρκία θα μπορούσε να συνδέσει το «μετριοπαθές» πολιτικό Ισλάμ της Σαουδικής Αραβίας και άλλων χωρών του Κόλπου με το NATO (Atasoy, 2005, 150), κυρίως διαμέσου της παρουσίας στρατιωτικών βάσεων. Εντός του συγκεκριμένου πιο πάνω σχεδιασμού, εμφανίστηκε η έννοια του «αμερικανικού Ισλάμ» που επιδίωκε να υπογραμμίσει την οργανωμένη εμπλοκή των ΗΠΑ (Bulut, 1995, 294-295).

⁴⁹ Η λεγόμενη πράσινη αγκαλιά, συμπεριέλαβε τη Σαουδική Αραβία, την Τουρκία, την Αίγυπτο, το Μπαχρέϊν, το Αμάν, το Κατάρ, το Κουβέϊτ και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα. Πηγή: Firat, Kürkcüoğlu, “Arap Devletleriyle”, σ. 124.

Βασική όμως προϋπόθεση για να μπορέσει η Τουρκία να παίξει αυτό τον ρόλο, ήταν η επίλυση των δικών της οικονομικών προβλημάτων από τη μια, αλλά με τρόπο που να συνδεθεί περαιτέρω με τη Μέση Ανατολή, από την άλλη. Η άνοδος των τιμών του πετρελαίου κατά τις περιόδους 1973-1974 και 1980-1981, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη ανάγκη της Τουρκίας σε πετρελαϊκή ενέργεια, ήταν βασικοί παράγοντες που ούτως ή άλλως ενίσχυσαν την εξάρτηση της χώρας από την ευρύτερη Μέση Ανατολή (Hale, 2000, 169).⁵⁰

Ο τουρκικός προσανατολισμός προς τη Μέση Ανατολή και τα κράτη του Κόλπου, υπογραμμίστηκε με ακόμα πιο συγκεκριμένο τρόπο στις σχέσεις της χώρας με τη Σαουδική Αραβία, κάτι βεβαίως που προήλθε από το ρόλο της δεύτερης στα αμερικανικά σχέδια όπως η λεγόμενη πράσινη αγκαλιά. Η Σαουδική Αραβία, ήταν από τις πρώτες χώρες που στήριξαν το πραξικόπημα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου του 1980. Δεν αντέδρασε καθόλου στην απαγόρευση του ισλαμικού Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας (ΚΕΣ), ούτε και στη φυλάκιση του Ερμπακάν. Παράλληλα, η Τουρκία απόκτησε μεγάλη σημασία και για σκοπούς εκπαίδευσης του στρατού των χωρών του Κόλπου. Την περίοδο 1980-1983, η Τουρκία κατέληξε σε διάφορες συμφωνίες, τόσο με τη Σαουδική Αραβία, όσο και με χώρες όπως το Κουβέιτ, η Τυνησία, η Αίγυπτος, η Ιορδανία και το Πακιστάν, σε τομείς συνεργασιών όπως η στρατιωτική εκπαίδευση και οι κοινές επενδύσεις για αγοραπωλησίες οπλικών συστημάτων και άλλων στρατιωτικών υλικών (Μιχαλακόπουλος, 2004, 399).

Πέραν όμως από τα συγκεκριμένα στρατιωτικά και πολιτικά δεδομένα της προσέγγισης Τουρκίας-Σαουδικής Αραβίας, εξέχουσα θέση στην μελλοντική εξέλιξη του πολιτικού Ισλάμ στην Τουρκία, είχαν οι οικονομικές σχέσεις και ισορροπίες που αναπτύχθηκαν αυτή την περίοδο. Η ενδυνάμωση των ήδη υφιστάμενων και η εμφάνιση νέων «ισλαμικών» επιχειρηματικών κύκλων στην Τουρκία, ήταν μεταξύ των κυριότερων χαρακτηριστικών του κοινωνικο-οικονομικού τοπίου που

⁵⁰ Κατά τη δεκαετία του 1960 η Τουρκία πλήρωνε περίπου εξήντα εκατομμύρια δολάρια ετησίως για την ικανοποίηση αναγκών σε πετρέλαιο, ενώ τη δεκαετία του 1970, το ετήσιο αυτό ποσό έφτασε στα δύο δισεκατομμύρια δολάρια (Cem, 2008, 381). Με αυτό τον τρόπο, η γενικότερη ανάδειξη της γεωστρατηγικής σημασίας της Μέσης Ανατολής και ιδιαίτερα των πετρελαιοπαραγωγών κρατών του Περσικού Κόλπου, γέννησε την αναγκαιότητα ενισχυμένης επαφής της Τουρκίας με την περιοχή. Μια επαφή που ουσιαστικά οδηγούσε από τη μια στην ενεργειακή ασφάλεια της Τουρκίας και από την άλλη στην προοπτική για διεύρυνση των αγορών για τα τουρκικά αγροτικά και βιομηχανικά προϊόντα. Κοντά σε αυτά, προστέθηκε και η προοπτική εισροής νέων κεφαλαίων από τις χώρες της ευρύτερης περιοχής (Βαλιανάτος, 1995, 346).

εγκαινιάστηκε στην Τουρκία μετά το πραξικόπημα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου του 1980 και την ενίσχυση των σχέσεων της χώρας με τη Μέση Ανατολή.

Η οικονομική πτυχή των σχέσεων Τουρκίας-Σαουδικής Αραβίας, με βασικό χαρακτηριστικό την εισροή σαουδαραβικών-ισλαμικών κεφαλαίων, ήταν μια διεργασία της οποίας οι βάσεις τέθηκαν κατά τη διάρκεια του επενδυτικού ενδιαφέροντος που επέδειξαν ισλαμικοί οργανισμοί από κάποια χρόνια πριν.⁵¹ (Bulut, 1995, 303).

Καθοριστικές για την εισροή σαουδαραβικών και εν γένει ισλαμικών κεφαλαίων στην Τουρκία, ήταν και πολιτικές πρακτικές που υλοποιήθηκαν, όπως ήταν οι κυβερνητικές αποφάσεις για αποστολή Τούρκων οικονομολόγων που ήταν και στελέχη ισλαμικών αδελφοτήτων, στη Σαουδική Αραβία με στόχο την εκπαίδευσή τους στις αρχές λειτουργίας του λεγόμενου ισλαμικού τραπεζικού συστήματος (Bulut, 1995, 74).⁵²

Ένα από τα σημαντικότερα βήματα της κυβέρνησης Οζάλ, ήταν η αναθεώρηση κανονισμών και νόμων περί των ξένων επενδύσεων, ώστε να διευκολυνθούν οι κοινές οικονομικές δραστηριότητες με τον ισλαμικό κόσμο.⁵³ (Μάζης, 2000, 256). Βαρύνουσας σημασίας ήταν η απόφαση για ίδρυση της τράπεζας σαουδαραβικών συμφερόντων Αλ-Μπαράκα (Al-Baraka) στις 5 Αυγούστου του 1984, με αρχικό κεφάλαιο πέντε δισεκατομμυρίων τουρκικών λιρών (Bulut, 1995, 387). Με βάση την τότε νομοθεσία, οι ισλαμικές τράπεζες ονομάζονταν «ειδικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα». Σε σύντομο χρονικό διάστημα, εμφανίστηκε και ο επίσης σαουδαραβικών συμφερόντων χρηματοπιστωτικός οργανισμός Φαϊζάλ (Faysal Finans). Στη

⁵¹ Συγκεκριμένα, το 1976 κατά την Ισλαμική Διάσκεψη στο Πακιστάν, η οποία οργανώθηκε από την σαουδαραβική Ραμπίτα (Rabita) και έμεινε γνωστή ως το «συνέδριο της Σαρία», οι εκπρόσωποι των κρατών προσπάθησαν να εξεύρουν τρόπους ενίσχυσης των μέχρι τότε υφιστάμενων δεσμών τους. Στη συγκεκριμένη σύναξη έλαβε μέρος και η Τουρκία, την οποία εκπροσώπησε ένας από τους Υπουργούς Προεδρίας, ο Χασάν Ακάϊ (Hasan Akay), μέλος του ισλαμικού Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας, που συμμετείχε στην κυβέρνηση Εθνικιστικού Μετώπου υπό τον Ντεμιρέλ (Μάζης, 2000, 252). Σε μια δεύτερη σημαντικότερη εξέλιξη, κατά την τέταρτη Σύνοδο Κορυφής της Οργάνωσης της Ισλαμικής Διάσκεψης (ΟΙΔ) στην Καζανμπλάνκα, από τις 14 έως τις 16 Ιανουαρίου 1984, ο τότε Πρόεδρος της Τουρκίας και αρχηγός του πραξικοπήματος του 1980, στρατηγός Εβρέν, εξελέγη επικεφαλής της Μόνιμης Επιτροπής Οικονομικής και Εμπορικής Συνεργασίας της ΟΙΔ.

⁵² Η ίδια αντίληψη για τον προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, εκφράστηκε και από την κυβέρνηση του Κόμματος Μητέρας Πατρίδας, σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ο Οζάλ φρόντισε να δείξει από τις πρώτες πολιτικές του κινήσεις την τάση για οικονομική ενσωμάτωση της Τουρκίας με το ισλαμικό κεφάλαιο, διορίζοντας στη θέση του Υπουργού Εξωτερικών τον Βαχίτ Χαλέφογλου (Vahit Halefoğlu), ο οποίος μιλούσε πάρα πολύ καλά την αραβική γλώσσα. Επιπλέον, η κυβέρνηση Οζάλ μερίμνησε με τα πρώτα της διατάγματα να διευκολύνει την αγορά περιουσίας από ξένους οικονομικούς οργανισμούς, κίνηση η οποία ευνόησε πολλές σαουδαραβικές πετρελαϊκές εταιρείες (Firat & Kürkcüoğlu, 2001, 127).

⁵³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η απόφαση για παραχώρηση φορολογικών απαλλαγών προς την Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης.

δημιουργία, αλλά και καθιέρωση των συγκεκριμένων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, καθοριστικός ήταν ο ρόλος ισλαμικών επιχειρηματικών κύκλων της Τουρκίας με πολιτική επιρροή, όπως ήταν διάφορα στελέχη του κυβερνώντος κόμματος⁵⁴. Επιπρόσθετα, οι διευκολύνσεις και τα νομοθετικά προνόμια που δόθηκαν από την τουρκική κυβέρνηση στους πιο πάνω οργανισμούς, όπως οι εξαιρέσεις από τις νομοθεσίες περί χρεοκοπίας και φορολογίας (Bulut, 1995, 304), ήταν επίσης παράγοντες που συνέβαλαν στη δομημένη και ισχυρή παρουσία του ισλαμικού κεφαλαίου στην Τουρκία.⁵⁵

Σταδιακά και διαμέσου των νομικών και πολιτικών μέτρων των διαδοχικών κυβερνήσεων του Κόμματος Μητέρας Πατρίδας, το σαουδαραβικό κεφάλαιο απέκτησε θεσμική στήριξη και συνεπώς πολιτική νομιμοποίηση εντός της Τουρκίας. Η δραστηριοποίησή του έπαυε να έχει μόνο μια οικονομική διάσταση, αλλά ταυτόχρονα απέκτησε πολιτικούς και ιδεολογικούς άξονες, γύρω από μια συγκεκριμένη ομάδα του πληθυσμού, τους Τούρκους-Μουσουλμάνους επιχειρηματίες. Παράλληλα, η δημιουργία και ενδυνάμωση των ισλαμικών τραπεζών, ήταν ένα σημαντικό δεδομένο για την περαιτέρω ενίσχυση της λεγόμενης ισλαμικής αστικής τάξης στην Τουρκία, διαμέσου των προνομιακών και χαμηλότοκων δανειοδοτήσεων.

Συγκεκριμένα, το ισλαμικό τραπεζικό δίκτυο που οικοδομήθηκε στην Τουρκία τη δεκαετία του 1980 στόχευσε στην οικονομική αποδυνάμωση και την πολιτική αμφισβήτηση του παραδοσιακού κεμαλικού-κοσμικού ολιγοπωλίου.⁵⁶ (Μάζης, 2002, 72).

⁵⁴ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν πολιτικά στελέχη όπως ο Σαλίχ Οζτζάν (Salih Ozcan), Αχμέτ Τεβφίκ Πάκσου (Ahmet Tevfik Paksu), ο Υπουργός και αδελφός του Πρωθυπουργού Οζάλ, Κορκούτ (Korkut Özal) και ο πρώην Πρόεδρος της οργάνωσης του Κόμματος Μητέρας Πατρίδας στην Κωνσταντινούπολη, Εϊμέν Τοπμπάς (Eymen Topbas), στο Yildiz Atasoy, *Turkey, Islamists and Democracy*, London 2005, σ. 151.

⁵⁵ Μεταξύ των ετών 1984-1986, οι ισλαμικές τράπεζες στην Τουρκία, στην Τυνησία και στο Μπαχρέιν, είχαν μεγαλύτερα χαρτοφυλάκια από τις παραδοσιακές τράπεζες (Kuran, 2002, 40), γεγονός που υπογράμμισε την εισροή και σταθεροποίηση του λεγόμενου ισλαμικού κεφαλαίου στην ευρύτερη περιοχή.

⁵⁶ Ο ίδιος ο Οζάλ περιγράφοντας την παρουσία του ισλαμικού κεφαλαίου στην Τουρκία και ταυτόχρονα υπογραμμίζοντας το στόχο για σταδιακή διεύρυνση της επιρροής του, το 1985 ανέφερε: «Δεν υπάρχει οικονομικό σύστημα που να μπορεί να χαρακτηριστεί ως αμιγώς ισλαμικό. Αλλά η χώρα μου, χάρη σε ένα σχετικό κυβερνητικό νομοσχέδιο που υιοθέτησε, επιτρέπει την εγκατάσταση και λειτουργία στο τουρκικό έδαφος ισλαμικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, τα οποία δεν εισπράττουν τόκους. Τα περισσότερα από αυτά τα ιδρύματα θα ασχολούνται με χρηματιστικές συναλλαγές και θα διαδραματίζουν ρόλο χρηματοδοτικού μεσάζοντος σε ότι αφορά στον τομέα της χρηματοδότησης εισαγωγών-εξαγωγών, μέχρι να τελειοποιηθούν και να εξειδικευτούν αρκετά ώστε να καταστούν ικανά να καλύψουν και τον τομέα της αποταμίευσης»

Η δυναμική στροφή της Τουρκίας προς τη Μέση Ανατολή, τουλάχιστον στο οικονομικό της υπόβαθρο, συμπεριέλαβε σχεδόν αμέσως τη σύσταση επιχειρηματικών δικτύων με επίκεντρο τον κατασκευαστικό τομέα σε χώρες παραγωγής πετρελαίου.⁵⁷

Αντίστοιχη με την πορεία ενίσχυσης της οικονομικής επιρροής του πολιτικού Ισλάμ στην Τουρκία την περίοδο 1980-1990, ήταν και η ενδυνάμωση της οργανωτικής του δομής. Το σαουδαραβικό κεφάλαιο, ιδιαίτερα διαμέσου των χρηματοδοτήσεων της Φαϊζάλ και της Αλ-Μπαράκα, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη δημιουργία πολλών θρησκευτικών φιλανθρωπικών οργανώσεων, καθώς και ιδιωτικών κορανικών σχολείων. Τα στελέχη των θρησκευτικών αδελφοτήτων που διακρίθηκαν για την επιχειρηματική τους δραστηριότητα, την ίδια στιγμή αποτέλεσαν τα κανάλια καθιέρωσης αυτών των ιδρυμάτων (Atasoy, 1995, 150). Τα πιο γνωστά ισλαμικά ιδρύματα ήταν το Μπερεκέτ (Bereket) και το Όζμπα (Ozbag).⁵⁸

Αυτή η διπλή λειτουργία του σαουδαραβικού-ισλαμικού κεφαλαίου στην Τουρκία, δηλαδή η οικονομική ενίσχυση των μουσουλμανικών επιχειρηματικών κύκλων και η αντίστοιχη οργανωτική ενίσχυση ενός διευρυμένου ισλαμικού κινήματος ακόμα και στην Παιδεία, ήταν αποτελέσματα της έντονης σύνδεσης του εξωτερικού με τον εσωτερικό ισλαμικό παράγοντα. Τα στελέχη του τουρκικού πολιτικού Ισλάμ και οι θρησκευτικές αδελφότητες και τάγματα (ο εσωτερικός ισλαμικός παράγοντας), έγιναν φορείς εισροής, σταθεροποίησης, νομιμοποίησης και δραστηριοποίησης των σαουδαραβικών κεφαλαίων (ο εξωτερικός ισλαμικός παράγοντας) (Fuller, 2008, 94-96). Το γεγονός αυτό είχε επίσης ένα διπλό αντίκτυπο: Από τη μία, η σύνδεση του ξένου ισλαμικού κεφαλαίου με το τοπικό πολιτικό Ισλάμ, προστάτευσε και ενίσχυσε

⁵⁷ Το 1978 υπήρχαν περίπου 22 κατασκευαστικές εταιρείες τουρκικών συμφερόντων στη Μέση Ανατολή, ενώ μέχρι το 1981 αυξήθηκαν σε 113. Επιπρόσθετα, το 1977 ολοκληρώθηκε ο πρώτος αγωγός πετρελαίου από το Κιρκούκ του Ιράκ στην περιοχή Γιουμυρταλίκ (Yumurtalik) στην Τουρκία, με δυνατότητα μεταφοράς 800 χιλιάδων βαρελιών ημερησίως (İnsanoğlu, 1996, 83). Η κατάσταση αυτή συμπληρώθηκε με τις συνέπειες που δημιούργησε ο πόλεμος Ιράν-Ιράκ, που έληξε το 1988, ο οποίος λόγω των καταστροφών που προκάλεσε «προσέφερε» στον κατασκευαστικό τομέα της Τουρκίας και άλλων χωρών ένα πεδίο τετρακόσιων δισεκατομμυρίων δολαρίων (Çetinsaya, 2001, 219). Χαρακτηριστικά, οι δραστηριότητες του τουρκικού κατασκευαστικού τομέα στην ευρύτερη Μέση Ανατολή αυξήθηκαν από 14 δισεκατομμύρια δολάρια το 1983, σε πάνω από 18 δισεκατομμύρια δολάρια το 1988 (Μιχαλακόπουλος, 2004, 400).

⁵⁸ Το Μπερεκέτ προσέφερε φοιτητικές υποτροφίες για θρησκευτικές σπουδές, οργάνωσε συνέδρια και χρηματοδότησε πολλές ισλαμικές εκδόσεις. Το ίδρυμα Όζμπα, χρηματοδότησε την κατασκευή τεμενών, σχολείων διδασχής του Κορανίου και πολλές έρευνες για την ιστορία και θεολογία του Ισλάμ (Mumcu, 1994, 194). Ανάμεσα σε αυτά, εξέχουσα θέση πήρε και η οργάνωση σαουδαραβικών-αμερικανικών συμφερόντων Ραμπίτα (Rabita), η οποία κατά την περίοδο 1982-1984 πλήρωνε τους μισθούς των θρησκευτικών λειτουργών που έστειλε η Τουρκία στο εξωτερικό, διαμέσου της κρατικής Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων (Firat & Kırkçüoğlu, 2001, 126).

την καπιταλιστική δραστηριότητα των μουσουλμανικών επιχειρηματικών κύκλων, έγινε πηγή κερδοφορίας και συσσώρευσης κεφαλαίου. Από την άλλη, ανέδειξε τον πρωταγωνιστικό ρόλο των στελεχών του τουρκικού πολιτικού Ισλάμ, των αδελφοτήτων και των ταγμάτων, τα οποία μπορούσαν να επιζητούν πολιτική και οικονομική στήριξη μέσα από τις διασυνδέσεις οικονομικής σταθεροποίησης αλλά και επέκτασης στη χώρα.

4. Κεφάλαιο: Η Διακυβέρνηση του Ταγίπ Ερντογάν

4.1 Η περίοδος Ερμπακάν και η επίδραση της στον τρόπο διακυβέρνησης του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν

Το πολιτικό κίνημα που δημιουργήθηκε στη βάση της ισλαμικής ταυτότητας, παρά το πραξικόπημα της 28^{ης} Φεβρουαρίου και μια παροδική αποδυνάμωση, υπέστη σαφείς αλλαγές και συνέχισε να αυξάνει τη δύναμή του. Με το κλείσιμο του Κόμματος της Ευημερίας επιβλήθηκε επταετής απαγόρευση πολιτικής δράσης στον ιστορικό ηγέτη του κινήματος, Νετζμετίν Ερμπακάν, το Κόμμα της Αρετής – που ιδρύθηκε από τον Ρετζάι Κουτάν και αποτελούσε συνέχεια του Κόμματος της Ευημερίας – για να μην προκαλέσει την αντίδραση του στρατού, άρχισε να επιδεικνύει προσεκτική συμπεριφορά. Ο Ρετζάι Κουτάν δεν αναφερόταν πλέον σε αποχώρηση από το ΝΑΤΟ και ίδρυση ισλαμικής τράπεζας, ενώ, προχωρώντας ένα βήμα παρακάτω, επισκέφθηκε το «Μαυσωλείο» και έδειξε σεβασμό προς το πρόσωπο του Ατατούρκ. Από την άλλη μεριά, το κόμμα της Αρετής επαναξιολογούσε τη στάση του απέναντι στην Ευρώπη. Το ισλαμικό κίνημα έβλεπε την Ευρωπαϊκή Ένωση ως μια πλατφόρμα για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα και γι' αυτό στόχευε σε μια στροφή προς τη Δύση, για να μπορεί να εκφράζεται πιο ελεύθερα η ισλαμική ταυτότητα. Αυτό αποτελούσε μια πολύ σημαντική καινοτομία. Ενώ η ισλαμική παράταξη, η οποία εμφανίστηκε ως ξεχωριστή οργάνωση στην πολιτική ζωή με το Κόμμα Εθνικής Τάξης το 1969, αρχικά εξέφραζε μια παραδοσιακή αντίθεση απέναντι στη Δύση, τώρα, η Ευρωπαϊκή Ένωση είχε μετατραπεί σε βασικό σημείο αναφοράς. (Kızılyürek, 2006, 175).

Στην Τουρκία υπήρχε η πεποίθηση ότι οι θρησκευτικές ελευθερίες θα μπορούσαν να διαφυλαχθούν καλύτερα εντός της ΕΕ, οπότε και το ισλαμιστικό κίνημα θεωρούσε ότι η ΕΕ θα μπορούσε να λειτουργήσει ως μια προστατευτική ασπίδα απέναντι στον κεμαλικό στρατό και τη γραφειοκρατία. (Kızılyürek, 2006, 176).

Η περίοδος που ακολούθησε μετά τις εκλογές του 1999 και την νίκη του Κόμματος της Αρετής ήταν ιδιαίτερα χαρακτηριστικές για το τι θα επακολουθούσε αναφορικά με την δράση του Ερντογάν. Η κεμαλική γραφειοκρατία εξέφρασε σύντομα τη δυσαρέσκειά της για το εκλογικό αποτέλεσμα. Το Κόμμα της Αρετής επίσης κατηγορήθηκε ότι είναι «ένας βρυκόλακας που απομυζεί το αίμα της χώρας και τη γεμίζει με αμάθεια» και πως επίσης «είναι η προέκταση ενός απαγορευμένου

κόμματος (του Κόμματος της Ευημερίας) και τείνει να γίνει εστία ενεργειών που εναντιώνονται στον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους». (Kızılyürek, 2006, 177).

Με αφορμή τα παραπάνω γεγονότα άρχισε να διαφαίνεται όλο και πιο έντονα η διάκριση ανάμεσα σε υποστηρικτές της ανανέωσης και της συντήρησης που είχε πρωτοεμφανιστεί μέσα στο ισλαμιστικό κίνημα την περίοδο του Κόμματος της Ευημερίας, δηλαδή τη δεκαετία του 1990. (Kızılyürek, 2006, 178). Οι υποστηρικτές της ανανέωσης που συγκεντρώθηκαν γύρω από τον τότε δήμαρχο της Κωνσταντινούπολης, Ταγίπ Ερντογάν, αντέδρασαν στην κρυφή καθοδήγηση του κόμματος και αψηφώντας την υποψηφιότητα του Ρετζάι Κουτάν, υπέδειξαν τον Αμπντουλάχ Γκιουλ ως υποψήφιο για την προεδρία. Ο τελευταίος έχασε την εκλογή του και μέσα από το συνέδριο φάνηκε ότι η ανανεωτική παράταξη είχε ενισχυθεί αρκετά. Εν τω μεταξύ, το συνταγματικό δικαστήριο διέταξε την παύση της λειτουργίας του Κόμματος της Αρετής, με το αιτιολογικό ότι είναι εστία δραστηριοτήτων που αντιμάχονται τον λαϊκό χαρακτήρα του κράτους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το ισλαμιστικό κίνημα να χωριστεί επίσημα στα δύο. Οι υποστηρικτές της παράδοσης ίδρυσαν το Κόμμα της Ευτυχίας, υπό την προεδρία του Ρετζάι Κουτάν και την καθοδήγηση του Νετζεμίν Ερμπακάν, ενώ οι υποστηρικτές της ανανέωσης ίδρυσαν τον Αύγουστο του 2001 το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης υπό την ηγεσία του Ταγίπ Ερντογάν. (Kızılyürek, 2006, 178).

Όμως για να φτάσουμε στο σημείο της δημιουργίας του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης αξίζει να αναφερθούμε στην περίοδο του Ερμπακάν. Στις αρχές του 1990, ο ιστορικός Μέλανας – Εθνικιστικός Συνασπισμός (Kara - Milliyetçilik) – όπου ήταν η ιδεολογική συμμαχία Ισλαμιστών – Παντουρκιστών – επέστρεψε στο προσκήνιο αρχικά ως τακτική συμμαχία στις βουλευτικές εκλογές του 1991 αποσπώντας το 16,4% των ψήφων και, γενικότερα, ως ενιαίος ιδεολογικός χώρος αντιστρατευόμενος ταυτόχρονα το ατατουρκικό μονοπώλιο και τον δυτικόστροφο χαρακτήρα του κράτους, έως τη «φιλοευρωπαϊκή» μεταστροφή των «Νεο»-Ισλαμιστών του Ταγίπ Ερντογάν.

Η πολιτική επάνοδος του ιδεολογικού συνασπισμού Ισλαμιστών – Παντουρκιστών στο προσκήνιο κατά τη δεκαετία του 1990 δεν επέφερε σχεδόν κανένα όφελος για την πλευρά των Στρατιωτικών και συνοδεύθηκε από μια σειρά αιματηρών διωγμών κατά της θρησκευτικής μειονότητας των Αλεβιτών (Alevi) που κορυφώθηκαν με αιματηρά επεισόδια τον Μάρτιο του 1995 – επί δημαρχίας του Ταγίπ Ερντογάν.

Παράλληλα, η εκλογική δυναμική του πολιτικού ισλαμισμού εκφραζόμενη κυρίως μέσα από το «Refah» αυξήθηκε δραματικά, ανεβαίνοντας από το 16,4% των κοινοβουλευτικών εκλογών του 1991 στο 19,1% των νομαρχιακών/δημοτικών εκλογών του 1994 και το 21,86% των κοινοβουλευτικών εκλογών του Δεκεμβρίου 1995, οι οποίες έφεραν το «Refah» πρώτο κόμμα στην Τουρκική Εθνοσυνέλευση, επιτρέποντας στον Ερμπακάν να τεθεί επικεφαλής μιας τουρκικής κυβέρνησης συνασπισμού του Ιουνίου του 1996. Ο Ερμπακάν φρόντισε να αξιοποιήσει το «ειδικό του βάρος» με το σύνολο των ισλαμικών κρατών για να εξισορροπήσει ως ένα βαθμό τις αρνητικές αντιδράσεις τους έναντι της τουρκο-ισραηλινής συμμαχίας κλείνοντας μια σειρά από γεωπολιτικά επωφελείς ενεργειακές συμφωνίες εισαγωγής φυσικού αερίου με τη Λιβύη και το Ιράν. Σε εσωτερικό επίπεδο, το «Refah» παρουσίασε μια πιο δραστήρια στάση προκαλώντας σε συμβολικό επίπεδο το στρατοκρατικό κατεστημένο. Η αντίδραση του Στρατεύματος ήταν άμεση, απαγορεύοντας την παραμικρή συζήτηση γύρω από το περίφημο «Νοτιοανατολικό» Σχέδιο Συμφιλίωσης του Ερμπακάν. Το «Κόμμα της Ευημερίας» δεν τόλμησε να αμφισβητήσει άμεσα τον θεσμικό ρόλο του Στρατεύματος ούτε επιχείρησε να περάσει από το Κοινοβούλιο μέτρα που θα ενίσχυαν τον πολιτικό έλεγχο επί των στρατιωτικών. Ωστόσο, υιοθέτησε μια διεκδικητική ισλαμική ατζέντα σε κοινωνικό επίπεδο, όπως η πρόταση άρσης της απαγόρευσης της «ισλαμικής μαντίλας» σε δημόσιους χώρους, η αλλαγή του ωραρίου λειτουργίας των καταστημάτων έτσι ώστε να διευκολύνεται η τήρηση του Ραμαζανιού από τους πιστούς, η μείωση του ελέγχου της «Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων» αναφορικά με την οργάνωση του ετήσιου προσκυνηματος (Hac) στη Μέκκα και η ανέγερση τζαμιών στην πλατεία Taksim της Κωνσταντινούπολης και στην περιοχή της κατοικίας του Προέδρου της Δημοκρατίας στην συνοικία Çankaya της Άγκυρας. Οι «ισλαμικές» προκλήσεις κορυφώθηκαν όταν ο Ερμπακάν δεξιώθηκε στο πρωθυπουργικό μέγαρο τους ηγέτες του Tarikat. Αποκορύφωμα όλων ήταν το πραξικόπημα της 28^{ης} Φεβρουαρίου 1997, όπου οι στρατιωτικές δυνάμεις αντέστρεφαν τις ισλαμικού τύπου κοινωνικές διεκδικήσεις της κυβέρνησης Ερμπακάν, κήρυτταν τα Tarikat εκτός νόμου, περιόριζαν τις πηγές χρηματοδότησης του «Refah», μείωναν τον αριθμό των ισλαμικών ιεροδιδασκαλείων (İmam Hatip) και προάσπιζαν τον σεκουλαριστικό-κοσμικό κώδικα της αμφίεσης. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 131).

Από την άλλη μεριά ο Ερμπακάν, ανησυχούσε πραγματικά καθώς ο Ερντογάν ήταν νέος, δυναμικός και χαρισματικός και εθεωρείτο ο φυσικός ηγέτης του ισλαμιστικού

κινήματος. Στις βουλευτικές εκλογές του 1991 ο Ερντογάν απέτυχε να εκλεγεί. Ο Ερμπακάν προσπάθησε και στις εκλογές για τη δημαρχία της Κωνσταντινούπολης να αποτρέψουν την υποψηφιότητα του Ερντογάν, υποχώρησαν τελικά και άναψε το πράσινο φως για την υποψηφιότητα του Ερντογάν. Με τα έργα που πραγματοποίησε ο Ερντογάν μετά την εκλογή του κέρδισε στήριξη και εκτίμηση όχι μόνο στην ισλαμιστική βάση. Παράλληλα, όμως με κάποιες παρεμβάσεις του προκαλούσε ένταση σε εκείνους που δεν ανήκαν στην ισλαμιστική παράταξη. Για παράδειγμα, απαγόρευσε τα οινοπνευματώδη στους χώρους που ανήκαν στον δήμο και ότι αποκάλυψε τις γυναίκες με μακιγιάζ «στραπατσarisμένο αυτοκίνητο» προκάλεσε σοβαρές αντιδράσεις. Η ισλαμιστική παράταξη είχε βρει έναν νέο ηγέτη στο πρόσωπο του Ερντογάν. Οι Κεμαλιστές θορυβήθηκαν από την δημοτικότητα του Ερντογάν αλλά καθώς επίσης και από έναν καυστικό λόγο του ίδιου απαγγέλοντας το ποίημα του Ζιγιά Γκιόκάλπ, ενός από τους θεμελιωτές του τουρκικού εθνικισμού, όπου έγινε για επίδειξη ισχύος, και του στοίχησε 10μηνη φυλάκιση και του απαγορεύθηκε η ενασχόληση με την πολιτική. (Kızılyürek, 2006, 180).

Με την αποχώρηση του Ερντογάν και της νεωτεριστικής πτέρυγας από το Κόμμα της Αρετής και την ίδρυση του AKP, το ισλαμιστικό κίνημα στην Τουρκία άλλαξε και πήρε νέα μορφή. Το AKP κατάφερε να προσδιοριστεί, ως δυναμική παράταξη που θα κάλυπτε τους υποστηρικτές της κεντροδεξιάς, προβάλλοντας από κοινωνική άποψη ένα συντηρητικό ισλαμικό – τουρκικό και από οικονομική άποψη ένα φιλελεύθερο πρόγραμμα. Στις βουλευτικές εκλογές του 2002, το AKP οδηγείτε σε εκλογική νίκη. Όμως το να είναι κυβέρνηση κάποιο κόμμα στην Τουρκία, δεν σημαίνει ότι έχει και την εξουσία. Το πραγματικό πρόβλημα της Τουρκίας ήταν το κατά πόσο θα συμβιβαζόταν ο Κεμαλισμός με τις δημοκρατικές αρχές. Το AKP είχε μεγαλύτερη τύχη από τα άλλα πολιτικά κόμματα του παρελθόντος. Εάν γινόταν σωστή χρήση του αιτήματος της ένταξης στην Ε.Ε., το οποίο ήταν στην ημερήσια διάταξη της Τουρκίας και τύγγανε μεγάλη λαϊκή υποστήριξη, αυτό θα έδινε την ευκαιρία στο AKP να προχωρήσει στον εκδημοκρατισμό, χωρίς να έλθει σε απευθείας σύγκρουση με τον τουρκικό στρατό και την κεμαλική γραφειοκρατία. Για αυτόν ακριβώς το λόγο το AKP στήριξε όλη του τη στρατηγική στην πρόοδο της Τουρκίας στον δρόμο προς την Ε.Ε. (Kızılyürek, 2006, 184).

4.2 Η έλευση του Πολιτικού Ισλάμ

Η παραγμένη οικονομική κατάσταση της Τουρκίας, η οποία στιγματίστηκε από δύο συνεχόμενες οικονομικές κρίσεις (Νοέμβριο 2000 και Οκτώβριο 2001), όπου οδήγησε στην 18^η κατά σειρά επέμβαση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, η συσσωρευμένη δυσарέσκεια του εκλογικού σώματος, αλλά και τα μικρο-οικονομικά και μάρκο-οικονομικά μεγέθη να παρουσιάζουν θεαματική επιδείνωση δημιούργησαν ένα πρόσφορο έδαφος για το τον Ερντογάν και την ανάληψη της πρωθυπουργίας της χώρας στις 14 Μαρτίου 2003. Με την ανάληψη του Ερντογάν εγκαινιάστηκε μια περίοδος πολιτικής διακυβέρνησης της Τουρκίας από ένα πολιτικό κόμμα, του οποίου ο ηγέτης, κατά την περίοδο της δεκαετίας του 1970, εξέφραζε ανοικτά την αντίθεσή του προς την συμβατότητα Ισλάμ και δυτικού τύπου δημοκρατίας. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 133).

Ο κυρίαρχος πόλος στην παράταξη του Πολιτικού Ισλάμ εντός της Τουρκίας θα είναι εφεξής το «Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης» που, λειτουργώντας ως ανάχωμα στον ριζοσπαστικό ισλαμισμό, περιορίζει πλέον σε περιθωριακό ρόλο το «Κόμμα της Ευδαιμονίας - Ευτυχίας» (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 133).

Η κυβέρνηση Ερντογάν, τον Ιανουάριο του 2004, θέλησε να προωθήσει μεταρρυθμίσεις στο ζήτημα των επίσημων γλωσσών εντός της τουρκικής επικράτειας, με νομοθετική διάταξη που επέτρεπε την χρήση σε ραδιοτηλεοπτικά προγράμματα και της κουρδικής γλώσσας. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ευνόητη αντίδραση του κεμαλικού καθεστώτος, όπου ενήργησε ενάντια σε αυτήν την απόφαση με αποτέλεσμα τελικά τον Μάρτιο του 2006 να ξεκινήσουν σε εμβρυακό επίπεδο οι μεταδόσεις στην κουρδική γλώσσα. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 134).

Από την άλλη μεριά, το κοσμικό κατεστημένο κατηγορεί την κυβέρνηση του Ερντογάν για την «κρυφή ατζέντα», γεγονός που θα οδηγήσει τα δύο τμήματα σε αντιπαλότητες για διαφορετικά κάθε φορά ζητήματα. Ένα τέτοιο αφορούσε και το ζήτημα της ισλαμικής μαντίλας, όπου οι πολιτικές που εφάρμοσε ο Ερντογάν, ήταν στη λογική της εξισορρόπησης προσπαθώντας να ικανοποιήσει την «εκλογική του πελατεία». Το θέμα αυτό όμως θα πάρει έντονες διαστάσεις όταν το 2008, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Τουρκίας ακύρωσε την απόφαση της Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης για άρση των περιορισμών στην χρήση του ισλαμικού καλύμματος της κεφαλής για τις γυναίκες, ενώ αφετέρου, δύο μήνες πριν ο Γενικός Εισαγγελέας του Ανώτατου Εφετείου της Τουρκίας ζήτησε την παύση λειτουργίας του ΑΚΡ

επικαλούμενος την «κρυφή ατζέντα», γεγονός βέβαια που οδήγησε σε αθώωση του κόμματος του Ερντογάν έπειτα από σχετική ψηφοφορία. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 135).

Άλλο ένα σημείο σύγκρουσης της πολιτικής ηγεσίας της Τουρκίας και την ισλαμική κυβέρνηση του Ερντογάν με το Στράτευμα ήταν τα σκάνδαλα των υποθέσεων «Βαριοπούλα» και Εργκένεκον, όπου μέσα από νομοθετική ρύθμιση, απαγορεύθηκε η προαγωγή αξιωματικών μεταξύ των οποίων και Στρατηγών, που έχουν συλληφθεί, ακόμη και αν δεν έχουν καταδικαστεί. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 136).

Στις 12 Σεπτεμβρίου 2010 διεξήχθη στην Τουρκία, Δημοψήφισμα, με αντικείμενο το μέλλον ενός πακέτου συνταγματικών μεταρρυθμίσεων που προσκόμιζε προς ψήφιση ενώπιον της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης η κυβέρνηση του Ερντογάν. Η επιτυχία του αποδόθηκε είτε στην χαρισματική ηγεσία του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, είτε στην ίδια την τουρκική κοινωνία που με την ψήφο της έκρινε ότι της ταιριάζει πλέον η Δημοκρατία που κομίζουν οι ισλαμιστές του AKP, πως το Στράτευμα είναι πλέον οπισθοδρομικό και «βαρίδι» στα πόδια της Τουρκίας και πως ο γρίφος σχετικά με τον συνδυασμό και τον συμβιβασμό Ισλάμ και Δυτικών μέτρων και σταθμών, στις περισσότερες μουσουλμανικές χώρες, βρήκε πλέον τη λύση του στο πρόσωπο του Ερντογάν. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 138).

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος καθιστά έτοιμη την κυβέρνηση του Ερντογάν να προχωρήσει ακόμη περισσότερο στην αποδόμηση του κεμαλικού κράτους, στην πλήρη απόλεια της «κληρονομιά του 1980», και να ολοκληρώσει το έργο της όπως το έχει σχεδιάσει η ίδια. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 139).

Η αποδοχή της υποψηφιότητας της Τουρκίας για ένταξη κατά τη Διάσκεψη Κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Ελσίνκι (1999), προκάλεσε ξέσπασμα ενθουσιασμού στην χώρα. Ταυτόχρονα, όμως, ξέσπασε και ο ευρωσκεπτικισμός. Ο εκδημοκρατισμός της Τουρκίας στον δρόμο προς την ΕΕ έφερε στην επιφάνεια πρωτόγονους φόβους. Η φοβία ότι θα διαταραχθεί η κοσμικότητα και το ενιαίο κράτος προχωρούσε μαζί με τον φόβο για δημοκρατία. (Kızılyürek, 2006, 185).

Ο εκδυτικισμός στην Τουρκία υπήρξε αναπόσπαστο τμήμα του εκσυγχρονισμού της χώρας. Ο εκδυτικισμός που εμφανίστηκε την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ξεκίνησε λόγω της ανάγκης να εισαχθούν οι θεσμοί και η τεχνολογία της Δύσης και λόγω της ανάγκης εξασφάλισης στρατιωτικής και πολιτικής στήριξης

απέναντι στη Ρωσία. Η δεύτερη περίοδος εκδυτικισμού εμφανίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και αργότερα ριζοσπαστικοποιήθηκε υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ, ενώ μετατράπηκε σε ένα «πρόγραμμα αλλαγής πολιτισμού». Το ιδανικό του εκδυτικισμού ήταν ένα αυταρχικό ιδανικό που ήθελε να «εκπολιτίσει» τους «αδαείς Ανατολίτες», με αποτέλεσμα η αντίληψη του εκδυτικισμού να παρεμπόδιζε την ανάπτυξη της δημοκρατίας και της κοινωνίας των πολιτών. Φυλάκιζε τους πολίτες σε μια συγκεκριμένη ταυτότητα που καθόριζε και επέβαλλε το κράτος. (Kızılyürek, 2006, 186).

Η μεγαλύτερη πρόκληση για την κυβέρνηση του Ερντογάν είναι η ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας. Η πίστωση χρόνου που καταφέρει να εξασφαλίσει η κυβέρνηση των «Ισλαμιστών της μιας Θερμίδας» και η παρατεταμένη ανοχή και δημοφιλία που εξασφαλίζει από το τουρκικό σώμα, δεν μπορεί εσαεί να θεωρείται ως μια εδραία πολιτική πραγματικότητα, ούτε να προδιαγράψει με ασφάλεια τη συνεχή επικυριαρχία τους στην πολιτική ζωή της Τουρκίας. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 141).

Αξίζει να αναφερθεί ότι, η επίκληση του ισλαμισμού, οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, ο πλήρης έλεγχος του κρατικού μηχανισμού και η απομάκρυνση της πλειοψηφίας της τουρκικής κοινωνίας από τη στρατοκρατία είχαν σαν αποτέλεσμα την ισχυροποίηση του Ερντογάν και την εδραίωση του κόμματός του. Ωστόσο, εάν κάποιος εξετάσει τη συμπεριφορά του Τούρκου πρωθυπουργού, η εικόνα που προκύπτει είναι διαφορετική: δηλαδή, η απλουστευμένη μορφή δημοκρατίας που τυγχάνει ιδιαίτερης προβολής, έχει λάβει τη μορφή μιας μετακεμαλικής ολιγαρχίας στηριζόμενης στην αυταρχικότητα και τον ολοκληρωτισμό. Σημειωτέον ότι, η κατάσταση αυτή, προς το παρόν, είναι πολύ δύσκολο ή και αδύνατον να ανατραπεί διότι στηρίζεται: πρώτον, από το λαό λόγω της δημοκρατικής νομιμότητάς της. Δεύτερον, από τους θρησκευόμενους μουσουλμάνους, λόγω των συχνών αναφορών στο Ισλάμ. Και τρίτον, στον τουρκικό κρατικό μηχανισμό (δικαιοσύνη-φορείς ασφαλείας) λόγω της ισχύος του να επιβάλλει τις κυρώσεις που επιθυμεί. Υπάρχει η άποψη ότι το AKP είναι ένα ισλαμικό κόμμα. Όμως, η ταυτότητά του, οι δηλώσεις της ηγετικής του ομάδας και οι ισλαμικές-εθνικιστικές-«δημοκρατικές» αρχές που συνθέτουν την πολιτική του, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα «ημίαιμο» κόμμα. Συνεπώς, το AKP δεν αποτελεί μια ομοιογενή πολιτική κίνηση, αλλά ένα συνασπισμό φιλελεύθερων, θρησκευόμενων, συντηρητικών, εθνικιστικών και αριστερών τάσεων, των οποίων οι κόκκινες γραμμές υπερβαίνουν την εξάρτησή

τους από τα πολιτικά κόμματα. Υπό τις συνθήκες δε αυτές, εάν δεν ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις του συνόλου των συνιστωσών του ΑΚΡ δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο, στη μετά Ερντογάν περίοδο, το κόμμα αυτό να έχει την τύχη του προηγούμενου ισλαμικού κόμματος Refah Partisi (Κόμμα Ευημερίας του Νετζμετίν Ερμπακάν). (Μηνάγιας, 2013, 1)

Τα τελευταία χρόνια η αντιπολίτευση βιώνει μια πολύ βαθιά κρίση και παρά την αυταρχική και αλαζονική συμπεριφορά του Ερντογάν προς όλους τους επικριτές του, αυτή δεν φαίνεται ότι μπορεί να ανακάμψει. Συνακόλουθα δε, η πτώση των περισσότερων προπυργίων του κεμαλικού καθεστώτος είχε σαν αποτέλεσμα την αδυναμία δημιουργίας ενός νέου κόμματος με προοπτική ανάληψης της εξουσίας της χώρας. Τούτο οφείλεται σε δύο λόγους: πρώτον, στην αναποτελεσματικότητα αντιμετώπισης του κουρδικού προβλήματος λόγω των εθνικιστικών, στρατιωτικών και κρατικιστικών αντιλήψεων και δεύτερον, στη μεγάλη δημοτικότητα του επικοινωνιακού πρωθυπουργού Ερντογάν, ο οποίος με τις αναφορές του στο Ισλάμ και την οθωμανική κληρονομιά ενεργοποίησε τις θρησκευτικές, εθνικιστικές και επεκτατικές ευαισθησίες των Τούρκων πολιτών. Εν τω μεταξύ, ο Τούρκος πρωθυπουργός, προκειμένου να δικαιολογήσει την πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική πόλωση που δημιουργήθηκε από την αυταρχική συμπεριφορά του, επικαλείται τη δράση του βαθέως κράτους που προσπαθεί να φέρει τους κρατικούς φορείς απέναντι στο έθνος. (Μηνάγιας, 2013, 2)

Επιπρόσθετα δε, θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι η Τουρκία ποτέ δεν παραιτήθηκε και δεν πρόκειται να παραιτηθεί από το τουρκο-ισλαμικό όραμα της, δηλαδή ανάδειξη του τουρκισμού μέσω του Ισλάμ και διείσδυση στις περιοχές ενδιαφέροντος και 3 επιρροής της. (Μηνάγιας, 2013, 2)

Τέλος καθίσταται σαφές, ότι από τη διαχρονική εξέταση της τουρκικής πραγματικότητας προκύπτει το συμπέρασμα ότι, ούτε τα σύμβολα, ούτε οι ηγετικές παρουσίες δεν έφεραν τη δημοκρατία στη χώρα και είναι αμφίβολο αν η αυταρχική πολιτική του τούρκου πρωθυπουργού θα το καταφέρει τώρα. (Μηνάγιας, 2013, 3)

4.3 Η οικονομική ανάπτυξη και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου

Στον οικονομικό τομέα, η κυβέρνηση Ερντογάν εφαρμόζει ένα πρόγραμμα που προκύπτει από την εκ νέου παρέμβαση του Διεθνούς Οικονομικού Ταμείου (για 19^η φορά), με ευρείες αποκρατικοποιήσεις, περιοριστική πολιτική δαπανών, εφαρμογή δομικών μεταρρυθμίσεων και υιοθέτηση νέου τουρκικού νομίσματος, επί τη βάσει

μιας νέας ισοτιμίας αυτού προς το δολάριο και το ευρώ. Η οικονομική αυτή πολιτική θα επιτρέψει την αναστροφή του κλίματος στην τουρκική οικονομία, στην βελτίωση του συνόλου των οικονομικών δεικτών και στην συμπερίληψη της Τουρκίας στους G20, δηλαδή στους 20 μεγαλύτερες σε μέγεθος οικονομίες του κόσμου. Η ενεργοποίηση πρωτοβουλιών στο επίπεδο της περιφερειακής ενεργειακής διείσδυσης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτή του αγωγού Μπακού-Τζεϊχάν, τον Ιούλιο του 2006, ενίσχυσε περισσότερο το φιλόδοξο οικονομικό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Ταγίπ Ερντογάν, το οποίο κατ' ουσίαν αποτελεί τμήμα των σχεδιασμών για την ανάδειξη της Τουρκίας σε μεγάλη περιφερειακή δύναμη. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 183).

Η παγκοσμιοποίηση επέφερε πολιτικές και κοινωνικό-οικονομικές αλλαγές στην Τουρκία. Η επικράτηση των νέων δομών του νεοφιλελευθερισμού, η διεθνοποίηση της παραγωγής και η διάδοση νέων όρων όπως «ευέλικτη παραγωγή και εργασία» παρείχαν ευκαιρίες κερδοφορίας σε μια μερίδα της αστικής τάξης στην Τουρκία, σε τέτοιο βαθμό ώστε μετέτρεψαν το πολιτικό Ισλάμ σε στρατηγική επιλογή πολιτικής και οικονομικής δραστηριότητας. (Μουδούρος, 2012, 184).

Η σταθεροποίηση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου και η ραγδαία ενίσχυση του εξαγωγικού εμπορίου στην Τουρκία αποτέλεσμα ένα πλέγμα συγκυριών μέσα από τις οποίες οι επιχειρήσεις στην Ανατολία άρχισαν να ενσωματώνονται σε αυτή τη νέα αλυσίδα της παραγωγής. Οι βιομηχανικές μονάδες της Ανατολίας, πιο «ευέλικτες» και με φθηνότερο εργατικό δυναμικό, εντάχθηκαν σε ένα σύστημα «βιομηχανικών υπεργολαβιών» από τις μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες. (Μουδούρος, 2012, 185).

Σχεδόν δύο χρόνια μετά την πρώτη εκλογική επικράτηση του ΚΔΑ, ο Ερντογάν ξεκίνησε το πλάνο της αναμόρφωσης της σχέσης κράτους-κεφαλαίου εντός των πλαισίων των νεοφιλελεύθερων επιλογών του, όπου άμεση επίπτωση ήταν η ενισχυμένη παρουσία των οικονομικών ελίτ στη διαδικασία καθορισμού και υλοποίησης των πολιτικών. Μέρος σε αυτό είχαν και οι «ισλαμικοί» επιχειρηματικοί κύκλοι. Ο λόγος ήταν καθώς θεωρούνταν σημαντικό συστατικό για την ευημερία της οικονομίας. (Μουδούρος, 2012, 285).

Η κυβέρνηση του Ερντογάν μέσα από τις συμφωνίες με το Δ.Ν.Τ. και την εφαρμογή προγραμμάτων κατάφερε να μειώσει τον πληθωρισμό, να αυξήσει του ρυθμούς ανάπτυξης που έφτασαν μέχρι και το 9,9% στα τέλη του 2004, και να μειώσει το εξωτερικό χρέος. Σημαντικό στοιχείο των πρώτων χρόνων της

διακυβέρνησης του ΚΔΑ ήταν ότι κατάφερε να συγκεντρώσει υποστήριξη από διεθνούς εμβέλειας οικονομικούς παράγοντες. (Μουδούρος, 2012, 287).

Στόχος του Ερντογάν ήταν οι ιδιωτικοποιήσεις όπου μέσα από μια έκθεση παρουσιάζεται ότι μεταξύ των ετών 1986 και 2010 είχαν ιδιωτικοποιηθεί 277 κρατικοί οργανισμοί, από τους οποίους οι 188 δεν είχαν κανένα κρατικό μέρος. Τα έσοδα του κράτους από τις ιδιωτικοποιήσεις εκείνης της περιόδου ήταν άνω των 39 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ενώ το 78,8% του ποσού αυτό εξασφαλίστηκε την περίοδο διακυβέρνησης του Ερντογάν, 2004-2010. (Μουδούρος, 2012, 287).

Η κυβέρνηση του Ερντογάν επεδίωξε να σφραγίσει την πολιτική ενσωμάτωσης της Τουρκίας στον παγκόσμιο καπιταλισμό και με την αύξηση των ξένων επενδύσεων στην χώρα. Οι ξένες επενδύσεις αυξήθηκαν σταδιακά από 1,7 δισεκατομμύρια δολάρια το 2003, σε 2,9 δισ. το 2004, σε 8,8 δισ. το 2005 και στο ποσό ρεκόρ των 20,2 δισ. το 2006. Το 2007, οι ξένες επενδύσεις έφτασαν στα 20,04 δισ. δολάρια, το 2008 στα 18,2 δισ. και το 2009 μειώθηκαν στα 7,8 δισεκατομμύρια λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Οι ξένες επενδύσεις την περίοδο 2004-2005 κατέγραψαν αύξηση της τάξης του 240%, ενώ την περίοδο 2005-2006 η αύξηση ήταν της τάξης του 105%. (Μουδούρος, 2012, 291). Με καταγραφή συνεχής αύξησης των ξένων εταιρειών, το 2009 ανάμεσα στις 500 ισχυρότερες ολόκληρης της Τουρκίας ήταν 153 με πωλήσεις που ανήλθαν στο 33,4% των συνολικών ποσών πωλήσεων. (Μουδούρος, 2012, 292).

Η πολιτική ενθάρρυνσης των ξένων επενδύσεων άνοιξε σταδιακά το δρόμο καλύτερης επικοινωνίας και σχέσεων της τουρκικής κυβέρνησης με την ευρύτερη Μέση Ανατολή και τον μουσουλμανικό κόσμο. (Μουδούρος, 2012, 292). Η κυβέρνηση όμως του Ερντογάν βοηθήθηκε πολύ από το «Πράσινο Κεφάλαιο», δηλαδή τα κρυφά κεφάλαια από τις πλούσιες μουσουλμανικές χώρες του Περσικού Κόλπου. (Χριστουδουλάκη, 2017).

Μια από τις σημαντικότερες ενδείξεις του νεοφιλελεύθερου μετασχηματισμού της Τουρκίας, κατά τη διακυβέρνηση του Ερντογάν, ήταν η περαιτέρω ενδυνάμωση των βιομηχανικών και εμπορικών κέντρων της Ανατολίας, η οποία καταγράφηκε με το άνοιγμα των αγορών τους, την ενσωμάτωσή τους στην παγκόσμια αγορά και τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Σήμερα, «οι Τίγρεις της Ανατολίας», δηλαδή τα νέα ισχυρά εμπορικά και βιομηχανικά κέντρα, δεν χαρακτηρίζονται μόνο από τις επιδράσεις της κεντρικής εξουσίας της Τουρκίας ή των τοπικών αυτοδιοικήσεων, αλλά και των τοπικών και περιφερειακών κέντρων εξουσίας, όπως είναι οι

οργανώσεις και σύνδεσμοι των επιχειρηματιών, τα πανεπιστήμια και τα μαζικά μέσα ενημέρωσης. (Μουδούρος, 2012, 293).

Επιχειρώντας μια γενικότερη αξιολόγηση της διεύρυνσης της καπιταλιστικής ανάπτυξης στην Τουρκία επί της διακυβέρνησης του ΚΔΑ, υπογραμμίζεται η έντονη παρουσία των κυριότερων οργανώσεων του «ισλαμικού» κεφαλαίου, όπως ο MÜSIAD, αλλά και η Συνομοσπονδία Επιχειρηματιών και Βιομηχάνων Τουρκίας (TUSKON), η οποία αποτελεί συνέχεια του οργανωμένου εκτός MÜSIAD κεφαλαίου της Ανατολίας.

Η οικονομική άνθιση που δημιουργήθηκε από το 2003 (όπου το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. έχει αυξηθεί κατά 150%) αντέστρεψε σε μεγάλο βαθμό τα δεδομένα της υπανάπτυκτης Μέσης Ανατολής, σε σχέση με την ανεπτυγμένη οικονομικά Δύση της Τουρκίας. Η επιτυχία των οικονομικών πολιτικών της κυβέρνησης Ερντογάν αποτελεί το εχέγγυο της κυριαρχίας της. (Γιαλλουρίδης & Λαγγίδης, 2010, 138).

Ενδεικτικά αναφέρονται ότι κατά το κλείσιμο του έτους 2017 ο ρυθμός ανάπτυξης ήταν ιλιγγιώδης με το Α.Ε.Π. να διαμορφώνεται στο 11,1%, καταγράφοντας τον υψηλότερο ρυθμό ανάπτυξης μεταξύ των 20 κορυφαίων οικονομιών παγκοσμίως. Σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά η αύξηση της κατανάλωσης των νοικοκυριών αλλά και η αύξηση των εξαγωγών. Ο ρυθμός αυτός ανάπτυξης οφείλεται σε πρωτοβουλίες της τουρκικής κυβέρνησης που αφορούν μεταρρυθμίσεις στην φορολογική πολιτική και στη συσχέτιση της κατάστασης της οικονομίας με το αντίστοιχο διάστημα το 2016, κατά την περίοδο δηλαδή του δημοψηφίσματος. (Kathimerini.gr, 2018)

4.4 Η εφαρμογή πολιτικής σε σχέση με την τουρκική ομογένεια

Κατά την περίοδο ανάληψης των καθηκόντων της κυβέρνησης Ερντογάν η ελληνική μειονότητα στην Τουρκία είδε μια βελτίωση της καθημερινότητάς της. Μερικά από τα θετικά μέτρα ήταν:

- Ευνοϊκότερος νόμος για τις περιουσίες των κοινοτήτων και ιδρυμάτων (βακούφια).
- Επιστροφή μερικών βακούφικων περιουσιών που είχαν δεσμευθεί με διάφορους τρόπους από το τουρκικό δημόσιο κατά το παρελθόν.
- Ελεύθερες εκλογές στα περισσότερα βακούφια (με εξαίρεση του ιδρύματος του νοσοκομείου Βαλουκλή, που είναι το πλέον πλούσιο ίδρυμα της ομογένειας).

- Μεγαλύτερες πιθανότητες δικαιώσεως ομογενών ή ομογενειακών ιδρυμάτων μετά από προσφυγή στα τουρκικά δικαστήρια.
- Απόδοση τουρκικής υπηκοότητας σε μητροπολίτες από επαρχίες του Οικονομικού Πατριαρχείου εκτός Τουρκίας, οι οποίοι θεωρητικώς θα μπορέσουν να λάβουν μέρος στην επόμενη εκλογή πατριάρχη.
- Διεύρυνση της συμμετοχής στη δωδεκαμελή Ιερά Σύνοδο του Οικονομικού Πατριαρχείου κατά τρόπο που να επιτρέπει τη συμμετοχή και μη τούρκων μητροπολιτών.
- Διευκόλυνση της καθημερινής λειτουργίας των υπηρεσιών του Οικονομικού Πατριαρχείου με την βοήθεια αλλοδαπών κληρικών (άλλοτε ατύπως και άλλοτε με κανονική άδεια παραμονής και εργασίας).
- Τέλεση θείων λειτουργιών σε εγκαταλελειμμένους ναούς στη Μικρά Ασία, περιλαμβανομένης και της ετήσιας λειτουργίας στην Παναγιά Σουμελά στον Πόντο από το 2010.
- Επιστροφή του κτηρίου του Ορφανοτροφείου Πριγκήπου και τριών εκκλησιαστικών ακινήτων στην Τένεδο.
- Επαναλειτουργία δημοτικού σχολείου στην Ίμβρο το σχολικό έτος 2013-2014. (Συρίγος, 2016, 614)

Η στοιχειώδης βελτίωση της θέσεως της ελληνικής μειονότητας συμβαδίζει με το ευρύτερο κλίμα μεγαλύτερης προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία που επικράτησε επί Ερντογάν. Προσθέτως, θεωρείται ότι το κόμμα του Ερντογάν εμφορείται από μια οθωμανική αντίληψη ανοχής των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, αντίστοιχη προς αυτήν των τελών του 19^{ου} αιώνα. Οι μειονότητες, όμως εξακολουθούν να θεωρούνται ξένο σώμα. Στην περίπτωση των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως υπάρχουν και κάποια επιπλέον στοιχεία που πρέπει να συνεκτιμηθούν:

- Οι Έλληνες της Τουρκίας περισσότερο αντιμετωπίζονται ως ένα είδος ιστορικού φολκλόρ. Όμως δεν ισχύει το ίδιο για τον Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο εξακολουθεί να φοβίζεται. Η κυβέρνηση Ερντογάν εξακολουθεί να μην αναγνωρίζει τον οικουμενικό χαρακτήρα του θρησκευτικού ιδρύματος. Ακόμη και η νομική του προσωπικότητα έγινε αποδεκτή εμμέσως (ως συνέπεια της απόφασης για την επιστροφή του κτηρίου του Ορφανοτροφείου του Πριγκήπου) και όχι ευθέως.

- Τα μέτρα εις βάρος της ελληνικής μειονότητας υπήρξαν τόσο συντριπτικά και ο έλεγχος τόσο ασφυκτικός, που υπήρχε μεγάλο περιθώριο βελτιώσεων χωρίς να θίγεται η ουσία της τουρκικής εθνικής πολιτικής έναντι των μειονοτήτων. Έτσι επιτρέπονται και κάποιες κινήσεις που λόγω της απισχνάνσεως της ελληνικής μειονότητας έχουν κυρίως συμβολικό χαρακτήρα.
- Η παρουσία της μειονότητας και του Πατριαρχείου επιτρέπει στην Τουρκία να επιμένει σε ένα είδος στρεβλής αμοιβαιότητας έναντι της μουσουλμανικής μειονότητας στην ελληνική Θράκη.
- Πολλές από τις «παραχωρήσεις» προς την ελληνική μειονότητα δεν βασίζονται σε αλλαγή του νομικού πλαισίου. Είναι μεμονωμένες διοικητικές αποφάσεις που μπορούν ανά πάσα στιγμή να ανακληθούν διότι δεν έχουν νομικό έρεισμα.
- Κάποια από τα ανοίγματα του Ερντογάν έναντι της μειονότητας και του Πατριαρχείου υπαγορεύθηκαν από αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. (Συρίγος, 2016, 615)

5. Κεφάλαιο: Σύγκρουση Πολιτικού Ισλάμ με Κοσμικό Καθεστώς

5.1 Η υπόθεση «Βαριοπούλα»

Αναμφίβολα, το κράτος της Τουρκίας χαρακτηριζόταν από έναν πολιτικό διπολισμό, ο οποίος απαρτιζόταν από την μια μεριά από τους υπερασπιστές της Κεμαλικής ιδεολογίας και από την άλλη μεριά από τους Ισλαμιστές. Με μια σειρά από πραξικοπήματα που έχουν ήδη αναφερθεί, έγινε προσπάθεια να εκδιωχθούν οι Ισλαμιστές από την εξουσία. Η σύγκρουση αυτή κορυφώθηκε το 2010 όταν αποκαλύφθηκε το σχέδιο της επονομαζόμενης επιχείρησης «Βαριοπούλας» (balyoz) που χρονολογείται από το 2003.

Το σχέδιο είχε εκπονήσει ο τουρκικός στρατός το 2003. Συγκεκριμένα, τον Ιανουάριο του 2010, ένας άγνωστος άντρας παρέδωσε σε έναν δημοσιογράφο μια αποσκευή που περιείχε 2.000 έγγραφα της τουρκικής 1^{ης} Στρατιάς, 5 κασέτες με μαγνητοφωνημένες συνομιλίες αξιωματικών του στρατού και 19 οπτικούς δίσκους. Ένας από τους δίσκους περιείχε όλο το υλικό του επιχειρησιακού σχεδίου ασφαλείας «Βαριοπούλα» (Balyoz Güvenlik Harekat Planı). Το σχέδιο ήταν χωρισμένο σε τέσσερα υπο-σχέδια με τις κωδικές ονομασίες:

- «Καταιγίδα» (Oraj): Αποτελούσε το αεροπορικό σκέλος της επιχείρησης όπου προβλεπόταν η κατάρριψη τουρκικού αεροσκάφους, είτε με το να αφήσουν ελληνικά μαχητικά να το κάνουν, είτε από τουρκικά μαχητικά με σκοπό τη δημιουργία έντασής με την Ελλάδα ισχυριζόμενοι ότι η ελληνική πλευρά κατέρριψε το αεροσκάφος.⁵⁹ (Γιαννακούδης & Κασκάνης, 2013)
- «Δέστρα» (Suga): Αποτελούσε το ναυτικό σκέλος που προέβλεπε απόβαση στη Λέρο, στις Οινούσσες και στους Φούρνους. Σύμφωνα με το σχετικό έγγραφο, γίνεται λόγος για «νησιά, νησίδες και βραχονησίδες η κυριότητα των οποίων δεν έχει μεταβιβαστεί με συμφωνίες στην Ελλάδα». Σε συνεδρίαση που διεξήχθη το Δεκέμβριο του 2002 σχετικά με το σχέδιο Suga «προτάθηκε να αξιοποιηθούν οι προστριβές που προκύπτουν ορισμένες φορές μεταξύ τουρκικών και ελληνικών αλιευτικών, γύρω από το νησί Ζουράφα».

⁵⁹ Ο πρώην αρχηγός της τουρκικής αεροπορίας Ιμπραήμ Φιρτίνα με ημερομηνία τον Φεβρουάριο του 2003 συνέταξε το σχέδιο με τον εξής τρόπο: «Θα φροντίσουμε ένα αεροσκάφος μας να καταρριφθεί από τα μαχητικά της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας. Αν δεν γίνει αυτό εφικτό, από τον «ειδικό στόλο» θα φροντίσουμε να πέσει ένα δικό μας αεροσκάφος. Θα κατασκευαστούν νέα στα μέσα ενημέρωσης πως το αεροσκάφος καταρρίφθηκε από την Ελληνική Πολεμική Αεροπορία, για να παρουσιαστεί η αδυναμία της κυβέρνησης του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης».

Επισημαίνεται επίσης ότι σκοπός ήταν η πραγματοποίηση εκτεταμένης επιχείρησης με στόχο τη Λέρο, με τη συμμετοχή ναυτικών και αεροπορικών δυνάμεων. Έτσι, θα διασφαλιζόταν η αντίδραση της Ελλάδας και το ξέσπασμα της κρίσης όμοιας με την κρίση στα Ίμια το 1996. (Γιαννακούδης & Κασκάνης, 2013)

- «Τσαντόρ» (Çarşaf) και «Γενειάδα» (Sakal), τα οποία σχέδια διαδραμάτιζαν διεκπεραιωτικό ρόλο ως προς την προετοιμασία της κοινής γνώμης και τα οποία προέβλεπαν προβοκατόρικες ενέργειες στις οποίες περιλαμβάνονταν επιθέσεις-καταστροφές (τοποθέτηση εκρηκτικών μηχανισμών) σε μουσουλμανικά τεμένη ιδιαίτερης αξίας για τους Τούρκους κατά την ώρα της προσευχής. (Εναπόσταγμα, 2017). Παράλληλα με αυτά σχεδιαζόταν ένταση με την Ελλάδα στη Θράκη με παρενόχληση των μεθοριακών περιπόλων ακόμα και εισβολή και κατάληψη του Βορείου Έβρου με την απαραίτητη αεροπορική κάλυψη. (Γιαννακούδης & Κασκάνης, 2013)

Στόχος του σχεδίου «Βαριοπούλα» ήταν να προκληθεί εσωτερική αστάθεια στην Τουρκία και διεθνής ένταση. Η ισλαμική κυβέρνηση θα εμφανιζόταν αδύναμη να διατηρήσει την τάξη και την ασφάλεια και θα υποχρεωνόταν να κηρύξει στρατιωτικό νόμο. Έτσι θα διευκολυνόταν η ανατροπή της από τον στρατό. (Συρίγος, 2016, 700).

Οι αποκαλύψεις του σχεδίου έγιναν στο πλαίσιο της διαμάχης των ισλαμιστών με τους κεμαλικούς. Το κυβερνών κόμμα βρήκε την ευκαιρία να κάνει εκκαθαρίσεις στο στράτευμα, στέλνοντας στη δικαιοσύνη τους εμπνευστές αυτών των σχεδίων μαζί με πλήθος αξιωματικών.

Η δίκη για την επιχείρηση «Βαριοπούλα» και όλα αυτά τα γεγονότα αποτελούν μια απόδειξη των θεαματικών αλλαγών που συνέβησαν στην Τουρκία την τελευταία δεκαετία επί κυβερνήσεως Ερντογάν.⁶⁰

⁶⁰ Ο άλλοτε πανίσχυρος τουρκικός στρατός που ήλεγχε πολλές φορές τα πολιτικά δρώμενα στην Τουρκία αποδυναμώθηκε και αυτό ήταν ένα μεγάλο πλήγμα για τους Κεμαλιστές. Με την αποκάλυψη του σχεδίου και των επιμέρους τμημάτων που αποτελούνταν καθώς και μετά από τις έρευνες που έγιναν από τις τουρκικές αρχές 365 άτομα προσήχθησαν σε δίκη (οι 250 είναι υπό κράτηση) εκ των οποίων οι 14 ήταν εν ενεργεία αξιωματικοί των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, με την κατηγορία της απόπειρας επιβολής στρατιωτικού πραξικοπήματος. Από τους συλληφθέντες ανώτατους αξιωματικούς οι 15 είναι του Στρατού Ξηράς και της Αεροπορίας και 12 είναι του Πολεμικού Ναυτικού, οι οποίοι υπηρετούν σε κρίσιμα πόστα των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων. Το 10% των ανώτατων αξιωματικών του στρατού και του ναυτικού συνελήφθησαν. Η δίκη ξεκίνησε στις 16 Δεκεμβρίου 2010 και συνεχίζεται λόγω του μεγάλου αριθμού των προσαχθέντων. Οι φερόμενοι ως εγκέφαλοι της υπόθεσης ήταν: οι πρώην επικεφαλείς των ενόπλων δυνάμεων, ο διοικητής 1^{ης} Στρατιάς, στρατηγός Τσετίν Ντογάν, ο αρχηγός του τουρκικού ναυτικού Οζντέν Ορνέκ, οι πρώην αρχηγοί της πολεμικής αεροπορίας, πτέραρχοι Χαλίλ Ιμπραήμ και Ιμπραχίμ Φιρτίν, οι οποίοι οδηγήθηκαν στις δικαστικές αίθουσες. Οι κατηγορούμενοι αρνήθηκαν ότι έλαβαν μέρος σε οποιαδήποτε συννομωσία και δήλωσαν

5.2 Η υπόθεση Εργκένεκον

Ο Ερντογάν, μαζί με τον Κεμάλ, ανήκει στους μεγάλους ηγέτες που σφράγισαν την Τουρκία. Θέλησε να ανατρέψει πλήρως την κεμαλική ιδεολογία. Ο πόλεμος που είχε δημιουργήσει ο Ερντογάν δεν ήταν εύκολος. Το κεμαλικό κατεστημένο ήλεγχε απολύτως κρίσιμους τομείς, όπως τον στρατό, το δικαστικό σώμα και την προεδρία της δημοκρατίας. Ειδικώς ο στρατός είχε το δικό του σύστημα επιλογής και αξιολογήσεως των στελεχών και της ηγεσίας του, που ήταν πλήρως αυτόνομο από την κεντρική εξουσία. Παράλληλα, οι κεμαλικοί καθοδηγούσαν το πανίσχυρο «βαθύ κράτος», που λειτουργούσε σε κάθε κρίσιμο βαθμό της διοικήσεως. Οι πρακτικές του «βαθέος κράτους» μπορούσαν, μεταξύ άλλων, να προσφέρουν το άλλοθι για παρεμβάσεις του στρατού, με σκοπό την επαναφορά στην κεμαλική ορθοδοξία. (Συρίγος, 2016, 601).

Οι κινήσεις του Ερντογάν ήταν ιδιαίτερα συστηματικές. Τα πρώτα χρόνια απέφυγε μετωπικές συγκρούσεις με τους κεμαλικούς, θέλοντας πρώτα να αποκτήσει ερείσματα και να επιτρέψει στους ισλαμιστές να διεισδύσουν σε κρίσιμους μηχανισμούς του κράτους. Το 2008 διέθετε πλέον κοινοβουλευτική πλειοψηφία, είχε τοποθετήσει τον στενό του συνεργάτη, Αμπντουλάχ Γκιουλ, στην προεδρεία της δημοκρατίας και ήλεγχε την αστυνομία. Επέλεξε ως πεδίο σύγκρουσης την κατ' εξοχής οργάνωση του «βαθέος κράτους», την Εργκένεκον. Σε αυτό διευκολύνθηκε από το γεγονός ότι υπήρχαν διαφωνίες στους κόλπους των αντιπάλων του ως προς τον ρόλο της Εργκένεκον. (Συρίγος, 2016, 601).

Τον Ιούνιο του 2007 ένα κιβώτιο με χειροβομβίδες που ανήκαν στην Υπηρεσία Ειδικών Ομάδων (Özel Harekat Dairesi), έναν από τους μυστικούς παράγοντες των κρυφών δικτύων ασφαλείας της Τουρκίας, εμφανίστηκε στην πόλη Τραμπζόν της Μαύρης Θάλασσας. Όταν το γραφείο του δημόσιου κατήγορου στην Κωνσταντινούπολη διεξήγαγε έρευνα για τις συνθήκες σχετικά με το εύρημα και τους ανθρώπους που ενέχονταν, οι επικεφαλής εισαγγελείς μάλλον γνώριζαν ότι η έρευνά

ότι στις 5-7 Μαρτίου το 2003 διεξήχθη Σεμινάριο Σχεδίου Επιχειρήσεων στην 1^η Στρατιά, το οποίο χωριζόταν σε τέσσερα επιμέρους σχέδια. Στα πλαίσια της δίκης κατέθεσαν δυο πρώην αρχηγοί των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων ο Χιλμί Οζκιόκ και ο Γιάσάρ Μπουγιούκανιτ. Ο στρατηγός εν αποστρατεία Χιλμί Οζκιόκ, πρώην αρχηγός του γενικού επιτελείου εθνικής άμυνας της Τουρκίας, στην κατάθεση του στο δικαστήριο ως μάρτυρας, είχε δηλώσει πως «το σχέδιο είχε παρατραβήξει», καθώς χρησιμοποιούνταν τα πραγματικά ονόματα πολιτικών προσώπων». Σύμφωνα με αυτά προβλεπόταν επιθέσεις σε τεμένη στην Τουρκία, επίθεση στον Έβρο, απόβαση σε συγκεκριμένα νησιά του Αιγαίου που βρίσκονται κοντά στα παράλια και πρόκληση έντασης με την Ελλάδα. (Γιαννακούδης & Κασκάνης, 2013). Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο καταδίκασε 324 υπόπτους σε φυλάκιση 13-20 ετών, μετά από μακροχρόνια περίοδο προφυλάκισης. (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2013, 6).

τους θα άλλαζε τον ρου της τουρκικής ιστορίας: παίρνοντας το όνομα του Εργκένεκον – μια μυθική τουρκική πατρίδα στην Κεντρική Ασία, όπως είχε πλαστεί στην φαντασία των τούρκων εθνικιστών από τη δεκαετία του 1920 και μετά – η έρευνα έθεσε σε κίνηση μια δικαστική υπόθεση, όπου εκατοντάδες απόστρατοι και ενεργεία στρατιωτικοί, συμπεριλαμβανομένων υψηλόβαθμων αξιωματούχων, εθνικιστών ακαδημαϊκών και κεμαλικών ακτιβιστών, κατηγορήθηκαν για συμμετοχή σε τρομοκρατική οργάνωση που προσπαθούσε να ανατρέψει τη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση.

Σύντομα αστυνομικοί εντόπιζαν κρυφώνες όπλων που χρησιμοποιούνταν από μονάδες αντιτρομοκρατίας, μυστικούς δολοφόνους και ομάδες μέσα στις ένοπλες δυνάμεις. Έρευνες οδήγησαν στην προφυλάκιση όλων των παραγόντων που ήταν στο προσκήνιο των σκευωριών. Αυτές ήταν σκευωρίες για τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης και την κινητοποίηση της υποστήριξης προς τις στρατιωτικές επεμβάσεις, προκειμένου να ανατραπεί η εκλεγμένη κυβέρνηση. Μερικές από τις προσωπικότητες που κατηγορήθηκαν ήταν: ο Κεμάλ Κερινστίζ, ο δικηγόρος που είχε υποβάλει το μίσος κατά του Χραντ Ντινκ, ο Ντογκού Περιντσέκ ηγέτης του ρατσιστικού-εθνικιστικού «Εργατικού Κόμματος», ο Κεμάλ Αλεμντάρογλου, ο οποίος έγινε πρύτανης του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης μετά την στρατιωτική επέμβαση του 1997 και είχε παίξει σημαντικό ρόλο στην επιβολή της μαντίλας, και ο φίλος του Κεμάλ Γκουρούζ, πρώην πρόεδρος του Ανωτάτου Συμβουλίου Εκπαίδευσης, με τον οποίο είχε υποστηρίξει μια κατάληψη του στρατού, αλλά και ο βασικός παράγοντας της Υπηρεσίας Πληροφοριών και Αντιτρομοκρατίας της Χωροφυλακής (JITEM), ο απόστρατος στρατηγός Βελί Κιουτσιούκ. (Öktem, 2014, 222).

Χαρακτηριστικό γεγονός του «βαθέος κράτους», Εργκένεκον, αποτελεί η υπόθεση του Μουσταφά Γιουτσέλ Οζμπιλγκίν. Ο τελευταίος τον Μάιο του 2006, όντας δικαστής στο τουρκικό Συμβούλιο της Επικράτειας, δολοφονήθηκε την ώρα που έβγαινε από το δικαστήριο. Ο δολοφόνος ισχυρίστηκε ότι προέβη στην πράξη αυτή διότι το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε ψηφίσει κατά της χρήσεως ισλαμικής μαντίλας από τις γυναίκες κατά την διάρκεια της εργασίας τους σε δημόσιες υπηρεσίες. Το όλο περιστατικό είχε τότε αποδοθεί στο κυβερνών κόμμα του Ερντογάν. Το 2010 αποκαλύφθηκε ότι πίσω από τη δολοφονία του δικαστή βρισκόταν η οργάνωση του «βαθέος κράτους», Εργκένεκον. Οι κεμαλικοί δεν είχαν πρόβλημα να δολοφονήσουν έναν άνθρωπο που ανήκε στις τάξεις τους, προκειμένου

να υποδείξουν ως δράστες τους ισλαμιστές και να βρουν πρόσφορο έδαφος για να παρέμβουν και να τους ανατρέψουν. Αντιστοίχως, τον Μάρτιο του 2014 ο Ερντογάν δεν είχε πρόβλημα να απελευθερώσει τον καταδικασθέντα ισοβίως για την δολοφονία, Αλπαρσλάν Αρσλάν, στην προσπάθειά του να βρει πεδίο συνεννοήσεως με τον στρατό, προκειμένου να πολεμήσει τον παλαιό σύμμαχο και μετέπειτα άσπονδο εχθρό του Φετουλάχ Γκιουλέν.

Οι αποκαλύψεις για την Εργκένεκον προσέφεραν την νομιμοποίηση για να συνεχισθούν οι εκκαθαρίσεις σε ανώτατα κλιμάκια του στρατού. Η παραπομπή σε δίκη όλων των συλληφθέντων με την κατηγορία της συννομωσίας κατά της κυβερνήσεως και η καταδίκη των περισσότερων από τους κατηγορούμενους το 2013, όπως έχει ήδη αναφερθεί, θα ήταν αδιανόητες πριν το 2008. (Συρίγος, 2016, 602).

5.3 Το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 2016

Άλλη μια αιματηρή προσπάθεια πραξικοπήματος συνέβη στην Τουρκία το βράδυ της 15^{ης} Ιουλίου 2016 όπου και τερματίστηκε το πρωινό της 16^{ης} Ιουλίου. Τεχνικά φαίνεται μια καλά στημένη, προγραμματισμένη στρατιωτική δράση εναντίον της πολιτικής εξουσίας της Τουρκίας που είχε τα κλασικά αιτήματα, όπως τα προηγούμενα πραξικοπήματα της χώρας, του 1960, του 1971 και του 1980. Δηλαδή διεκδίκηση της αποκατάστασης της δημόσιας τάξης, την βελτίωση συνθηκών της δημοκρατίας και των ανθρώπινων δικαιωμάτων, της οικονομίας, της εξαφάνισης διαφθοράς (διεκδικείται πρώτη φορά τούτο το πραξικόπημα), την επανατοποθέτηση της ανωτερότητας του δικαίου, την βελτίωση της εξωτερικής όψης της χώρας και φυσικά αλλαγή όλων των ρόλων πολιτικών πρωταγωνιστών της χώρας. (Ισσί, 2016).

Το βράδυ της Παρασκευής 15 Ιουλίου 2016, ελικόπτερα και μαχητικά αεροσκάφη άρχισαν να πετούν χαμηλά πάνω από την Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα. (Haliloglu, 2017). Έχοντας ενημερωθεί ο αρχηγός ο διοικητής του πρώτου στρατού για την απόπειρα πραξικοπήματος καλεί τον Ερντογάν και τον ενημερώνει να μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη.⁶¹ (Haliloglu, 2017). Ο πρόεδρος της Τουρκίας, με βίντεο μέσω του κινητού του κάλεσε από την τουρκική τηλεόραση τους πολίτες να

⁶¹ Στην Άγκυρα, ο Γενικός Αρχηγός του Προσωπικού προσεγγίζεται από τους πραξικοπηματίες, και του υπαγορεύουν να δηλώσει ότι πρόκειται για «επίσημο πραξικόπημα» ώστε να διατάξει όλες τις μονάδες να συμμετέχουν σε αυτό. Όταν ο ίδιος αρνείται, μεταφέρεται περί τα 200 χλμ έξω από την πόλη στην αεροπορική βάση του Akincilar.

αναλάβουν δράση ⁶². Χιλιάδες πολίτες ανταποκρίθηκαν στην προεδρική παραίνεση. Ακολούθησαν φρικτές σκηνές με ελεύθερους σκοπευτές να πυροβολούν πολίτες. (Μπουρκεράιτ & Καλτιριμτζής, 2017) αλλά και έντονα αιματηρά γεγονότα.

Ωστόσο, μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες οι πραξικοπηματίες είχαν ηττηθεί. Εκείνη τη νύχτα σκοτώθηκαν 249 πολίτες και αστυνομικοί. Ο αριθμός των νεκρών πραξικοπηματιών δεν ανακοινώθηκε ποτέ επίσημα. (Μπουρκεράιτ & Καλτιριμτζής, 2017). Αργότερα, ο Τούρκος πρωθυπουργός ενημερώνει ότι η κατάσταση έχει τεθεί υπό έλεγχο και κατηγορεί το κίνημα του Γκιουλέν για υποκίνηση του πραξικοπήματος. Επιβάλλει απαγόρευση πτήσεων στον εναέριο χώρο της Άγκυρας με προειδοποίηση για κατάρριψη. Νωρίτερα εκπρόσωποι του Γκιουλέν με έδρα τους την Αμερική είχαν αρνηθεί οποιαδήποτε εμπλοκή στην απόπειρα του πραξικοπήματος (CNN Greece, 2016).

5.4 Ο ρόλος του Φετουλάχ Γκιουλέν και της ισλαμικής αδελφότητας

Στην υπόθεση του πραξικοπήματος της 15^{ης} Ιουλίου 2016, είναι χαρακτηριστικό ότι η τουρκική ηγεσία έσπευσε να επιρρίψει τις ευθύνες στο κίνημα του αυτοεξόριστου στις ΗΠΑ ιεροκήρυκα Φετουλάχ Γκιουλέν. Ένα κίνημα με το οποίο είχε συνεργαστεί στενά επί σειρά ετών το κυβερνών κόμμα AKP του Ερντογάν.

Οι κεμαλιστές αντιμετωπίζουν το κίνημα με καχυποψία καθώς πιστεύουν ότι υπάρχει κρυφή ισλαμική ατζέντα. Σε ομιλίες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ο Gulen προτρέπει τους υποστηρικτές του να εργασθούν σιωπηρά και μεθοδικά μέχρι να έρθει η κατάλληλη ώρα ώστε να αλλάξουν το σύστημα.

Το κίνημα υποστήριξε τον T. Οζάλ στη δεκαετία του 1980, αλλά ποτέ τον Ερμπακάν. Μετά την απομάκρυνση του Ερμπακάν, το κίνημα μέσω των ΜΜΕ, υποστήριξε τους εκσυγχρονιστές του κόμματος που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του AKP (Rabasa & Larrabee, 2008, 17).

Η συνεχιζόμενη πάλη για την εξουσία μεταξύ του AKP και των γκιουλενιστών καθιστά την κατηγορία ανάμειξης των τελευταίων στο πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 2016 ύποπτη, αν και αυξανόμενες αποδείξεις δείχνουν ότι υψηλόβαθμοι οπαδοί του Γκιουλέν ήταν στενά συνδεδεμένοι με τον σχεδιασμό και την εκτέλεση της απόπειρας πραξικοπήματος.

⁶² «Καλώ τον λαό μας να πάει στους δημόσιους χώρους και στα αεροδρόμια και να αντιταχθεί σε αυτή τη μικρή ομάδα πραξικοπηματιών»

Η περίπλοκη ιστορία της κυβέρνησης του AKP με το κίνημα Gulen έχει ξανακερδίσει την προσοχή μετά την απόπειρα πραξικοπήματος. Ξεκινώντας το 2002, τα δύο διαφορετικά πολιτικά ισλαμιστικά κινήματα ένωσαν τις δυνάμεις τους για να ηγηθούν της Τουρκίας σε πολιτικό επίπεδο, να επανδρώσουν την γραφειοκρατία της, και να υποτάξουν τον υπερδραστήριο στρατό σε πολιτικό έλεγχο. Η πάλαι ποτέ συμμαχία λειτούργησε καλά. Ο πρόεδρος της Τουρκίας, Ερντογάν, άσκησε την πολιτική εξουσία και οι γκιουλενιστές οχυρώθηκαν στις δημόσιες υπηρεσίες, την αστυνομία, τις εισαγγελικές Αρχές και την δικαστική εξουσία. Εν τω μεταξύ, το κίνημα Γκιουλέν δημιούργησε δίκες για το θεαθήναι για να καθαρίσει τον στρατό και την γραφειοκρατία από τους πιο ριζοσπαστικούς αντιπάλους του κοινού τους πολιτικού σχεδίου. Ωστόσο, αποκλίνοντα συμφέροντα και ανταγωνιστικά σχέδια στην εξουσία οδήγησαν σε σύγκρουση. Οι γκιουλενιστές ξεκίνησαν έρευνες για διαφθορά εναντίον των κορυφαίων του AKP. Ο Ερντογάν ανταπέδωσε με την εκκαθάριση των γκιουλενιστών από την γραφειοκρατία, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τον επιχειρηματικό κόσμο - μια προσπάθεια που ήταν σε εξέλιξη όταν πυροδοτήθηκε η απόπειρα πραξικοπήματος στις 15 Ιουλίου.

Οι αντικρουόμενες πληροφορίες για τις νομικές συνέπειες του αποτυχημένου πραξικοπήματος υπονομεύουν επίσης τους ισχυρισμούς της κυβέρνησης του AKP για την αποκλειστική ευθύνη των γκιουλενιστών. Η κυβέρνηση και τα μέσα ενημέρωσης τόνισαν ότι μια μικρή μειοψηφία εντός του στρατού πραγματοποίησε την επίθεση, και ότι ο ίδιος ο στρατός εκτιμά ότι συμμετείχε μόλις το 1,5% των ανδρών του. Από την άλλη πλευρά, πάνω από το 40% των στρατηγών και ναυάρχων έχουν αποταχθεί από τις Ένοπλες Δυνάμεις, ως αποτέλεσμα του πραξικοπήματος.

Η κυβέρνηση πέρα από τις συνεχιζόμενες εκκαθαρίσεις, έχει προσθέσει αναδρομικά περασμένες τραγωδίες και σκάνδαλα στην αφήγησή της για το κίνημα του Gulen.⁶³

⁶³ Παράδειγμα αποτελεί η σφαγή στο Uludere το 2011, στην οποία η κυβέρνηση σκότωσε με αεροπορική επιδρομή 34 εθνοτικούς Κούρδους χωρικούς που μετέφεραν εμπορεύματα πέρα από τα σύνορα, εκλαμβάνοντάς τους ως μαχητές του PKK. Εκείνη την εποχή, το κράτος δεν ανέλαβε την ευθύνη για το περιστατικό και προσπάθησε να το θάψει. Δέκα ημέρες μετά την απόπειρα πραξικοπήματος, ο υπουργός Ενέργειας, Berat Albayrak, ανακοίνωσε ότι η υπόθεση θα ξανανοίξει και θα επανεξεταστεί για τις πιθανές συνδέσεις της με την λεγόμενη γκιουλενιστική τρομοκρατική οργάνωση. Όσο περισσότερο η κυβέρνηση Ερντογάν καταφέρνει να αποσείσει ευθύνες για κοινωνικές ρήξεις στην Τουρκία, τόσο μεγαλύτερες οι πιθανότητές της να αναπλάσει την τουρκική πολιτική, όπως η ίδια επιθυμεί. (Butler & Friedman, 2016).

Η απόπειρα πραξικοπήματος εμφύσησε νέα ζωή σε σκοτεινές, συνωμοτικές απόψεις της τουρκικής πολιτικής. Επί δεκαετίες, μια σειρά από δημοσιογράφους, μελετητές και πολιτικά πρόσωπα, υποστήριζαν ότι υπήρχαν μυστικές παρατάξεις εντός της κυβέρνησης που επιδιώκουν να την ανατρέψουν. (Gingeras, 2018)

Ο Ερντογάν, επικαλείται συχνά συνωμοσίες και σχέδια του παρελθόντος για να στηρίξει την τρέχουσα υπόθεσή του εναντίον των γκιουλενιστών. (Gingeras, 2018)

5.5 Η περίοδος μετά το πραξικόπημα και οι αλλαγές που επέφερε στον τρόπο διακυβέρνησης

Πριν από το αποτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα στις 15 Ιουλίου 2016, η Τουρκία πάλευε να ανακάμψει από μια βομβιστική επίθεση και πυροβολισμούς που σκότωσαν 45 ανθρώπους στο αεροδρόμιο Ατατούρκ της Κωνσταντινούπολης στις 28 Ιουνίου. Παρά το γεγονός ότι η απόπειρα πραξικοπήματος περιπλέκει την καταστολή της χώρας σχετικά με την τρομοκρατία, τα προβλήματα ασφαλείας της άρχισαν πολύ πριν την αναταραχή που δημιουργήθηκε με το πραξικόπημα. Οι τρεις τζιχαντιστές που σχεδίασαν την επίθεση ήταν στην Τουρκία εδώ και αρκετό καιρό, έχοντας ταξιδέψει πάνω από 750 μίλια από την Συρία, νοίκιασαν ένα διαμέρισμα στην Κωνσταντινούπολη, και στην συνέχεια συναρμολογούσαν βόμβες επί έναν μήνα. Το έπραξαν χωρίς να ξεσηκώσουν συναγερμό για έναν απλό λόγο: Η ίδια η Τουρκία ριζοσπαστικοποιείται και οι τζιχαντιστές αναμειγνύονται με τους Τούρκους.

Ο Ερντογάν κατά την διάρκεια των ετών, εξάλειψε μεθοδικά τον κεμαλισμό. Εκεί που ο Ατατούρκ δημιούργησε ένα αυστηρό τείχος προστασίας για να αποτρέψει την θρησκεία να εισρεύσει στις κρατικές υποθέσεις, και επίσης όρισε σταθερά την Τουρκία ως μια Δυτική χώρα, ο Ερντογάν έβαλε το συντηρητικό Ισλάμ πάλι στην εξωτερική πολιτική, την εγχώρια πολιτική και το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας.

Η απόπειρα στρατιωτικού πραξικοπήματος κατά τη νύχτα της 15ης Ιουλίου άφησε πίσω της 241 νεκρούς και 2 196 τραυματίες (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016, 18) και αποδυνάμωσε τον τουρκικό στρατό, με σοβαρές συνέπειες για την ασφάλεια της χώρας καθώς την επομένη οι διώξεις ήταν άνευ προηγουμένου. Κατ' αρχήν, η απόπειρα πραξικοπήματος αφορούσε μόνο ένα μικρό μέρος του στρατού. Αυτό έδειξε ότι υπήρχαν σοβαρά ρήγματα σε έναν οργανισμό που είχε καταφέρει να διατηρήσει την αλληλεγγύη του μέσα από νωρίτερα πραξικοπήματα, πικρές εξεγέρσεις και αμφιλεγόμενες δίκες κατά της «συμμορίας Εργκένεκον». Σε ένα ακόμη πλήγμα για την συνοχή του κράτους και της κοινωνίας εν όψει της

αυξανόμενης απειλής από το ISIS, το αποτυχημένο πραξικόπημα θα διαβρώσει την κυβερνητική και κοινωνική υποστήριξη για αυτό που κάποτε ήταν ο πιο έμπιστος και ενωμένος θεσμός ασφάλειας της Τουρκίας. (Cagartay, 2018).

Στις 20 Ιουλίου κηρύχθηκε κατάσταση έκτακτης ανάγκης σε ολόκληρη την Τουρκία για περίοδο τριών μηνών, με περαιτέρω παράταση κατά τρεις επιπλέον μήνες στις 3 Οκτωβρίου. Σημαντικές νομοθετικές τροποποιήσεις θεσπίστηκαν με διάταγμα. Η Τουρκία γνωστοποίησε στο Συμβούλιο της Ευρώπης την παρέκκλιση από την υποχρέωσή της να διασφαλίζει ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα που προστατεύονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Μετά την απόπειρα πραξικοπήματος, έλαβαν χώρα πολύ εκτεταμένες θέσεις σε διαθεσιμότητα, απολύσεις, συλλήψεις και κρατήσεις βάσει των εικαζόμενων σχέσεων με το κίνημα του Gülen και της συμμετοχής στην απόπειρα πραξικοπήματος. Τα μέτρα έπληξαν όλο το φάσμα της κοινωνίας, με ιδιαίτερο αντίκτυπο στο δικαστικό σώμα, τις ένοπλες δυνάμεις, την αστυνομία, τη χωροφυλακή, τις δημόσιες υπηρεσίες, τις τοπικές αρχές, τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τους δάσκαλους, τους δικηγόρους, τα μέσα ενημέρωσης και την επιχειρηματική κοινότητα. Πολλά ιδρύματα και ιδιωτικές εταιρείες έκλεισαν, τα περιουσιακά στοιχεία τους κατασχέθηκαν ή μεταβιβάστηκαν σε δημόσιους φορείς. (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016, 18).

Μετά τα γεγονότα του πραξικοπήματος αποφασίζεται και διενεργείται δημοψήφισμα τον Απρίλιο του 2017 για συνταγματική μεταρρύθμιση στην Τουρκία, η οποία οδήγησε στη θεσμοθέτηση της εκτελεστικής προεδρίας, ενισχύοντας τις εξουσίες του προέδρου Ταγίπ Ερντογάν αλλά και σε αλλαγές στην παιδεία, στο κράτος δικαίου και το δημόσιο.

5.5.1 Οι αλλαγές στην παιδεία

Στην Τουρκία του Ερντογάν, η θρησκευτική πολιτική έχει απλωθεί σε όλους τους τομείς της ζωής, και η εκπαίδευση υπήρξε ένα από τα πιο τραγικά παραδείγματα αυτής της τάσης. Η κοσμική εκπαίδευση, μια από τις βασικές πολιτικές του Ατατούρκ, έχει σχεδόν εξαφανιστεί. Τον Δεκέμβριο του 2014, το Συμβούλιο Ανώτατης Εκπαίδευσης της Τουρκίας, ένα κυβερνητικά ρυθμιζόμενο σώμα, εξέδωσε μια σύσταση πολιτικής προτείνοντας τα μαθήματα στο σουνιτικό Ισλάμ να διδάσκονται υποχρεωτικά στα δημόσια σχολεία σε όλους τους μαθητές, ακόμα και σε

από την ηλικία των έξι ετών. Η πολιτική αυτή τελικά εφαρμόστηκε, και ως αποτέλεσμα, το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα της Τουρκίας δεν μπορεί πλέον να θεωρείται κοσμικό. Οι μαθητές ηλικίας νηπιαγωγείου από άλλες θρησκείες, οι άθεοι, ή από οικογένειες που δεν εξασκούν την θρησκεία, αναγκάζονται να παρακολουθούν μαθήματα για το σουνιτικό Ισλάμ στα χρηματοδοτούμενα από το δημόσιο σχολεία. Επιπλέον, μετά από αλλαγές στην διδακτέα ύλη και στις εξετάσεις στο κοσμικό εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, ένας αυξανόμενος αριθμός μαθητών έχουν αναγκαστεί να σπουδάσουν σε ισλαμικά γυμνάσια. (Cagaptay, 2018).

Δημοσιεύματα στη Μιανμάρ ανέφεραν ότι τουρκικά εκπαιδευτικά ιδρύματα που λειτουργούν στην χώρα και φέρονται να έχουν σχέση με την κοινότητα Γκιουλέν, την οποία η τουρκική ηγεσία θεωρεί τρομοκρατική οργάνωση, αναμένεται να κλείσουν.

Η τουρκική κυβέρνηση, στο πλαίσιο της εκκαθάρισης των αντικαθεστωτικών στοιχείων από τον τομέα της εκπαίδευσης, τα οποία έχουν διεθνή παρουσία και προεκτάσεις, ασκεί πιέσεις στις ξένες κυβερνήσεις. Προκειμένου να ανακτήσει τον έλεγχο τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό δημιούργησε το «Ίδρυμα Μααρίφ». Σύμφωνα με τον τουρκικό Τύπο, πολλές ξένες κυβερνήσεις, κυρίως της Αφρικής, παραχώρησαν Γκιουλενικά σχολεία στο νεοσυσταθέν «Ίδρυμα Μααρίφ».

Η προσπάθεια ίδρυσης ή ελέγχου τουρκικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εκτός τουρκικής επικράτειας σχετίζεται με την αγωνία της ισλαμικής κυβέρνησης να φιμώσει τις εστίες αντίστασης στο εξωτερικό. Στη λογική αυτή φαίνεται να εμπίπτει τόσο η δημιουργία των σχολείων του Ίδρυματος Μααρίφ όσο και οι πιέσεις που ασκούνται στις ξένες κυβερνήσεις, προκειμένου είτε να απαγορευτεί η λειτουργία τους είτε να παραχωρηθούν σε φίλα προσκείμενα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

5.5.2 Οι αλλαγές στο κράτος δικαίου

Η ανεξαρτησία του δικαστικού σώματος έχει υπονομευθεί από εκτεταμένες αλλαγές στις δομές και τη σύνθεση των ανωτάτων δικαστηρίων, καθώς και από τη συνεχιζόμενη άσκηση πίεσης σε δικαστές και εισαγγελείς. Η απόλυση του ενός πέμπτου των δικαστών και εισαγγελέων μετά την απόπειρα πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου αποτελεί μία ακόμη σημαντική πρόκληση για τη συνολική λειτουργία της δικαιοσύνης.

Μετά το πραξικόπημα η κυβέρνηση του Ερντογάν συνέχισε τις εκκαθαρίσεις ανάμεσα στις οποίες ήταν 8.600 στρατιωτικούς που συνελήφθησαν επίσημα και 15.000 που κρατούνται. (Butler & Friedman, 2016).

Σύμφωνα με δημοσιεύματα στον τουρκικό Τύπο, η τουρκική κυβέρνηση απέπεμψε πάνω από 100 δικαστές και εισαγγελείς στις 5 Μαΐου 2017 έπειτα από το δημοψήφισμα του Απριλίου 2017. Η απόφαση εντάσσεται στο πλαίσιο της προσπάθειας επίτευξης ελέγχου στον δημόσιο τομέα γενικότερα και στο δικαστικό σώμα ειδικότερα. Πρόκειται για το τρίτο μεγάλο κύμα αποπομπών που έλαβε χώρα μετά την απόπειρα πραξικοπήματος στην γείτονα. Ο αριθμός των δικαστών που αποπέμφθηκαν έως τις αρχές Μαΐου ξεπερνά τις 4.000.

Στις 6 Μαΐου 2017, αποκατέστησε 82 δικαστές και εισαγγελείς, οι οποίοι είχαν εκδιωχθεί από το σώμα στο πλαίσιο των αντι-Γκιουλενικών διώξεων. Η απόφαση ελήφθη μετά το αίτημα 411 δικαστών και εισαγγελέων που είχαν αποπεμφθεί να επανεξεταστεί η περίπτωση τους. Οι αποπομπές και επαναπροσλήψεις μελών του δικαστικού σώματος σχετίζονται με τον παρεμβατισμό στην δικαστική εξουσία της ισλαμικής ηγεσίας της γείτονος. Οι παρεμβάσεις αυτές σκοπεύουν να κάμψουν τους όποιους πυρήνες αντίστασης εντός των τάξεων της τουρκικής δικαιοσύνης στις παρατυπίες και παρανομίες της ισλαμικής κυβέρνησης, οι οποίοι θα μπορούσαν να ακυρώσουν αποφάσεις της εκτελεστικής ή νόμους της νομοθετικής εξουσίας, όπως είχε συμβεί στο παρελθόν (πριν το 2014). (Κουσκουβέλης, 2017)

Επίσης είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι η επιλεκτική και αυθαίρετη εφαρμογή του νόμου, ιδίως των διατάξεων σχετικά με την εθνική ασφάλεια και την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, έχει αρνητικό αντίκτυπο στην ελευθερία της έκφρασης. Οι εν εξελίξει και νέες ποινικές υποθέσεις κατά δημοσιογράφων, συγγραφέων ή χρηστών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, η ανάκληση των διαπιστεύσεων, ο μεγάλος αριθμός συλλήψεων δημοσιογράφων, καθώς και το κλείσιμο πολλών μέσων ενημέρωσης μετά την απόπειρα πραξικοπήματος του Ιουλίου αποτελούν πηγή σοβαρών ανησυχιών. Η ελευθερία του συνέρχεσθαι εξακολουθεί να είναι υπερβολικά περιορισμένη, στη νομοθεσία και στην πράξη. (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016, 20).

5.5.3 Οι αλλαγές στο δημόσιο

Πολλοί εκλεγμένοι αντιπρόσωποι και στελέχη των δημοτικών αρχών στο νοτιοανατολικό μέρος της χώρας τέθηκαν σε διαθεσιμότητα, τους αφαιρέθηκαν τα καθήκοντά τους, ή συνελήφθησαν με ορισμένες από τις κατηγορίες που σχετίζονται με την τρομοκρατία, βάσει των διαταγμάτων στο πλαίσιο κατάστασης έκτακτης

ανάγκης, μετά την απόπειρα του πραξικοπήματος. (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016, 19).

Η κυβέρνηση απέλυσε δεκάδες χιλιάδες δημοσίους υπαλλήλους ισχυριζόμενη ότι είχαν διασυνδέσεις με το κίνημα του Γκιουλέν το οποίο κα θεωρούσαν υπεύθυνο για το πραξικόπημα. (Butler & Friedman, 2016).

Η κοινωνία των πολιτών κατέβαλε όσες προσπάθειες μπορούσε για να παραμείνει ενεργή και να συμμετέχει στον δημόσιο βίο. Οι ανεξάρτητες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών σπάνια συμμετέχουν σε διαδικασίες χάραξης πολιτικής και εκπόνησης νομοθεσίας. Ορισμένοι από τους εκπροσώπους τους, συμπεριλαμβανομένων των υπερασπιστών των ανθρώπινων δικαιωμάτων, έχουν συλληφθεί και υπήρξαν βάσιμες καταγγελίες εκφοβισμού. Ένας μεγάλος αριθμός οργανώσεων έκλεισε, στο πλαίσιο των μέτρων που έλαβε η κυβέρνηση μετά το πραξικόπημα, για υποτιθέμενη σχέση με το κίνημα του Gülen. Η Τουρκία έχει προετοιμαστεί σε μέτριο βαθμό στον τομέα της μεταρρύθμισης της δημόσιας διοίκησης. Ωστόσο, σημειώθηκε οπισθοδρόμηση στον τομέα της δημόσιας διοίκησης και της διαχείρισης ανθρώπινων πόρων, ιδίως μετά την απόπειρα πραξικοπήματος. (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016, 19).

Μετά το δημοψήφισμα είχαν αποπεμφθεί σχεδόν 4.000 δημόσιοι υπάλληλοι και στρατιωτικοί, ανεβάζοντας τον συνολικό αριθμό αποπεμφθέντων από το τουρκικό δημόσιο περίπου στις 150.000, αρχής γενομένης την επομένη του πραξικοπήματος. (Κουσκουβέλης, 2017). Στο πλαίσιο των εκκαθαρίσεων τον Αύγουστο του 2017 με δύο νέα διατάγματα η κυβέρνηση του Ερντογάν προχώρησε σε απολύσεις εκατοντάδων δημοσίων υπαλλήλων και σε ενίσχυση των εξουσιών του ίδιου επί της εθνικής μυστικής υπηρεσίας (MIT). (Τα Νέα.gr, 2017)

6. Κεφάλαιο: Ο Ρόλος της Δύσης και η Τουρκία

6.1 Τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι ελευθερίες

Η Τουρκία διέρχεται τα τελευταία χρόνια μια περίοδο δομικού αυταρχισμού, η οποία συνάδει με την κοσμοθεωρητική προσέγγιση της ηγεσίας του Ερντογάν. Το ιδεολογικό πλαίσιο της νέας ηγεσίας συνίσταται στην εφαρμογή προσανατολισμών, αρχών και αξιών ζωής του Ισλάμ στην κοινωνική και πολιτική οργάνωση της χώρας, η οποία εκδηλώνεται σε διάφορες, αφενός μεν συμβολικές εμφανίσεις και δράσεις, όπως είναι η μαντίλα και τα Κορανικά σχολεία, αφετέρου όμως στην ενδυνάμωση της καταστρατήγησης του κράτους δικαίου, δηλαδή του διαχωρισμού των εξουσιών, η οποία αποδίδεται, όχι τόσο στο Ισλάμ, αλλά στην απολυταρχική δομή της προσωπικότητας του Ερντογάν και της ηγετικής ομάδας που τον περιβάλλει. Η έλλειψη ανοχής σε οποιαδήποτε κριτική στάση της δημοσιότητας και των μέσων ενημέρωσης απέναντί του, όπως επίσης και ο στιγματισμός με την κατηγορία της προδοσίας για αποκαλύψεις παράνομων δραστηριοτήτων των μυστικών υπηρεσιών και του παρακράτους από μεγάλες παραδοσιακές εφημερίδες, όπως η *Cumhuriyet* και η προσαγωγή στελεχών της εφημερίδας σε δίκη, αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα της περαιτέρω κίνησης της Τουρκίας σε αυταρχικές κυβερνητικές συμπεριφορές, οι οποίες, βέβαια, ενισχύονται έτι περαιτέρω με την πολεμική δράση των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων εναντίον των Κούρδων εντός και εκτός Τουρκίας. Είναι γνωστό πως η Τουρκία ουδέποτε κατάφερε να επιτύχει την εφαρμογή της δημοκρατικής αρχής σε καθολικό και ολοκληρωμένο επίπεδο με την έννοια ακριβώς του πολιτικού πλουραλισμού, που να ανταποκρίνεται στα μέτρα του δυτικού δημοκρατικού πολιτεύματος, αλλά είχε φτάσει σε ορισμένες φάσεις της κεμαλικής περιόδου να δημιουργεί την αίσθηση της κοινοβουλευτικής όασης, η οποία διεκόπτετο ανά δεκαετία από στρατιωτικά πραξικοπήματα, που επανέφεραν το αποκλίνον πολιτικό σύστημα στην κεμαλική τάξη. Η σημερινή Τουρκία που διεκδικεί παρά ταύτα την ολοκλήρωση της ενταξιακής της πορείας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και απαιτεί από την Κύπρο, την Ελλάδα και την Γαλλία το άνοιγμα κεφαλαίων, μεταξύ των οποίων το σχετικό με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες, δεν δείχνει να έχει καμία διάθεση συμμόρφωσης και προσαρμογής του πολιτικού της συστήματος στα ευρωπαϊκά δημοκρατικά ειωθότα. (Αναστασιάδου & Χριστοδουλάκη, 2018)

6.2 Η κατάργηση του πολιτικού ρόλου του στρατού

Η διαμάχη του Ερντογάν με το στρατό είναι εμφανής και διαρκής. Μια διαμάχη που στηρίζεται στην προσπάθεια του στρατού για την μη κατάργηση του κοσμικού κράτους βάσει των κεμαλικών αρχών. Γεγονός που ο ίδιος ο στρατός κρίνει ότι ο πρόεδρος της Τουρκίας προσπαθεί να καταστρατηγήσει δεδομένων και των ισλαμιστικών του πεποιθήσεων. Είναι γεγονός ότι στην Τουρκία ο στρατός δεν εμπλέκεται μόνο με τη δύναμη των όπλων και πραξικοπηματικά στην πολιτική, αλλά και με την καθαυτό πολιτική δράση. Για το λόγο αυτό ο Ερντογάν ήθελε να περιορίσει τη δράση τους αυτή.

Δεν είναι τυχαίες οι κινήσεις που έκανε ο Ερντογάν κατά τις υποθέσεις Βαριοπούλα και Εργκένεκον, όπου προέβει σε μαζική εκκαθάριση του στρατού δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο τον αυταρχικό και καθόλα στιβαρό του χαρακτήρα απέναντι στον “εχθρό” του, που θέλει να τον εκθρονίσει. Όμως από την άλλη μεριά, πολλοί κεμαλιστές αξιωματικοί που είχαν εκδιωχθεί επέστρεψαν στη στρατιωτική γραφειοκρατία και μάλιστα κάποιοι εξ αυτών σε υψηλές θέσεις. Ο λόγος ήταν διότι οι εν λόγω κεμαλιστές αξιωματικοί υποστηρίζουν την χρήση ένοπλης βίας έναντι των Κούρδων στη Μέση Ανατολή, την στενότερη συνεργασία με Ρωσία και Κίνα και την απομάκρυνση της Τουρκίας από την Δύση (NATO και ΕΕ), ό,τι και ο Ερντογάν δηλαδή. (Μακεδών, 2018).

6.3 Τα κριτήρια Κοπεγχάγης για ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση θεσπίζει τους όρους (άρθρο 49) και τις αρχές (άρθρο 6 παράγραφος 1) με τις οποίες πρέπει να συμμορφώνεται κάθε χώρα που επιθυμεί να γίνει μέλος της ΕΕ. Πρέπει να πληρούνται ορισμένα κριτήρια για την εισδοχή. Αυτά τα κριτήρια (γνωστά ως κριτήρια της Κοπεγχάγης) καθιερώθηκαν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης το 1993 και ενισχύθηκαν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Μαδρίτης το 1995. Τα κριτήρια αυτά είναι:

1. Σταθερότητα των θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα δικαιώματα του ανθρώπου και τον σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων.
2. Λειτουργούσα οικονομία της αγοράς και ικανότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς στο πλαίσιο της ΕΕ.
3. Ικανότητα ανάληψης των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους, συμπεριλαμβανομένης της ικανότητας να εφαρμόζονται

αποτελεσματικά οι κανόνες, τα πρότυπα και οι πολιτικές που συνθέτουν το σύνολο της νομοθεσίας της ΕΕ (το «κεκτημένο»), και προσήλωση στους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης.

Για να ξεκινήσουν οι διαπραγματεύσεις προσχώρησης πρέπει η χώρα να πληροί το πρώτο κριτήριο. (Eur-lex.europa.eu, 2018)

Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας την παρούσα εργασία γίνεται εύκολα κατανοητό οι ομοιότητες αλλά και οι διαφορές των δυο μεγάλων Τούρκων ηγετών Κεμάλ Ατατούρκ και Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν τόσο ως χαρακτήρες όσο και ως πολιτικοί.

Η πιο σημαντική τους ομοιότητα αναμφίβολα είναι ο αυταρχικός χαρακτήρας διακυβέρνησής τους, ο οποίος όμως εφαρμόστηκε διαφορετικά σε κάθε περίπτωση. Οι Τούρκοι ως λαός προτιμούν και θέλουν αυταρχικούς ηγέτες⁶⁴. Ένας λόγος θα μπορούσε να είναι η έντονη διαφορετικότητα που υπάρχει στο εσωτερικό της Τουρκίας αναφορικά με τις πεποιθήσεις του κόσμου αλλά και η έντονη θρησκευτική πίστη που καθοδηγεί ολόκληρες μάζες. Ακριβώς αυτή η ισλαμιστική πτυχή του ΑΚΡ αντιπροσωπεύει τα θρησκευτικά συντηρητικά τμήματα της τουρκικής κοινωνίας, που αισθάνονται ότι παραγκωνίστηκαν από όταν ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, ο ιδρυτής της σύγχρονης Τουρκίας, εκκοσμίκευσε το τουρκικό κράτος το 1920.

Μια σαφή ομοιότητα των δυο ηγετών είναι ο καθαρισμός που επεδίωξαν από οτιδήποτε ξένο κομμάτι αποτελεί για την Τουρκία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σφαγή των Ελλήνων και των Αρμενίων από τον τουρκικό στρατό υπό την ηγεσία του Κεμάλ αλλά και η εμπλοκή Τουρκίας του Ερντογάν στον πόλεμο με την Συρία και την επίθεση και εκδιωγμό των Κούρδων – κυρίως ισλαμοσουνίτες.

Ο Ερντογάν κατά την διάρκεια των ετών, εξάλειψε μεθοδικά τον κεμαλισμό, την επαναστατική-κοσμική τουρκική ιδεολογία που πήρε το όνομά της από τον Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Εκεί που ο Ατατούρκ δημιούργησε ένα αυστηρό τείχος προστασίας για να αποτρέψει την θρησκεία να εισρεύσει στις κρατικές υποθέσεις, και επίσης όρισε σταθερά την Τουρκία ως μια Δυτική χώρα, ο Ερντογάν έβαλε το συντηρητικό Ισλάμ πάλι στην εξωτερική πολιτική, την εγχώρια πολιτική και το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας.

Ο Κεμαλισμός απαιτούσε από τους Τούρκους πολίτες να μετατρέψουν τη θρησκεία σε ιδιωτική υπόθεση και η κυβέρνησή του έκανε διακρίσεις ενεργά ενάντια στους απροκάλυπτα θρησκευόμενους ανθρώπους. Από την άλλη μεριά ο Ερντογάν θεωρεί τους πολίτες που δεν είναι φανερά συντηρητικοί ως δεύτερης κατηγορίας. Η εμφάνιση θρησκευτικής ευλάβειας εγγυάται κυβερνητικά συμβόλαια, θέσεις εργασίας, προαγωγές, καθώς και την πρόσβαση στην εξουσία. Μια σύζυγος που φορά μαντίλα, κάτι που είναι σημάδι συντηρητισμού, είναι ο πιο σίγουρος τρόπος για να

⁶⁴ Τα συμπεράσματα της παρούσης εργασίας βασίστηκαν σε σημαντικό βαθμό στο υλικό των συνεντεύξεων, που βρίσκονται στο σχετικό Παράρτημα.

πάρει κάποιος μια θέση εργασίας στην κυβέρνηση Ερντογάν ή να λάβει μια προσοδοφόρα σύμβαση από την κυβέρνηση. Εξετάστε το αυτό υπό το πρίσμα του γεγονότος ότι περίπου μόνο το ήμισυ των γυναικών της Τουρκίας καλύπτουν τα κεφάλια τους.

Στην Τουρκία του Ερντογάν, η θρησκευτική πολιτική έχει απλωθεί σε όλους τους τομείς της ζωής, και η εκπαίδευση υπήρξε ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της τάσης. Η κοσμική εκπαίδευση, μια από τις βασικές πολιτικές του Ατατούρκ, έχει σχεδόν εξαφανιστεί. Τον Δεκέμβριο του 2014, το Συμβούλιο Ανώτατης Εκπαίδευσης της Τουρκίας, ένα κυβερνητικά ρυθμιζόμενο σώμα, εξέδωσε μια σύσταση πολιτικής προτείνοντας τα μαθήματα στο σουνιτικό Ισλάμ να διδάσκονται υποχρεωτικά στα δημόσια σχολεία σε όλους τους μαθητές, ακόμα και σε από την ηλικία των έξι ετών. Η πολιτική αυτή τελικά εφαρμόστηκε, και ως αποτέλεσμα, το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα της Τουρκίας δεν μπορεί πλέον να θεωρείται κοσμικό. (Cagaptay, 2018)

Αναμφίβολα, ενώ επί κυβερνήσεως Κεμάλ μιλούσαμε για έναν εκδυτικισμό της Τουρκίας με σημαντικές πολιτιστικές αλλαγές για το κράτος, επί προεδρίας Ερντογάν βλέπουμε ότι υπάρχει ένα έντονο αντι-κεμαλικό και αντι-Δυτικό πρίσμα μέσα από το οποίο βλέπει τα πράγματα και ενεργεί ο τελευταίος φέρνοντας σε εφαρμογή τις αυστηρές ισλαμιστικές πεποιθήσεις στην πολιτισμική ζωή της χώρας παρά τον δημοκρατικό του χαρακτήρα. Μπορεί να τον ενδιαφέρει η Ευρώπη αλλά μόνο ως προς την οικονομική δύναμη των συνεργασιών που μπορεί να του προσφέρει και όχι όντας μέλος αυτής.

Παράλληλα, διακρίνονται μέσα από τις ομιλίες του Κεμάλ Ατατούρκ στον τουρκικό λαό, ότι οι έννοιες της δημοκρατίας, της ελευθερίας, του εκσυγχρονισμού, του πολιτισμού και της προόδου, του εκδυτικισμού, της εθνικής παιδείας, της ισότητας, των δικαιωμάτων και της εκπαίδευσης των γυναικών, προβάλλονται έντονα επιβεβαιώνοντας τον ιδεολογικό πυρήνα της σκέψης του. Από την άλλη μεριά η ιδεολογία του Ερντογάν έχει μια σημαντική ομοιότητα με τον Κεμαλισμό, τον προσωποπαγή χαρακτήρα, ωστόσο εκεί είναι και το σημείο στο οποίο οι διαφορές σταματούν, καθώς ο Κεμάλ επιδίωξε να δυτικοποιήσει τη χώρα, ενώ ο Ερντογάν βλέπει τη Δύση και τα κοινωνικο-οικονομικά της συστήματα με καχυποψία.

Επίσης, αντίθετα με τον Κεμάλ, που ηγήθηκε ενός μονοκομματικού συστήματος, ο Ερντογάν βλέπει τη χώρα του ως μια πολυκομματική δημοκρατία, στην οποία όμως δεν υπάρχουν ανεξάρτητοι θεσμοί και το μόνο που χρειάζεται για να κυβερνά κανείς

είναι να κερδίζει την ψήφο. Επίσης, υπάρχει ο ισλαμιστικός χαρακτήρας, τον οποίο απέρριπταν οι Κεμαλιστές, απαγορεύοντας πχ να φοριούνται θρησκευτικά σύμβολα δημοσίως, ή να μπαίνουν στα πανεπιστήμια γυναίκες με μαντίλα. Ο Ερντογάν, ο οποίος είχε φυλακιστεί για λίγο το 1999 για απαγγελία ισλαμικού ποιήματος, δεν έδωσε απλά λόγο πίσω στην πιο θρήσκα μερίδα της κοινωνίας, αλλά την κατέστησε και άρχουσα ελίτ.

Βάσει του Τουρκικού Συντάγματος το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας αποτυπώνει την επιρροή που έχουν οι ένοπλες δυνάμεις στο πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας, υπό την έννοια ότι μπορεί να συμβάλει σημαντικά στη λήψη πολιτικών αποφάσεων. Με αφορμή όμως των πολλαπλών πραξικοπημάτων που έχουν συντελεστεί, βλέπουμε τον στρατό να σύρεται στα δικαστήρια με κατηγορητήρια, τα οποία και τον αποδυνάμωσαν. Το Γενικό Επιτελείο συμπλέει με τις επιθυμίες του προέδρου. Ακόμα και η υπηρεσία GES (Διοίκηση ηλεκτρονικών συστημάτων) που είναι το μάτι και το αυτί των Ενόπλων Δυνάμεων αποσπάστηκε από το Γενικό Επιτελείο και εντάχθηκε στην MIT (1.1.2012), στον απόλυτο έλεγχο, δηλαδή, του προέδρου.

Παράλληλα, ο Ερντογάν έχει προβεί σε σειρά μεταρρυθμίσεων μέσα στο χρόνο, αλλάζοντας την οικονομία, παρέχοντας πολιτικά και πολιτιστικά δικαιώματα στους Κούρδους. Ωστόσο το αφήγημά του δεν είχε έναν «ιδρυτικό μύθο» που θα συσπείρωνε τους Τούρκους, όπως τον «πόλεμο της Ανεξαρτησίας» του Κεμάλ μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η σκληρότητα του Ερντογάν διαφαίνεται και μέσα από την δικαστική απόφαση που πάρθηκε έπειτα από το πραξικόπημα του Ιουλίου να βρεθεί υπό τον έλεγχο των τουρκικών αρχών, η αντιπολιτευόμενη τουρκική εφημερίδα Zaman. Η ελευθερία του λόγου δυστυχώς δεν υπάρχει στην Τουρκία, οι διώξεις δημοσιογράφων που κάνουν επίθεση και κριτική στην κυβέρνηση και τον πρόεδρο Ερντογάν είναι μια πραγματικότητα. Ο φόβος για ένα πραξικόπημα είναι ορατός για τον Ερντογάν και το κόμμα που ηγείται και γι' αυτόν τον λόγο οι κινήσεις αποδυνάμωσης του στρατού – που αποτελεί και έναν μεγάλο εχθρό του – αλλά και χειραγώγησης του τύπου είναι τα κλειδιά για να περιορίσει το ενδεχόμενο αυτό.

Ο Κεμάλ Ατατούρκ και η ιδεολογία του ακολουθεί μέχρι και σήμερα την Τουρκία και η υστεροφημία και το έργο του γίνεται αποδεκτό από ένα μεγάλο μέρος της Τουρκίας. Από την άλλη μεριά ο Ρετζίν Ταγίπ Ερντογάν μέσα από τα ρυθμιστικά του έργα – κατασκευή του δεύτερου Βοσπόρου, δημιουργία έως το 2023 του μεγαλύτερου αεροδρομίου του κόσμου στην Κωνσταντινούπολη, χτίσιμο της «Νέας

Κωνσταντινούπολης» - μάλλον προσβλέπει να γίνει ο επόμενος μεγάλος σουλτάνος της Τουρκίας⁶⁵.

⁶⁵ Βάσει των συνταγματικών αναθεωρήσεων από το 1923 έως και σήμερα, οι οποίες είναι δημοσιευμένες στον ιστότοπο Middle East Forum (<https://www.meforum.org/articles/2009/turkey-s-military-is-a-catalyst-for-reform>), πραγματοποιήθηκε συστηματική σταχυολόγηση και συλλογή των αναθεωρήσεων εκείνων που διαθέτουν πολιτισμικό πρόσημο.

Με τη χρήση σύγχρονων εργαλείων επεξεργασίας και οπτικοποίησης δεδομένων κατασκευάστηκε διαδικτυακή δυναμική παρουσίαση της εξέλιξης και τροποποίησης των Συνταγμάτων της Τουρκικής Δημοκρατίας ανά έτος. Συγκεκριμένα πρόκειται για τη δυναμική και διαδραστική αποτύπωση των σχετικών συνταγματικών αναθεωρήσεων με τη χρήση του ακαδημαϊκού λογισμικού ανοιχτού κώδικα Gephi. Το λογισμικό αυτό δημιουργήθηκε από Γάλλους φοιτητές και κυκλοφόρησε στην αγορά το 2008. Από τότε έχει χρησιμοποιηθεί ευρύτατα σε ακαδημαϊκές και δημοσιογραφικές έρευνες αποδίδοντας οπτικούς συσχετισμούς με τεράστιο αριθμό κόμβων (σημαντικών σταθμών) συμβάλλοντας έτσι στην ουσιαστικότερη κατανόησή τους.

Το δυναμικό δίκτυο πολιτισμικών συνταγματικών αναθεωρήσεων της Τουρκικής Δημοκρατίας είναι διαθέσιμο στο: <http://georgioskoulouris.mimerdesign.gr/turkey-constitution> (και προστατεύεται από τα δικαιώματα της παρούσης εργασίας).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξανδρή Αλέξης, (1980), “Οι Έλληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1850-1922”, Αθήνα: Δελτίο Ιστορικής Ελληνικής Εταιρείας 23, σσ.35-45.
- Αναγνωστοπούλου Σία, (2004), “Τουρκικός Εκσυγχρονισμός”, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Αναστασιάδου, Μ. και Χριστοδουλάκη, Ε., (2018), “Ελευθερία του Τύπου και Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Τουρκία - Mare Nostrum VII.”, [online] Mare Nostrum VII. Ανακτήθηκε από: <https://goo.gl/CYrhrV> [Accessed 29 Jan. 2018].
- Βαΐδης Θωμάς, (1936), “Κεμάλ Ατατούρκ: Ο δημιουργός της Νέας Τουρκίας”, Αθήναι: Εκδόσεις Ακροπόλεως.
- Βαλιανάτος Στέφανος, (1995), «Η Τουρκία και η Μέση Ανατολή: Από την επιλεκτική αδιαφορία στην επιζήτηση ρόλου», Θάνος Βερέμης (επιμ.), *Η Τουρκία σήμερα*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Βολκάν Βαμίκ Ντ. & Ίτσκοβιτς Νόρμαν, (2005), “Ατατούρκ, Μια ψυχογραφία”, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη
- Βρυώνης Σπύρος, (2007), “Ο μηχανισμός της καταστροφής”, Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Γιαλλουρίδης Κ. Χριστόδουλος & Λαγγίδης Θ. Αφεντούλης, (2010), «Μετακεμαλισμός», Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Γιλμάζ Χακάν, (2005), “Ο τουρκικό συντηρητισμός και η ιδέα της Ευρώπης”, Αθήνα: Εκδόσεις Παρεμβάσεις 5.
- Γιαννακούδης Δημήτριος & Κασκάνης Άγγελος, (2013), “Η υπόθεση «Βαριοπούλα» στην Τουρκία και η αποφευχθείσα κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις”, [Άρθρο], Ανάκτηση από: https://kostasxan.blogspot.gr/2013/02/blog-post_892.html
- Γκιουβέν Ντιλέκ, (2006), “Εθνικισμός, Κοινωνικές μεταβολές και μειονότητες”, Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Ελεύθερος Κόσμος, (2015), “Τι είναι ο Παντουρκισμός”, [Άρθρο], Ανάκτηση από: <http://www.elkosmos.gr/ti-ine-o-pantourkismos/>

- Εναπόσταγμα Ενημέρωσης, (2017), “Εφιαλτικά σενάρια: Η ανατροπή του Ρ.Τ.Ερντογάν περνάει από το ελληνικό έδαφος – Ξαφνικές συλλήψεις 343 Τούρκων Αξιωματικών”, [Άρθρο], Ανάκτηση από: <https://goo.gl/cwEmaJ>
- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2013), “ Έκθεση προόδου 2012 για την Τουρκία. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 18ης Απριλίου 2013 σχετικά με την έκθεση προόδου του 2012 για την Τουρκία (2012/2870(RSP))”, [Εγγραφο], Ανακτήθηκε από: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013IP0184&from=EL>
- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2016), “Ανακοίνωση της επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή οικονομική και κοινωνική επιτροπή και την επιτροπή των περιφερειών”, [Εγγραφο], Ανακτήθηκε από: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0715&qid=1515302634720&from=EL>
- Ισσί Μουράτ, (2016), “Απόπειρα Πραξικόπημα 15^{ης} Ιουλίου - Οι αντιδράσεις των κουρδικών οργανώσεων”, [Εγγραφο], Ανακτήθηκε από: https://dokupdf.com/queue/-15-_5a03101ed64ab2b9bdeb7ac3_pdf?queue_id=5a51ad71d64ab2fa6636f6ac
- Ιωαννίδης Π. Χρίστος, (1995), “Νέο-Οθωμανικός Ιμπεριαλισμός 1955-1995. Ιδεολογία και πολιτική του τουρκικού επεκτατισμού”, Αθήνα: Εκδόσεις Τροχαλία.
- Καραφωτάκης Ευάγγελος, (2000), “Η διαμόρφωση της σύγχρονης Τουρκικής οικονομίας”, Αθήνα: Κέντρο Πολιτικής Έρευνας και Επικοινωνίας.
- Κεχριώτης Ευάγγελος, (2008), “Επανάσταση των Νεότουρκων” [Άρθρο], Ανάκτηση από: http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBody_Extended.aspx?lemmaId=11380
- Κουσκουβέλης, (2017), “Αναλυτική έκθεση: Οι εξελίξεις στο διεθνή περίγυρο της χώρας, Μάιος Ιούνιος 2017”, [Εγγραφο], Ανάκτηση από: <http://www.geetha.mil.gr/media/pdf-arxeia/pamak/2017/ekthesi-maios-iounios-2017.pdf>
- Μάξης Θ. Ιωάννης, (2017), “Ο Βρετανικός Παράγων, ο Κυπριακός Αγώνας και τα Σεπτεμβριανά του 1955. Γεωπολιτική ανάλυση μιας συγκεκριμένης

επιχειρήσεως.” [Εγγραφο], Ανάκτηση από:

<http://www.rieas.gr/images/MAZIS1955.pdf>

- Μάζης Θ. Ιωάννης, (2002), “Γεωγραφία του Ισλαμιστικού κινήματος στη Μέση Ανατολή”, Αθήνα: Παπαζήση.
- Μάζης Θ. Ιωάννης, (2000), “Μυστικά Ισλαμικά Τάγματα και Πολιτικο-Οικονομικό Ισλάμ στη σύγχρονη Τουρκία”, Αθήνα: Προσκήνιο.
- Μακεδών. (2018). Δεν μπορούν οι ΗΠΑ να απομακρύνουν από την εξουσία τον Ερντογάν;. [online] Ανάκτηση από: <http://voria.gr/article/den-mporoun-ipa-na-apomakrinoun-ton-erntogan> [Accessed 20 Feb. 2018].
- Μηνάγιας Χρήστος, (2013), “Ο αυταρχισμός των “τουρκο-ισλαμικών” μηχανισμών της Άγκυρας”, [Εγγραφο], Ανάκτηση από: <http://www.elesme.gr/elesmegr/aytarxismostourkwn.pdf>
- Μιχαλακόπουλος Γεώργιος Β., (2004), “Η λειτουργία του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης στο διεθνές σύστημα και η Τουρκία”, Αθήνα: Λιβάνης.
- Μούδουρος Νίκος, (2012), “Ο μετασχηματισμός της Τουρκίας. Από την κεμαλική κυριαρχία στον «ισλαμικό» νεοφιλελευθερισμό”, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια
- Μπακιρτζής Ιωάννης, (2004), “Η αναγγελία στον τύπο του κορυφαίου γεγονότος στην Κωνσταντινούπολη του 1928. Η γλωσσική μεταρρύθμιση και η αλλαγή των αριθμών και του ημερολογίου”, τόμοι 14^{ος}, 15^{ος}, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ-Βαλκανικά Σύμμεικτα.
- Μπουρκεράιτ Κρίστιαν & Καλτιριμιτζής Άρης, (2017), “*Το αποτυχημένο πραξικόπημα άλλαξε την Τουρκία*”, [Άρθρο], Ανακτήθηκε από <http://p.dw.com/p/2gabo>
- Σαρρής Νεοκλής, (1992), “Εξωτερική πολιτική και πολιτικές εξελίξεις στην πρώτη τουρκική δημοκρατία”, Αθήνα: Εκδόσεις Γόρδιος.
- Συρίγος Μ. Άγγελος, (2016), “Ελληνοτουρκικές Σχέσεις”, 2^η έκδοση, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Συρίγος Μ. Άγγελος, (2012), “*Η ελληνική μειονότητα στην Τουρκία*” [Σημειώσεις], Ανάκτηση από: <http://openeclass.panteion.gr/modules/document/file.php/TME195/193-225.pdf>

- Ταμουρίδης Νικόλαος, (2017), “*Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*” [Άρθρο], Ανάκτηση από: <http://www.eaas.gr/sites/default/files/images/dhmsxeon/genoktonia.pdf>
- Τα Νέα.gr, (2017), “Τουρκία: Με δύο διατάγματα απολύονται εκατοντάδες δημόσιοι υπάλληλοι”, [Άρθρο], Ανακτήθηκε από: <http://www.tanea.gr/news/world/article/5465627/toyrkia-me-dyo-diatagmata-stelnontai-spiti-toys-100ades-dhmosioi-ypallhloi/> [Accessed 11 Ιανουαρίου 2018]
- Τζανακάρης Βασίλης Ι., (2012), “Ο κόκκινος σουλτάνος: Ο Αβδούλ Χαμίτ και η άγνωστη Θεσσαλονίκη”, Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Τομανάς Κώστας, (1990), “Οι κάτοικοι της παλιάς Θεσσαλονίκης”, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Νησίδες
- Ομογένεια στην Τουρκία, (2017), “*Τουρκία και Πολιτική. Ιστορία*”, [Άρθρο], Ανάκτηση από: <http://omogeneia-turkey.com/tr-policy/history.html>
- Ομογένεια στην Τουρκία, (2016), “*Συνθήκη της Λωζάννης*”, [Άρθρο], Ανάκτηση από: <http://omogeneia-turkey.com/lozani/gr.html>
- Ομογένεια στην Τουρκία, (2015), “*Σεπτεμβριανά 1955*”, [Εγγραφο], Ανάκτηση από: <http://www.omogeneia-turkey.com/arsiv/id/Septemvriana1955-gr.pdf>
- Παρέσογλου Ε. Αθανάσιος, (1995), “Η Τουρκία σήμερα: Πολιτεία, κοινωνία, οικονομικά, εξωτερική πολιτική, θρησκεία”, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Πεσμαζόγλου Στέφανος, (1993), “Ευρώπη – Τουρκία. Ιδεολογία και Ρητορεία”, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Πούλτον Χίου, (2000). “Ημίψηλο, Γκρίζος λύκος και ημισέληνος: τουρκικός εθνικισμός και η Δημοκρατία της Τουρκίας”, Α΄ έκδοση, Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Φράγκος Φραγκούλης Σ., (2012), “Ποια Τουρκία; Ποιοι Τούρκοι;” Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.
- Χριστουδουλάκη, Ε, (2017), “Ο γίγαντας... παραπατάει” [online] Topontiki.gr. Available at: <http://www.topontiki.gr/article/207741/o-gigantas-parapataei> [Accessed 26 Jan. 2018].
- Butler John & Friedman Dov, (2016), “Οι ρίζες της ισχύος των γκιουλενιστών στην Τουρκία | Foreign Affairs - Hellenic Edition”, [online] Foreignaffairs.gr,

- Ανακτήθηκε από: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/70915/john-butler-kai-dov-friedman/oi-rizes-tis-isxyos-ton-gkioyleniston-stin-toyrkia?page=show> [Accessed 11 Jan. 2018].
- Cagaptay, S, (2018), “Η ανησυχητική στροφή της Τουρκίας | Foreign Affairs - Hellenic Edition.” [online] Foreignaffairs.gr. Ανακτήθηκε από: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/70897/soner-cagaptay/i-anisyxitiki-strofi-tis-toyrkias?page=show> [Accessed 11 Jan. 2018].
 - CNN Greece, (2016), “Πραξικόπημα στην Τουρκία: Το timeline της ανατροπής του Ερντογάν που δεν έγινε”, [Άρθρο], Ανακτήθηκε από: <http://www.cnn.gr /news/kosmos/story/39515/praxikopima-stin-toyrkia-to-timeline-tis-anatropis-toy-erntogan-poy-den-egine>
 - Çetinsaya Gökhan, (2001), «Ιρανοτουρκικές σχέσεις», Φαρούκ Σονμέζογλου (επιμ.), *Μύθος και πραγματικότητα. Ανάλυση της Τουρκικής εξωτερικής πολιτικής*, τ. 1, Αθήνα: Infoγνώμων.
 - Eur-lex.europa.eu, (2018), “Glossary of summaries - EUR-Lex”, [online] Ανακτήθηκε από: http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html [Accessed 29 Jan. 2018].
 - Hobsbawm Eric, (2006), “Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991”, Αθήνα: Θεμέλιο (μτφ. Βασίλης Καπετανγιάννης).
 - Gingeras, R., (2018), “Η Τουρκία μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίας | Foreign Affairs - Hellenic Edition”, [online] Foreignaffairs.gr, Ανακτήθηκε από: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/70925/ryan-gingeras/i-toyrkia-metaksy-pragmatikotitas-kai-fantasias?page=show> [Accessed 11 Jan. 2018].
 - Kathimerini.gr, (2018), “Η τουρκική οικονομία σπάει τα κοντέρ με ρυθμό ανάπτυξης 11,1% το γ’ τρίμηνο | Kathimerini”, [online] Available at: <http://www.kathimerini.gr/938790/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/h-toyrkikh-oikonomia-spaei-ta-konter-me-ry8mo-anapty3hs-111-to-g-trimhno> [Accessed 26 Jan. 2018].
 - Kızılyürek Niyazi, (2006), “Κεμαλισμός”, 2^η έκδοση, Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα Α.Ε.
 - Klaas Brian, (2016), “Γιατί αποτυγχάνουν τα πραξικοπήματα φαντασίας | Foreign Affairs - Hellenic Edition”, [online] Foreignaffairs.gr, Ανακτήθηκε

από: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/70891/brian-klaas/giati-apotygxanoun-ta-praksikopimata?page=show> [Accessed 11 Jan. 2018].

- Lewis Bernard, (2001), “Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας”, Τόμος I: Τα στάδια της ανάπτυξης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Lewis Bernard, (2002), “Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας”, Τόμος II: Όψεις της αλλαγής, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Öktem Kerem, (2014), “Οργανωμένο Έθνος. Η Τουρκία μετά το 1989”, Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία.
- Zürcher Erik J., (2004), “Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας”, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (μτφ. Βαγγέλης Κεχριώτης).

Ξενόγλωσση

- Ağaoğlu Samet, (1965), “Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri”, İstanbul: İletişim.
- Ahmad Feroz, (1994), “Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)”, İstanbul: Hil Yayın, (μτφ. Ahmet Fethi).
- Ahmad Feroz, (2003), “Turkey: The quest of identity”, Oxford: Oneworld publications
- Akça İsmet, (2002), “Kolektif bir Sermayedar olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, İnsel, Bayramoğlu (επιμ.), *Bir Zümre, Bir Parti*.
- Alexandris Alexis, (1983), “*The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*”, Αθήνα: Center for Asia Minor Studies, σ. 96
- Altun Mehmet, (2009), “Ortak Akli Ararken. TÜSİAD’ın ilk on yılı 1970–1980”, İstanbul: Doğan Kitap.
- Altunışık Benli Meliha & Tür Özlem, (2005), “Turkey: Challenges of continuity and change”, New York: RoutledgeCurzon
- Atasoy Yıldız, (2005), “Turkey, Islamists and Democracy”, London: I.B. Tauris
- Aydın Zülküf, (2005), “The political economy of Turkey”, London: Pluto Press.
- Balakian Peter, (2007), “The Burning Tigris, The Armenian Genocide and America’s Response”, p. 162-166
- Balbay Mustafa, (2007), “Devlet ve İslam”, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

- Başkaya Fikret, (2006), “*Paradigmanın İflası*”, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı
- Bora Tanıl, (2005), “Süleyman Demirel”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (επ.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Cilt 7: Liberalizm*, İstanbul.
- Buğra Ayşe, (2008), “Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika”, İstanbul: İletişim.
- Bulut Faik, (1995), “Ordu ve Din”, İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık.
- Bulut Faik, (1995), “Tarikat Sermayesinin Yükselişi”, İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Cem İsmail, (2008), “Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi”, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cizre Ümit, (1993), “AP-Ordu İlişkileri. Bir İkilemin Anatomisi”, İstanbul: İletişim.
- Çakır Ruşen, (2004), “Milli Görüş Hareketi”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (επιμ.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce*, τ. 6, İstanbul: İslamcılık.
- Çolak Yılmaz, (2004), “Language Policy and Official Ideology in Early Republican Turkey”, Taylor & Francis, Ltd: Middle Eastern Studies, Vol. 40, No. 6 (Nov., 2004), pp. 67-91
- Dağı İhsan, (1995), “Islam, Politics and the Welfare Party”, *Foreign Policy*, 19, 23.
- Develioğlu Tarık Ali, (2010), “Diktatoryanın Organik Aydınları: Liberal Muhafazakar Entelijansiya”, Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı, (επιμ.), *Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak*, Ankara.
- Duben Alan and Behar Cem, (1991), “İstanbul households: Marriage, family and fertility 1880-1940”, New York: Cambridge University Press.
- Duman Doğan, (1997), “Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık”, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Erbakan Necmettin, (1975), “Milli Görüş”, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Fırlıklı Ruhi Ethem, (2001), “Din ve Laiklik Üstüne Düşünceler”, Muğla: Üniversitesi Yayınları
- Fırat Melek & Kürkçüoğlu Ömer, (2001), “Arap Devletleriyle İlişkiler”, Baskın Oran (επιμ.), *Türk Dış Politikası*, τ. 2, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fuller E. Graham, (2008), “Yeni Türkiye Cumhuriyeti”, İstanbul: Timaş Yayınları (μτφ. Mustafa Acar).
- Geoffrey Lewis, (1999), “The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success”, New York: Oxford University Press, p. 45
- Gevgilili Ali, (1989), “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar”, İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Gilbert Martin i, (1997), “A History of the Twentieth Century, 1900–1933” New York: William Morrow and Company, vol. I, p. 356
- Gilbert Martin ii, (1997), “A History of the Twentieth Century, 1900–1933” New York: William Morrow and Company, vol. I, p. 357
- Hale William, (2000), “Turkish Foreign Policy 1774-2000”, London: Frank Cass.
- Halil Inalcik, (1977), “İstanbul”, Encyclopedia of Islam, 2^η έκδοση, Λέιντεν, σσ. 238-239.
- Haliloglu Nagihan, (2017), “Trauma, Historical Symbolism and the Return of the Repressed: the 15 July 2016 Coup Attempt in Turkey”, Asian Affairs, 48:1, 1-16, DOI: 10.1080/03068374. 2016.1269477
- Hoogvelt Ankie, (1997), “Globalization and the Post-Colonial World: The New Political Economy of Development”, Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- İnsanoğlu Ekmeleddin, (1996), “Turkey in the Organization of the Islamic Conference: An Overview”, Kemal Karpat (επιμ.), *Turkish Foreign Policy: Recent Developments*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Kahraman Bülent Hasan, (2007), “Türk Sağı ve AKP”, İstanbul: Agora Kitaplığı
- Kalaycıoğlu Ersin, (2005), “Turkish Dynamics”, New York: Palgrave McMillan
- Kepenek Yakup & Nurhan Yentürk, (2007), “Türkiye Ekonomisi”, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder Çağlar, (1987), “State and class in Turkey”, London: Verso
- Kırçak Çağlar, (1993), “Türkiye’de Gericilik 1950–1990”, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kongar Emre, (1979), “Türkiye’nin Toplumsal Yapısı”, İstanbul: Bilgi Yayınevi

- Köymen Oya, (2007), “Sermaye”, Turkey: Yordam Kıtıp
- Kuran Timur, (2002), “İslam’ın Ekonomik Yüzleri”, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mumcu Uğur, (1994), “Rabita”, İstanbul: Tekin Yayınları.
- Parla Taha, (2004), “Türkiye’de Merkantilist Militarizm 1960–1998”, Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu (επιμ.), *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye’de Ordu*, İstanbul.
- Partisi Milli Selamet, (1973), “1973 Seçim Beyannamesi”, İstanbul.
- Poulton Hugh, (1997), “Top Hat, Grey Wolf and Crescent – Turkish Nationalism and the Turkish Republic”, London: Hurst & Company.
- Şerif Mardin, (1989), “Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediüzzaman Said Nursi”, New York: State University of New York.
- Mango Andrew, (2005), “Türkiye ve Türkler. 1938’den Günümüze”, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Meriç Cemil, (2000), “Bu Ülke”, İstanbul: İletişim Yayınları
- Mert Nuray, (2007), “Merkez Sağın Kısa Tarihi”, İstanbul.
- Rabasa Angel & Larrabee F. Stephen, (2008), “The Rise of Political Islam in Turkey”, Rand, National Defense Research Institute.
- Salim Akin & Mehmet-Ali Akinci, (2003), “La réforme linguistique turque”, *Revue de sociolinguistique en ligne. Quelle Politique linguistique pour quel Etat-nation?*, Glottopol, No 1, Janvier.
- Sarıbay Yaşar Ali, (1985), “Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: Milli Selamet Partisi Örnek Olayı”, İstanbul.
- Sarıbay Yaşar Ali, (2004), “Milli Nizam Partisinin kuruluşu ve programın içeriği”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (επιμ.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce*, τ. 6: İstanbul: İslamcılık.
- Sarıbay Yusuf, (2000), “Atatürk and modernisation”, *Etudes Balkaniques*, τόμος 36ος, No. 4, Sofija: Ban, σελ. 11-15.
- Savran Sungur, (2004), “20. Yüzyılın Politik Mirası”, Neşecan Balkan, Sungur Savran (επιμ.), *Sürekli Kriz Politikaları*, τ. 1, İstanbul: Metis Yayınları.
- Şen Serdar, (2004), “AKP Milli Görüşçü mü?”, İstanbul
- Sencer Muzaffer, (1974), “Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri”, İstanbul: May Yayınları.

- Serüveni Kalkınma Planlı, (2003), “1960’larda Türkiye’de Planlama Deneyimi (Panel)”, İstanbul: Yayınevi: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Christos Teazis, (2010), “İkincilerin Cumhuriyeti. Adalet ve Kalkınma Partisi”, İstanbul: Mizrak Yayınları.
- Timur Taner, (2004), “Türkiye Nasıl Küreselleşti?”, Ankara: İmge Kitabevi.
- Toprak Binnaz, (1981), “Islam and Political Development in Turkey”, Leiden : E.J. Brill.
- Vryonis Speros, (1991), “The Turkish State and History. Clio meets the Grey Wolf”, Θεσσαλονίκη: Institute for Balkan Studies αρ. 237.
- Yalman L. Galip, (2004), “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi”, Neşecan Balkan, Sungur Savran (επιμ.), *Sürekli Kriz Politikaları 1*, İstanbul.
- Yavuz M. Hakan, (2003), “Islamic Political Identity in Turkey”, New York: Oxford University Press.
- Yücekök Ahmet, (1971), “Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946–1968)”, Ankara.

Συμπληρωματική Βιβλιογραφία

- Açıkgöz, B. (2015). The transformation of school knowledge in the late Ottoman Empire: conflicting histories. *History of Education*, 45(5), pp.547-569.
- Açıkgöz Sevgi Kuru. (2014). Kemalism and Post-Kemalism: Turkish State in Search of Palatable Citizen Forever. *Turkish Journal of Politics*. 5(2), pp.33-58.
- BBC Worldwide Limited. (2013). Turkish commentary dismisses "Erdoganism" as authoritarian ideology. London. pp.1-4.
- Bardakçi, M. (2013). Coup Plots and the Transformation of Civil–Military Relations in Turkey under AKP Rule. *Turkish Studies*, 14(3), pp.411-428.
- Cavanaugh, K. and Hughes, E. (2016). Rethinking What is Necessary in a Democratic Society: Militant Democracy and the Turkish State. *Human Rights Quarterly*, 38(3), pp.623-654.
- Chak Mujahid Farhan. (2016). Culture, Social Contestation and Turkey's Failed Coup: The Rivalry of Social Imaginaries. *Qatar University*, Vol. 18, No.3, pp.233-257.
- Çaylak, A. and Dinç, G. (2017). Gülenism as "Religionist" Kemalism. *Insight Turkey*, 19(3), pp.181-206.
- Çelik, N. (2018). From Secularism to Laïcité and Analyzing Turkish Authoritarian Laiklik. *Insight Turkey*, 20(1), pp.189-208.
- Çınar, A. and Taş, H. (2017). Politics of Nationhood and the Displacement of the Founding Moment: Contending Histories of the Turkish Nation. *Comparative Studies in Society and History*, 59(03), pp.657-689.
- Dogan, Yonca Poyraz. (2015). Two views on... Democracy. *Turkish Review; Istanbul*, 5(1), pp. 41-47.
- Duran Burhanettin, Nebi Miş. (2016). The Transformation of Turkey's Political System and the Executive Presidency. *Insight Turkey*, 18(4), pp.11-27.
- Ergin, M. and Karakaya, Y. (2017). Between neo-Ottomanism and Ottomania: navigating state-led and popular cultural representations of the past. *New Perspectives on Turkey*, 56, pp.33-59.

- Gokay, B. and Shain, F. (2015). Entendendo o sentido dos protestos na Turquia (e no Brasil): a contestação do urbanismo neoliberal nas “Cidades Rebeldes”. *Estudos Ibero-Americanos*, 41(2), p.242.
- Gülen Serdar. (2016). The Constitutional Amendment Draft: The End of Debates on Change in the Turkish Political System?. *Insight Turkey*, 18(4), pp.109-125.
- Gürpınar Doğan. (2012). The Trajectory of Left-Liberalism in Turkey and Its Nemesis: The Great Rupture in the Turkish Left. *Insight Turkey*, 14 (1), pp.109-125.
- Kalaycıoğlu, E. (2012). Kulturkampfın Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010. *South European Society and Politics*, 17(1), pp.1-22.
- Karakitapoğlu-Aygün, Z. and Gumusluoglu, L. (2013). The bright and dark sides of leadership: Transformational vs. non-transformational leadership in a non-Western context. *Leadership*, 9(1), pp.107-133.
- Karaveli Halil. (2016). Erdogan’s Journey. *Foreign Affairs*. New York Vol. 95, Iss. 6, (Nov/Dec 2016): 121-V.
- Kiazad, K., Restubog, S., Zagenczyk, T., Kiewitz, C. and Tang, R. (2010). In pursuit of power: The role of authoritarian leadership in the relationship between supervisors’ Machiavellianism and subordinates’ perceptions of abusive supervisory behavior. *Journal of Research in Personality*, 44(4), pp.512-519.
- Kissane, B. (2014). Atatürk and After: Three Perspectives on Political Change in Turkey. *The Review of Politics*, 76(02), pp.293-307.
- Littrell, R., Serra Yurtkoru, E., Kepir Sinangil, H., Durmuş, B., Katrinli, A., Gulem Atabay, R., Günay, G. and Güneri Çangarli, B. (2013). Explicit leader behaviour preferences. *Journal of Management Development*, 32(6), pp.606-628.
- McGrath C. Eric. (2015). Dynamics Of Constitutionalism Between Democracy And Authoritarianism As A Complex Adaptive System. University of Pittsburgh.
- Mufti, M. (2014). The AK Party’s Islamic Realist Political Vision: Theory and Practice. *Politics and Governance*, 2(2), p.28.

- Mufti, M. (2015). Democratizing Potential of the ‘Arab Spring’: Some Early Observations. *Government and Opposition*, 50(03), pp.394-419.
- Özbudun Ergun. (2012). Turkey’s Search for a New Constitution. *Insight Turkey*, 14(1), pp.39-50.
- Özsel, D., Öztürk, A. and Ince, H. (2013). A Decade of Erdoğan's JDP: Ruptures and Continuities. *Critique*, 41(4), pp.551-570.
- Schuh, S., Zhang, X. and Tian, P. (2012). For the Good or the Bad? Interactive Effects of Transformational Leadership with Moral and Authoritarian Leadership Behaviors. *Journal of Business Ethics*, 116(3), pp.629-640.
- Saatçioğlu, B. (2016). De-Europeanisation in Turkey: The Case of the Rule of Law. *South European Society and Politics*, 21(1), pp.133-146.
- The Economist. (2013). Democrat or Sultan ?. London Vol. 407, Iss. 8839, (Jun 8, 2013): 12
- Uçum, M. (2017). Reforming Turkey’s Democracy. *Insight Turkey*, 19(2), pp.21-42.
- Ünver H. Akin. (2013). The Forgotten Secular Turkish Model. *Ünver: The Turkish Model*, pp. 57-64.
- Vreese de C., van der Brug, W. and Hobolt, S. (2011). Turkey in the EU?: How cultural and economic frames affect support for Turkish accession. *Comparative European Politics*, 10(2), pp.218-235.
- Yildirim Engin. (2016). The Odyssey of the Turkish Constitutional Court into the World of Individual Application. *Insight Turkey*, 18(4), pp.41-52.

Παράρτημα

Παράρτημα Ι: Σχολιασμός σε Άρθρα της Συνθήκης της Λωζάνης

(αναφορά στην ενότητα 2.1)

Η σύμβαση της Συνθήκης της Λωζάνης περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών οριζόταν από τα κάτωθι άρθρα:

Άρθρον 1.

Από της 1^{ης} Μαΐου 1923, θέλει διενεργηθή η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων, ελληνικού ορθόδοξου θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των Ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών.

Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία ή αντιστοίχως εν Ελλάδι, άνευ της άδειας της Τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Άρθρον 2.

Δεν θα περιληφθώσιν εις την εν τω πρώτω άρθρω προβλεπομένην ανταλλαγήν:

- a. Οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης*
- b. Οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.*

Θέλουσι θεωρηθή ως Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ήδη προς της 30^{ης} Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφέρεια της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ως αύτη καθορίζεται διά του νόμου του 1912.

Θέλουσι θεωρηθή ως μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης, πάντες οι Μουσουλμάνοι οι εγκατεστημένοι εν τη περιοχή ανατολικάς της μεθορίου γραμμής της καθορισθείσης τω 1913 διά της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για την ανταλλαγή των πληθυσμών οι Τούρκοι επέμεναν στην άρνηση τους για παραμονή των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης στο έδαφος αυτής. Έπειτα, όμως από την αντίδραση όλων των ευρωπαϊκών δυνάμεων και την απειλή για διάλυση της συνδιάσκεψης, οι Τούρκοι αναθεώρησαν τις απόψεις τους. Στις 13 Δεκεμβρίου 1922 αποδέχθηκαν την παραμονή των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως και των μουσουλμάνων της Θράκης. Παράλληλα, δέχτηκαν με

δήλωσή τους στα πρακτικά και τη συνέχιση της παρουσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην αρχαία έδρα του. Κατά την υποχρεωτική ανταλλαγή των λαών, όπως ορίστηκε στα δύο πρώτα άρθρα της συνθήκης, ορίστηκε πως η εξακρίβωση της ταυτότητας των πληθυσμών βασίζεται σε θρησκευτικά και όχι φυλετικά κριτήρια. Από την ανταλλαγή εξαιρέθηκαν ρητώς οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως, της Ίμβρου και της Τενέδου, καθώς και οι μουσουλμάνοι της Θράκης. Οι διατάξεις για την προστασία των μειονοτήτων που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής δεν ενσωματώθηκαν στην σύμβαση περί ανταλλαγής. Περιλήφθηκαν στο καθαυτό κείμενο της Συνθήκης της Λωζάννης. Τα άρθρα περί μειονοτήτων αναφέρονται διεξοδικά στις υποχρεώσεις που ανέλαβε η Τουρκία έναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων της χώρας. Στο άρθρο 45 της συνθήκης ορίστηκε ότι τα οριζόμενα στα άρθρα 38 έως και 44 για τις μη μουσουλμανικές μειονότητες της Τουρκίας θα ίσχυαν αντιστοίχως και για τους μουσουλμάνους της Θράκης. (Συρίγος Α., 2016, 54)

Άρθρον 38.

Η Τουρκική Κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να παρέχη εις πάντας τους κατοίκους της Τουρκίας πλήρη και απόλυτον προστασίαν της ζωής και της ελευθερίας αυτών, αδιακρίτως γεννήσεως, εθνικότητος, γλώσσης, φυλής ή θρησκείας. Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας δικαιούνται να πρεσβεύωσιν ελευθέρως, δημοσία τε και κατ' ιδίαν, πάσαν πίστιν, θρησκείαν ή δοξασίαν ων η άσκησις δεν ήθελεν είναι ασυμβίβαστος προς την δημόσιαν τάξιν και τα χρηστά ήθη. Αι μη μουσουλμανικαί μειονότητες θα απολαύωσιν πλήρως της ελευθερίας κυκλοφορίας και μεταναστεύσεως, υπό την επιφύλαξιν των εφαρμοζομένων, εφ' όλου ή μέρους του εδάφους, εις άπαντας τους τούρκους υπηκόους μέτρων άτινα, ήθελον τυχόν ληφθή υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως χάριν της εθνικής αμύνης και της τηρήσεως της δημοσίας τάξεως.

Άρθρον 39.

Οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας υπήκοοι τούρκοι θα απολαύωσι των αυτών αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων ων και οι μουσουλμάνοι. Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας, άνευ διακρίσεως θρησκευάματος, θα ώσιν ίσοι απέναντι του νόμου. Η διαφορά θρησκείας, δοξασίας ή πίστεως δεν οφείλει να αποτελέση κώλυμα δι ουδένα τούρκον υπήκοον ως προς την απόλαυσιν των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων και ιδία την παραδοχήν εις τας δημοσίας θέσεις, αξιώματα και τιμάς ή*

την εξάσκησιν των διαφόρων επαγγελμάτων και βιομηχανιών. Ουδείς περιορισμός θέλει επιβληθή κατά της ελευθέρας χρήσεως παρά παντός τούρκου υπηκόου οιασδήποτε γλώσσης, είτε εν ταις ιδιωτικαίς ή εμπορικαίς σχέσεσιν, είτε ως προς την θρησκείαν τον τύπον και πάσης φύσεως δημοσιεύματα, είτε εν ταις δημοσίαις συναθροίσεσιν. Παρά την ύπαρξιν της επισήμου γλώσσης, θα παρέχωνται αι προσήκουσαι ευκολίαι εις τους τούρκους υπηκόους, τους λαλούντες γλώσσαν άλλην ή την τουρκικήν, δια την προφορικήν χρήσιν της γλώσσης, αυτών ενώπιον των δικαστηρίων.

Άρθρον 40.

Οι τούρκοι υπήκοοι, οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θα απολαύωσι “νομικώς” και πραγματικώς της αυτής προστασίας και των αυτών εγγυήσεων ων απολαμβάνουσι και οι λοιποί τούρκοι υπήκοοι, θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστώσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίαις δαπάναις, παντός είδους, φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια μετά του δικαιώματος να ποιούνται ελευθέρως εν αυτοίς χρήσιν της γλώσσης των και να τελώσιν ελευθέρως τα της θρησκείας των.

Άρθρον 41.

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων, μη μουσουλμάνων η Τουρκική Κυβέρνησις θα παρέχη ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν, τας προσήκουσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικοίς σχολείοις παροχής εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω τούρκων υπηκόων. Η διάταξις αύτη δεν κωλύει την Τουρκικήν Κυβέρνησιν να καταστήση υποχρεωτικήν την διδασκαλίαν της τουρκικής γλώσσης εν τοις ειρημένοις σχολείοις. Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα υπάρχει σημαντική αναλογία τούρκων υπηκόων ανηκόντων εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητας ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα εχορηγούντο εκ του δημοσίου χρήματος υπό του προϋπολογισμού του Κράτους ή των δημοτικών και λοιπών προϋπολογισμών επί εκπαιδευτικώ θρησκευτικώ ή φιλανθρωπικώ σκοπώ. Τα ποσά ταύτα θα καταβάλλωνται εις τους αρμοδίους αντιπροσώπους των ενδιαφερομένων καθιδρυμάτων και οργανισμών.

Άρθρον 42.

Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων. Τα μέτρα ταύτα θέλουσιν επεξεργασθή ειδικαί επίτροποι, αποτελούμεναι εξ ίσου αριθμού αντιπροσώπων της Τουρκικής Κυβερνήσεως και μιας εκάστης των ενδιαφερομένων μειονοτήτων. Εν περιπτώσει διαφωνίας, η Τουρκική Κυβέρνησις και το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών θέλουσι διορίσει, από κοινού, επιδιαιτητήν εκλεγόμενον μεταξύ των ευρωπαϊών νομομαθών. Η Τουρκική Κυβέρνησις υποχρεούται να παρέχη πάσαν προστασίαν εις τας εκκλησίας, συναγωγάς, νεκροταφεία και λοιπά θρησκευτικά καθιδρύματα των ειρημένων μειονοτήτων. Εις τα ευαγή καθιδρύματα ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των αυτών μειονοτήτων, των ήδη ευρισκομένων εν Τουρκία, θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια, η δε Τουρκική Κυβέρνησις, προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτινες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά ιδιωτικά καθιδρύματα ομοίας φύσεως.

Άρθρον 43.

Οι εις τας μη μουσουλμανικάς μειονότητες ανήκοντες τούρκοι υπήκοοι δεν θα ώσιν υποχρεωμένοι να εκτελώσι πράξεις αποτελούσας παράβασιν της πίστεως ή των θρησκευτικών των εθίμων, ούτε θα περιπίπτωσιν εις ανικανότητα τίνα αρνούμενοι να παραστήσιν ενώπιον των δικαστηρίων ή να εκτελέσωσι νόμιμον τίνα πράξιν κατά την ημέραν της εβδομαδιαίας των αναπαύσεως. Ουχ ήττον, η διάταξις αυτή δεν απαλάσσει τους τούρκους τούτους υπηκόους των υποχρεώσεων, αίτινες επιβάλλονται εις πάντας τους λοιπούς τούρκους υπηκόους προς τήρησιν της δημοσίας τάξεως.

Άρθρον 44.

Η Τουρκία παραδέχεται όπως αι διατάξεις των προηγουμένων άρθρων του παρόντος Τμήματος, εφ' όσον αφορώσιν εις τους μη μουσουλμάνους υπηκόους της Τουρκίας, αποτελέσωσιν υποχρεώσεις διεθνούς συμφέροντος και τεθώσιν υπό την εγγύησιν της Κοινωνίας των Εθνών. Αι διατάξεις αύται δεν δύνανται να τροποποιηθώσιν άνευ της συγκαταθέσεως της πλειοψηφίας του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. Η Βρεττανική Αυτοκρατορία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Ιαπωνία υποχρεούνται δια της παρούσης Συνθήκης να μη αρνηθώσι την συγκατάθεσιν αυτών εις πάσαν τροποποίησιν

των ειρημένων άρθρων, ην ήθελε κατά τους νομίμους τύπους αποφασίσει η πλειοψηφία του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. Η Τουρκία δέχεται όπως παν Μέλος του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών έχη το δικαίωμα να επισύρη την προσοχήν του Συμβουλίου επί πάσης παραβάσεως ή κινδύνου παραβάσεως οιασδήποτε των υποχρεώσεων τούτων και όπως το Συμβούλιον δύναται να ενεργή καθ' οιονδήποτε τρόπον και παρέχη οιασδήποτε οδηγίας κρινόμενος καταλλήλους και αποτελεσματικός εν τη περιστάσει. Η Τουρκία δέχεται προς τούτοις όπως, εν περιπτώσει διχογνωμίας επί νομικών ή πραγματικών ζητημάτων αφορώντων τα άρθρα ταύτα, μεταξύ της Τουρκικής Κυβερνήσεως και μιας οιασδήποτε των λοιπών υπογραψασών την παρούσαν Συνθήκην Δυνάμεων ή πάσης άλλης Δυνάμεως Μέλους του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, η τοιαύτη διχογνωμία θεωρηθή ως διεθνούς χαρακτήρας διαφορά κατά το γράμμα του άρθρου 14 του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών. Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται όπως πάσα τοιούτου είδους διαφορά, επί τη αιτήσει του ετέρου των Μερών, παραπέμπηται εις το Διαρκές Δικαστήριον Διεθνούς Δικαιοσύνης. Η απόφασις του Διαρκούς Δικαστηρίου θα η ανέκκλητος, θα έχη δε την ισχύν και το κύρος αποφάσεως εκδοθείσης δυνάμει του άρθρου 13 του Συμφώνου.

Άρθρον 45.

Τα αναγνωρισθέντα δια των διατάξεων του παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητας, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας. (Ομογένεια στην Τουρκία, 2016).

Τελικώς, στην ανταλλαγή περιλήφθηκαν 190.000 Έλληνες έναντι 355.000 Τούρκων. Από πλευράς αριθμών, η σύμβαση της Λωζάνης για την ανταλλαγή των πληθυσμών εμφανίζεται δυσμενής για την Τουρκία. Στην πραγματικότητα, σε αυτούς τους αριθμούς πρέπει να προστεθούν και οι εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες που είχαν εγκαταλείψει την Τουρκία για να αποφύγουν την σφαγή. Συνολικά την άνοιξη του 1923 (πριν αρχίσει η ανταλλαγή πληθυσμών) βρίσκονταν εν ζωή στην Ελλάδα περίπου 862.000 πρόσφυγες. Από αυτούς οι 700.000 ήταν Μικρασιάτες και οι υπόλοιποι κατάγονταν από την Ανατολική Θράκη. Επίσης, τουλάχιστον 70.000, κατά τις εκτιμήσεις της ΚτΕ, είχαν αποβιώσει από τις ασθένειες και την ασιτία. (Συρίγος Α., 2016, 56).

Παράρτημα II: Η Ελληνική μειονότητα στην Κωνσταντινούπολη πριν το τουρκικό πογκρόμ

(αναφορά στην ενότητα 2.2)

Πριν γίνει μια εκτενής αναφορά για την σύσταση της ελληνικής μειονότητας που χτυπήθηκε από τα γεγονότα της 6ης – 7ης Σεπτεμβρίου 1955, είναι σημαντικό να παρουσιαστούν κάποια ιστορικά στοιχεία υψίστης σημασίας για την σύσταση της μειονότητας αυτής. Η μεταστροφή του Μεγάλου Κωνσταντίνου στον χριστιανισμό και η μεταφορά της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στο αρχαίο Βυζάντιο, που μετονομάστηκε σε Κωνσταντινούπολη, εισήγαγαν στο πολιτισμικό υπόβαθρο των νεότερων Ελλήνων τον ορθόδοξο χριστιανισμό και την ανάδειξη της ελληνικής Κωνσταντινούπολης – Βυζαντίου σε οικουμενική και αυτοκρατορική πρωτεύουσα. Κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού η πόλη δίκαια φημιζόταν για τα λαμπρά κοσμικά και εκκλησιαστικά μνημεία της, τις σχολές και την πνευματική ζωή της, τον πλούτο, καθώς και την άνετη ζωή και την ευδαιμονία των κατοίκων της. Ακόμη και με το πέρας 1.000 χρόνων από την περίοδο του Μεγάλου Κωνσταντίνου, υπήρξε η έδρα του Βυζαντινού βασιλέως και το κυριότερο κέντρο διάδοσης των αρχαίων ελληνικών και βυζαντινών γραμμάτων και του πολιτισμού. Η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης για 200 χρόνια πριν το πογκρόμ αντιλαμβανόταν ιδιαίτερα έντονα αυτή την κληρονομιά και είχε την δυνατότητα να εκφραστεί κοινωνικά και οικονομικά αλλά από την άλλη πλευρά λόγω της παραδοσιακής ισλαμικής αυτοκρατορίας δεν μπορούσε να εκφραστεί πολιτικά. Το δεδομένο αυτό, είχε ως αποτέλεσμα η νεωτερική ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης να αναζητάει διαρκώς την πολιτικής της ιδεολογία και ολοκλήρωση στο μικρό, νεοσύστατο ελληνικό κράτος. (Βρυώνης Σ., 2007, 40).

Η ελληνική μειονότητα αντιπροσώπευε τους παλαιότερους «αυτόχθονες» ή «ντόπιους» κατοίκους της αυτοκρατορικής πόλης του Βοσπόρου. Το γεγονός αυτό συνέτεινε, υπό την καθοδήγηση του Κεμάλ Ατατούρκ κατά την δεκαετία του 1930, στην επινόηση και την επίσημη προπαγάνδα των αυθαίρετων θεωριών σχετικά με την τουρκική ιστορία (το Türk Tarih Tezi, «Τουρκική Ιστορική Θέση») και γλώσσα (το Güneş Dil Teorisi, «Ηλιακή Θεωρία της Γλώσσας»). Βάσει αυτών οι Τούρκοι θεωρητικοί της εκπαίδευσης δίδασκαν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης ότι η μητέρα όλων των φυλών ήταν η τουρκική και η τουρκική γλώσσα ήταν η μητέρα

γλώσσα όλων των γλωσσών. Σύμφωνα, με τις παραπάνω θεωρίες, την Μικρά Ασία την πρωτοκατοίκησαν οι Τούρκοι, ως Χετταιοί, ενώ οι Έλληνες και η γλώσσα τους ήταν απλώς δευτερεύοντες κλάδοι των Τούρκων και της γλώσσας τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο εθνικισμός να αποτελέσει πανάκεια για όλα τα ιστορικά προβλήματα. (Βρυώνης Σ., 2007, 41).

Είναι σημαντικό να παρουσιαστούν κάποια νούμερα που δείχνουν την σύστασή της ελληνικής μειονότητας στο πέρασμα των χρόνων και μέχρι το 1955. Με βάση τα ιστορικά φορολογικά στοιχεία που συνέλεξε ο Halil Inalcik (1977, 238) αλλά και την απεικόνιση των εξαναγκασμένων αποίκων κατά την περίοδο 1459-1475 που παρουσιάζονται στον πίνακα Α.1:

Πίνακας Α.1: Απεικόνιση εξαναγκασμένων αποίκων κατά την περίοδο 1459-1475

Έτη	Εξαναγκασμένοι άποικοι (Sürgüns)
1459	Αρμένιοι και Έλληνες έμποροι από τις δύο Φώκαιες και την Αμάσρα
1460	Έλληνες από τον Μορέα, την Θάσο, την Λήμνο, την Ίμβρο, την Σαμοθράκη
1461	Έλληνες από την Τραπεζούντα
1462	Έλληνες από την Μυτιλήνη
1463	Έλληνες από το Άργος
1468-1474	Μουσουλμάνοι, Έλληνες, Αρμένιοι από το Ικόνιο, τη Λαρέντα, το Άκσαράι, το Ερεγλί
1470	Έλληνες από την Εύβοια
1475	Αρμένιοι, Έλληνες και Λατίνοι από την Κάφφα

Στην έκδοσή του ενός συγκριτικά πρώιμου φορολογικού μητρώου της Κωνσταντινούπολης και του Γαλατά, αντίστοιχα με χρονολογία 1477, αντανakλάται η αναλογία των φορολογούμενων νοικοκυριών σύμφωνα με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, όπως φαίνονται στον πίνακα Α.2:

Πίνακας Α.2: Αναλογία των φορολογούμενων νοικοκυριών σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις σε Κωνσταντινούπολη και Γαλατά

Κωνσταντινούπολη	Νοικοκυριά	%
Μουσουλμάνοι	8.951	60,0
Έλληνες Ορθόδοξοι	3.151	21,5
Εβραίοι	1.647	11,0
Καφφάνοι (Λατίνοι)	267	2,0
Αρμένιοι	372	2,6
Αρμένιοι και Έλληνες του Καραμάν	384	2,7
Τσιγγάνοι	31	0,2
Σύνολο:	14.803	
Γαλατάς	Νοικοκυριά	%
Μουσουλμάνοι	535	35,0
Έλληνες Ορθόδοξοι	592	39,0
Ευρωπαίοι	332	22,0
Αρμένιοι	62	4,0
Σύνολο:	1.521	
Σύνολο νοικοκυριών Κωνσταντινούπολης & Γαλατά:	16.324	

Συμπεραίνουμε ότι το ποσοστό των ελληνορθόδοξων νοικοκυριών δεν ξεπερνούσε το 23% των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης το 1477, ενώ τα μουσουλμανικά νοικοκυριά ξεπερνούσαν σε ποσοστό το 60%.

Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης παρέμειναν μια σταθερή θρησκευτική μειονότητα στην πόλη. Στην καταμέτρηση των ανδρών ηλικίας άνω των τριάντα ετών στην οθωμανική απογραφή του 1833, ο Ιναλτζίκ αναφέρει τα νούμερα που εμφανίζονται στον πίνακα Α.3 παρακάτω:

Πίνακας Α.3: Πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης

Πληθυσμοί	Νούμερα σε χιλιάδες
Μουσουλμάνοι	73.496
Έλληνες Ορθόδοξοι	50.343
Ευρωπαίοι	48.099
Αρμένιοι	11.413

Βάσει δύο εκτιμήσεων, μία της τουρκικής και μία της ελληνικής ο πληθυσμός της πόλης και των περιχώρων της υπολογίζεται σε 1.052.000 και 1.173.673 αντίστοιχα. Σύμφωνα με τις οθωμανικές στατιστικές του 1885 και του 1906, οι Έλληνες που κατοικούσαν στην πόλη ήταν 152.741 και 176.442 αντίστοιχα, δηλαδή προσαυξημένοι κατά σχεδόν 16%. Η αυτόχθων ελληνική κοινότητα μαζί με τους

Έλληνες πολίτες που κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη αποτελούσαν μια ισχυρή μειονότητα, η οποία αντιστοιχούσε σε ποσοστό μεταξύ του 17% και του 22% του πληθυσμού της πόλης. Αν συμπεριλάμβανε κανείς τους Έλληνες πολίτες που κατοικούσαν στην πόλη, ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων θα κυμαινόταν μεταξύ 214.441 και 236.442 (δηλαδή μεταξύ 20% και 22,5%). (Βρυώνης, 2007, 45).

Συναντάμε ομάδες Ελλήνων τραπεζιτών, κεφαλαιούχων, βιομήχανων, εμπόρων αλλά και ασφαλιστικούς πράκτορες και κτηματομεσίτες, δικηγόρους, μηχανικούς, αρχιτέκτονες και γιατρούς. Επίσης, υπήρχαν Έλληνες ιδιοκτήτες καταστημάτων σε όλη την πόλη. Στον πίνακα Α.4 παρακάτω αναφέρεται η διαστρωμάτωση των μεσαίων και κατώτερων τάξεων της ελληνικής κοινότητας:

Πίνακας Α.4: Επαγγέλματα των μεσαίων και κατώτερων τάξεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης

Επάγγελμα	Σύνολο	Επάγγελμα	Σύνολο
Εμποροράφτες άγριου μαλλιού	2.028	Αρτοποιοί	2.652
Ασβεστοποιοί	160	Λεμβούχοι	278
Σιδηρουργοί	110	Οικοδόμοι	657
Κρεοπώλες	982	Κηροποιοί	97
Υποδηματοποιοί	1.180	Καφεπώλες	615
Κατασκευαστές θυρών	489	Ιχθυοπώλες	395
Βαφείς	141	Οπωροπώλες	640
Επιπλοποιοί	487	Πλανόδιοι οπωροπώλες	195
Παντοπώλες	2.250	Βυρσοδέψες	120
Εμποροράφτες	54	Γαλατάδες	590
Στρωματοποιοί	897	Οινέμποροι	652
Έμποροι	893	Πωλητές ελιών	269
Σοβατζήδες	127	Επιδιορθωτές	204
Φαρμακοποιοί	28	Ράφτες	887
Ταβερνιάρηδες	764	Καπνοπώλες	348
Νερουλάδες	1.359	Αμαξάδες	1.929

Όλα τα παραπάνω στοιχεία συγκλίνουν στο ότι κατά την ανάπτυξη της οθωμανικής οικονομίας η ελληνική μειονότητα υπήρχε και έκανε αισθητή την παρουσία της. Υπήρχε επίσης μια δυναμική κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση.

Βρετανικές εκθέσεις εκτιμούσαν ότι ο πληθυσμός των Ελλήνων στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης ανερχόταν στις 300.000 περίπου κατά τις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1914, για να αυξηθεί κατά 33% και να φτάσει στις 400.000 το 1922. (Alexandris A., 1983, 96). Η αριθμητική αύξηση των Ελλήνων συνείσφερε και στην αύξηση της ελληνικής επιρροής στην οικονομία της πόλης. Όμως, μετά από τις στρατιωτικές νίκες των εθνικιστικών τουρκικών στρατευμάτων στην Μικρά Ασία,

η δημογραφική παρακμή των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης υπήρξε έντονη ανάμεσα στα έτη 1922-1924, όπως φαίνονται και στον πίνακα Α.5 παρακάτω (Βρυώνης, 2007, 54):

Πίνακας Α.5: Έλληνες που εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη κατά τα έτη 1922-1924

Κατηγορίες Ελλήνων	Αριθμός
Έλληνες πολίτες	60.000
Μη απελάσιμοι Έλληνες	40.000
Έλληνες που είχαν έλθει στην Κωνσταντινούπολη μετά το 1918	35.000
Έλληνες από τα προάστια της Κωνσταντινούπολης	20.000
Σύνολο (κατά προσέγγιση):	155.000

Ταυτόχρονα την δεκαετία του 1950 η εισροή ιδιωτικών αμερικανικών κεφαλαίων και αμερικανικής κυβερνητικής βοήθειας στην Τουρκία βοήθησε σημαντικά για την ανάταξη της οικονομίας. Υπήρχε μερίδα Ελλήνων που εκμεταλλεύτηκαν άμεσα τις νέες οικονομικές ευκαιρίες, γεγονός που οδήγησε στην θεαματική αναβάθμιση των συλλογικών φορέων της ελληνικής κοινότητας. Η ελληνική κοινότητα άρχισε να ανακτά με επιτυχία την πρωτοβουλία και μάλιστα προσπάθησε να δημιουργήσει ένα όργανο το οποίο θα συντόνιζε τις προσπάθειες όλων των χωριστών κοινοτήτων. (Βρυώνης, 2007, 57)

Παράρτημα ΙΙΙ: Κύπρος και πως συνέβαλε στο δυσμενές κλίμα απέναντι στους Έλληνες

(αναφορά στην ενότητα 2.3)

Πριν γίνει εκτενής αναφορά στα γεγονότα που συνέβησαν την 6^η και 7^η Σεπτεμβρίου του 1955 και είναι γνωστά ως τουρκικό πογκρόμ ή Σεπτεμβριανά είναι σημαντικό να γίνει μια αναφορά στο θέμα της Κύπρου, το οποίο συνέβαλε στο δυσμενές κλίμα απέναντι στους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους.

Το 1878 η κατοχή και η διοίκηση της Κύπρου μεταβιβάστηκαν στην Βρετανική Αυτοκρατορία ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρέμεινε τυπικώς κυρίαρχος του νησιού. Όταν η Βρετανία κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, προσάρτησε την Κύπρο στον βρετανικό θρόνο. Η πράξη αυτή αναγνωρίστηκε και από την Τουρκία μέσω της Συνθήκης της Λωζάνης. Στην Κύπρο ζούσαν αρκετοί Έλληνες, οι οποίοι ήλπιζαν στην ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Όμως, η κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου, όταν κατά το 1931 και τα γεγονότα που

έμειναν γνωστά στην ιστορία ως Οκτωβριανά, πραγματοποίησαν συλλαλητήρια με αίτημα την προσάρτηση με την Ελλάδα, καταδίκασε τις ταραχές διότι δεν ήθελε να έρθει σε αντιπαράθεση με την βρετανική κυβέρνηση. (Συρίγος Α., 2016, 121)

Αναφορικά με την δημογραφία του νησιού κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ο τουρκικός πληθυσμός ενώ μετά το 1950 οι Τούρκοι έφταναν το 18% ενώ οι Έλληνες το 78%. Οι δύο λαοί ζούσαν αναμειγμένοι. Οι προσπάθειες που έγιναν για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα ήταν αρκετές αλλά από την μια μεριά η περιορισμένη διπλωματική εκπροσώπηση της Ελλάδας και η περιφερειακή κατάσταση στην ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή και από την άλλη μεριά η απόλυτη στάση της βρετανικής κυβέρνησης ως προς το καθεστώς της Κύπρου, δεν άφηνε ελπίδες για την ευόδωση των ελληνικών προσπαθειών. (Συρίγος Α., 2016, 124).

Έπειτα από τα παραπάνω γεγονότα ξεκινάει ένας αγώνας από την μυστική ελληνοκυπριακή οργάνωση ΕΟΚΑ (Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών) από τον Απρίλιο του 1955 έως και τον Μάρτιο του 1959, ο οποίος ήταν αγώνας κατά του βρετανικού αποικιακού καθεστώτος και υπέρ της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Όμως παράλληλα δημιουργήθηκε και μία αντίστοιχη προς την ΕΟΚΑ τουρκοκυπριακή οργάνωση, η «Βολκάν», από την οποία προήλθε το 1957 η TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı, Τουρκική Οργάνωση Αντιστάσεως), της οποίας στόχος ήταν να αποδείξει ότι η συμβίωση Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων δεν ήταν δυνατή και ότι κατά συνέπεια το νησί έπρεπε να διχοτομηθεί ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία. (Συρίγος Α., 2016, 126).

Η βρετανική κυβέρνηση ήταν αποφασισμένη να διατηρήσει τον έλεγχο της Κύπρου με αποτέλεσμα να αποφασίσει να προσθέσει την Τουρκία στο όλο ζήτημα και να μετατρέψει το Κυπριακό από θέμα αποικιοκρατίας σε θέμα ελληνοτουρκικής διαμάχης. Το γεγονός που δυσχέρανε ακόμη περισσότερο το ζήτημα της Κύπρου ήταν ότι οι εκτιμήσεις της ελληνικής πλευράς αναφορικά με την ενασχόληση της Τουρκίας με την Κύπρο ήταν λανθασμένες με αποτέλεσμα την δεκαετία του 1950 να εμφανίζεται ιδιαίτερος ευνοϊκή ως προς την ικανοποίηση των τουρκικών αιτημάτων που αναφέρονταν στην μουσουλμανική μειονότητα. Από την άλλη πλευρά η κυβέρνηση του Μεντερές ήθελε να αποδείξει ότι ενδιαφερόταν για μία τουρκική μειονότητα που είχαν εγκαταλείψει οι προκάτοχοι και αντίπαλοί του. (Συρίγος Α., 2016, 126).

Ο αγώνας της ΕΟΚΑ στην Κύπρο είχε δημιουργήσει ένα άσχημο κλίμα εις βάρος της Ελλάδος στην Τουρκία και κατ' επέκταση η αντιμετώπιση της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης ήταν δυσμενής καθώς κατηγορείτο ψευδώς από τον τουρκικό τύπο ότι χρηματοδοτούσε με εράνους τους Ελληνοκύπριους. Η αφορμή του Κυπριακού ζητήματος ήταν μια εξαιρετική ευκαιρία για τους μηχανισμούς της Τουρκίας ώστε να παραβούν την συνθήκη της Λωζάνης και να εκδιώξουν την ελληνική μειονότητα από την Κωνσταντινούπολη. (Συρίγος Α., 2016, 132).

Παράρτημα IV: Γεγονότα βανδαλισμών

(αναφορά στην ενότητα 2.3)

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ένα έτος πριν από τα Σεπτεμβριανά, το Foreign Office στο Λονδίνο, λαμβάνει τηλεγράφημα από το βρετανικό προξενείο στην Αθήνα, το οποίο αναφέρει τα εξής: *«αρκεί ένα χτύπημα στο σπίτι όπου γεννήθηκε ο Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη για να προκληθεί μείζονα κρίση στις σχέσεις των δύο χωρών, οι οποίες την περίοδο αυτή ήταν άριστες»*. Ένα χρόνο μετά συμβαίνει στην Θεσσαλονίκη, αυτό ακριβώς που υποδεικνύει ο βρετανός διπλωμάτης του Προξενείου της Θεσσαλονίκης. (Μάζης Ι., 2017, 9). Οι δράστες της προβοκάτσιας ήταν δύο: ο πρώτος ήταν ο Oktay Engin που ήταν γιος σκληροπυρηνικού μουσουλμάνου τέως βουλευτή της Ξάνθης και ο οποίος το 1993 εξελέγη νομάρχης στην επαρχία Nevşehir και ο άλλος ήταν ο κλητήρας του Τουρκικού Προξενείου (Hasan Ucar. Ο Engin έγραφε από την φυλακή στον πατέρα του: *"Δράστης ήταν ο Hasan. Η κατάσταση δεν είναι καθόλου καλή. Θέλω δικηγόρο"*. Απεναντίας, σε επιστολή του στο Hasan έγραφε: *"Χασάν, μη φοβάσαι. Είμαι δίπλα σου. Μην αποκαλύψεις τίποτα"*. Ο Engin, καταθέτοντας στη δίκη της κυβέρνησης του Αντνάν Μεντερές στη νήσο Πλάτη (Γιασίαντα), μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα της 27.5.1960 δήλωσε ότι: *«Τις εκρηκτικές ύλες για την έκρηξη στο σπίτι του Ατατούρκ μετέφερε στη Θεσσαλονίκη ο βοηθός πρόξενος Mehmet Ali Tekinalp. Η ημέρα της έκρηξης θα διεβιβάζετο με σήμα από τον Πρόξενο Mehmet Ali Tekinalp, που βρισκόταν τότε στην Άγκυρα. Μετά την έκρηξη, με κρυπτογραφικό σήμα θα ενημερώνετο το ΥΠΕΞ και ο ευρισκόμενος στο Λονδίνο ΥΠΕΞ Rustu Zorlu»*. Άλλωστε σύμφωνα πάντοτε με την Ντιλέκ Γκιουβέν, ο Oktay Engin ήταν άνθρωπος των τουρκικών μυστικών Υπηρεσιών ο οποίος εξετέλεσε συγκεκριμένη αποστολή τοποθετώντας τον εκρηκτικό μηχανισμό στο θεωρούμενο ως «σπίτι του Κεμάλ». (Μάζης Ι., 2017, 10). Στις 09:00 πμ της 6^{ης} Σεπτεμβρίου 1955, η πρωινή έκδοση της

εφημερίδας Istanbul Express – που έθεσε σε κυκλοφορία την έκτακτη έκδοσή της μισή ώρα πριν την έκρηξη της βόμβας - αναφέρει αλλοιωμένες πληροφορίες και συγκεκριμένα, ότι το σπίτι του ιδρυτή της Τουρκικής Δημοκρατίας είχε πυρποληθεί και καταστραφεί από φανατικούς Έλληνες και είχε κυκλοφορήσει σε όλη την χώρα. (Ομογένεια στην Τουρκία, 2015, 3). Σε άλλο εξώφυλλο δημοσίευμα, η εφημερίδα Μιλιέτ στις 6/9/1955 καλεί τους πατριώτες Τούρκους να αναλάβουν δράση κατά των Ελλήνων στη Πόλη! Ενώ το διεθνές πρακτορείο BBC του Λονδίνου, ανήγγειλε την έκρηξη, μισή ώρα πριν αυτή πραγματοποιηθεί. (Ομογένεια στην Τουρκία, 2015, 9). Η πολιτική λατρεία του Κεμάλ Ατατούρκ αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς για την υπερηφάνεια του τουρκικού κράτους και του τουρκικού λαού – και επομένως η οποιαδήποτε επίθεση στην οικία του συνιστά προσβολή για το τουρκικό έθνος – οπότε ήταν απολύτως φυσιολογικό και αναμενόμενο να πυροδοτηθούν βίαιες και αυθόρμητες αντιδράσεις των Τούρκων στην Κωνσταντινούπολη, την Σμύρνη και την Άγκυρα σε οτιδήποτε ελληνικό στοιχείο υπήρχε. (Βρυώνης, 2007, 69). Στις 10:00 πμ γίνεται μεταφορά Τούρκων από περιοχές της Άγκυρας και της Ανατολίας με πούλμαν και αμάξια. Ανοίγουν όλοι οι δρόμοι της Τουρκίας. Έγκλειστοι αποφυλακίζονται και φανατικοί – κάπου 25.000 άτομα – μεταφέρονται ομαδικά έναντι αμοιβής 6 δολαρίων στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό την καταστροφή κτηρίων και περιουσιών που ανήκαν στην ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης. (Ομογένεια στην Τουρκία, 2015, 3). Υπό την φαινομενική καθοδήγηση της οργανώσεως «Η Κύπρος είναι τουρκική» [Kıbrıs Türktür] και την πραγματική καθοδήγηση του τουρκικού βαθέως κράτους, μεγάλες ομάδες Τούρκων, που κατά τις εκτιμήσεις ανέρχονταν σε 100.000 άτομα, λεηλάτησαν την νύχτα της 6^{ης} προς 7^{ης} Σεπτεμβρίου 1955 τα ελληνικά εμπορικά καταστήματα στο κέντρο της Πόλεως, κατέστρεψαν ναούς, οικίες και νεκροταφεία. (Συρίγος Α., 2016, 133). Οι πηγές αναφέρουν ότι οι ταραχοποιοί είχαν οδηγίες να επικεντρωθούν στην καταστροφή των ελληνικών περιουσιών και ιδρυμάτων, αλλά να μην διαπράξουν φόνους και σφαγές. Όμως το ιδιαίτερα εκφοβιστικό σύνθημα που ακουγόταν καθ'όλη τη διάρκεια της νύχτας των βιαιοτήτων ήταν το «Envela, Mal, Sonra Can» («Πρώτα την περιουσία σας, μετά τη ζωή σας»). Τελικά, πάνω από τριάντα Έλληνες έχασαν τη ζωή τους, πολλοί κακοποιήθηκαν άσχημα και μεγάλος αριθμός κοριτσιών, γυναικών και αγοριών έπεσαν θύματα βιασμού. (Βρυώνης, 2007, 157). Μερικά από τα γεγονότα που συνέβησαν αναφέρονται ακολούθως. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποκλείστηκε από 500 στρατιώτες με σκοπό την προστασία του καθώς και την περιφρούρηση του

από τους φανατικούς φιλοπατριώτες οι οποίοι αντιδρούσαν στις απαιτήσεις των Ελληνοκυπρίων καταστρέφοντας ναούς και βλάπτοντας συμπολίτες τους. Η πρώτη επίσκεψη του όχλου, πραγματοποιείται στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας, η οποία πυρπολήθηκε, τα δε χρυσά της σκεύη κλάπηκαν και τα παγκάρια ανοίχτηκαν από τους φανατικούς. Οι πρώτες καταστροφές σπιτιών και μαγαζιών γύρω από την πλατεία Ταξίμ ήταν γεγονός (Ομογένεια στην Τουρκία, 2015, 10) και οι πηγές αναφέρουν ότι τα όργανα, οι μέθοδοι και η οργάνωση της βίας ήταν πανομοιότυπα από τη μία περιοχή στην άλλη. (Βρυώνης, 2007, 155). Τα συνθήματα «Yikin, kirin, giavourdour» (Σπάστε, γκρεμίστε, είναι γκιαούρης) και «Kahrolsun giavourlar» (Ανάθεμα στους γκιαούρηδες) δονούν την ατμόσφαιρα και ένα μέρος του όχλου κινείται στο Istiklal Caddesi, το περίφημο Πέρα, που στο ένα χιλιόμετρο της διαδρομής του είχε, σαν το πιο φημισμένο εμπορικό κέντρο της Πόλης, 700 περίπου μαγαζιά που το συντριπτικό τους ποσοστό ανήκε σε Έλληνες. Από τους πρώτους στόχους που δέχονται την επίθεση του παθιασμένου όχλου, το καφενείο «Επτάλοφος» στην πλατεία Ταξίμ. Τζάμια, τραπέζια, καρέκλες, μπουφέδες γίνονται συντρίμια και η γιγαντιαία επιδρομή αρχίζει. Ακολουθούν εκτεταμένες καταστροφές σε 25 εκκλησίες μέσα σε μια ώρα, καταστροφές σπιτιών καθώς και πρώτοι ομαδικοί βιασμοί. Για ευνόητους λόγους αναφέρθηκαν 200 βιασμοί, αλλά από κύκλους της ελληνικής μειονότητας, υπολογίστηκαν σε δύο χιλιάδες οι Ελληνίδες - ηλικίας από 6 μέχρι 90 χρονών – που μεταφέρθηκαν στο νοσοκομείο του Βαλουκλή για περίθαλψη. Αποκλείεται το Οικουμενικό Πατριαρχείο από τον Τουρκικό Στρατό. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Αθηναγόρας καθώς και 200 άνθρωποι του Οικουμενικού Πατριαρχείου θεωρήθηκαν υπό καθεστώς κράτησης για να μην συμβούν εις βάρος τους έκτροπα. Οι οργανωμένοι «διαδηλωτές» είναι οργανωμένοι συνήθως, σε ομάδες των 20-30 ατόμων και η κάθε ομάδα είναι χωρισμένη σε τρεις μικρότερες υποομάδες. Η πρώτη σπάει με λοστούς τα ρολά, τις πόρτες και τα τζάμια των καταστημάτων. Η δεύτερη αρπάζει και σκορπάζει στους δρόμους τα εμπορεύματα και η τρίτη καταστρέφει και λεηλατεί. Αυτές οι ομάδες εκτελούν το φρικιαστικό τους έργο σε μια τεράστια έκταση από τον Βόσπορο ως τη θάλασσα του Μαρμαρά. Οι επικεφαλής των διαδηλωτών με καταλόγους σπιτιών και καταστημάτων των Ελλήνων, που είχαν σημαδευτεί με ευδιάκριτα σήματα, διευθύνουν τις ομάδες των διαδηλωτών. (Ομογένεια στην Τουρκία, 2015, 10). Δεκάδες Έλληνες, πολίτες και κληρικοί, κακοποιούνται. Καταστρέφονται εικόνες, αγιογραφίες και σκεύη ανεκτίμητης

ιστορικής και αρχαιολογικής αξίας. Καταστρέφονται ολοσχερώς και τα 26 ελληνικά σχολεία.

Στα Θεραπιά, η Μητρόπολη Θεραπίων - Δέρκων παραδίνεται στις φλόγες μαζί με την σπάνια και ανεκτίμητης αξίας βιβλιοθήκη της. Στο Μέγα Ρέμα, βρίσκεται το σπίτι του Μητροπολίτη Ηλιούπολης Γεννάδιου που είναι κοινωνιολόγος, ιστορικός, θεολόγος και πολυγραφότατος, μια πνευματική προσωπικότητα που μιλάει 7 γλώσσες και ακτινοβολεί όχι μόνο στον ελληνισμό της Πόλης αλλά σ' ολόκληρο το χριστιανισμό όπου κι αν βρίσκεται. Γι' αυτήν ακριβώς την αξία του ο Γεννάδιος είναι προκαθορισμένος στόχος. Ο όχλος μπαίνει στο σπίτι του και όταν τον εντοπίζει στον επάνω όροφο, τον κακοποιεί βάνανυσα και τον ρίχνει απ' τις σκάλες μέχρι, κουτρουβαλώντας, να βρεθεί στο ισόγειο. Ο όχλος καταστρέφει με μανία ό,τι υπάρχει μέσα στο σπίτι μαζί με την πλούσια βιβλιοθήκη που είχε δημιουργήσει ο Γεννάδιος. Στη συνέχεια τον σέρνουν στο δρόμο συνεχίζοντας την κακοποίησή του ώπου τον εγκαταλείπουν αναίσθητο. Ο Μητροπολίτης Ηλιουπόλεως Γεννάδιος, πεθαίνει λίγα εικοσιτετράωρα μετά τα γεγονότα. Πολλοί ιερείς γυμνώθηκαν και διαπομπεύτηκαν στους δρόμους, πιεζόμενοι να φωνάξουν πως «Η Κύπρος είναι τουρκική». Στη Σμύρνη, οργανωμένα στίφη ξεχύνονται στους δρόμους με προκαθορισμένους στόχους: Στις 9 το πρωί της 7ης Σεπτεμβρίου 1955 λοιπόν, ο «όχλος» βάδισε προς τα εκεί και έκαψε το Ελληνικό Περίπτερο της Διεθνούς Έκθεσης της Σμύρνης και μπροστά στα μάτια των ξένων επισκεπτών και ποδοπάτησε την επίσημη ελληνική σημαία του περιπτέρου, το οποίο στην συνέχεια καταστρέφεται και πυρπολείται. Ο Τουρκικός «όχλος» κατευθύνθηκε κατόπι στο εκκλησάκι της Αγίας Φωτεινής, που είχε κτιστεί πριν δύο χρόνια για τις ανάγκες των ευλαβών Ελλήνων αξιωματικών, το οποίο η τουρκική μανία κατέστρεψε παντελώς. Ο δεύτερος στόχος είναι το Γενικό Προξενείο της Ελλάδος στη Σμύρνη που παραδίδεται στις φλόγες μπροστά στο απαθές βλέμμα των Τούρκων φρουρών του. Ο επόμενος στόχος, τα σπίτια των Ελλήνων αξιωματικών που υπηρετούσαν στο ΝΑΤΟ. Με καταλόγους που έχουν τις διευθύνσεις τους, οι «διαδηλωτές» επιτίθενται εναντίον τους ρημάζοντας, λεηλατώντας, κακοποιώντας και καίγοντας έπιπλα, σπίτια και ελληνικές σημαίες. Όταν, μετά τα μεσάνυχτα, οι οργανωμένες ομάδες έχουν ολοκληρώσει το έργο τους η Τουρκική Κυβέρνηση ευαρεστείται, να κηρύξει στρατιωτικό νόμο. Η Νομαρχία Κωνσταντινούπολης έπειτα από τις πρώτες διεθνείς αντιδράσεις αποφασίζει να σταματήσει την επιχείρηση, αφού η ίδια την συντόνιζε με τον υπουργό εσωτερικών.

Πριν από το διωγμό είχε επιβληθεί στους ομογενείς μία εξοντωτική φορολογία της ακίνητης περιουσίας των, το βαρλίκ. Είχαν στείλει στα καταναγκαστικά έργα του Ιτς Καλέ χιλιάδες Έλληνες της Πόλης. Απ' αυτούς ούτε οι μισοί δεν επέστρεψαν. Είχαν επιστρατεύσει εντελώς αδικαιολόγητα και είχαν στείλει χιλιάδες άλλους στα αμελέ-ταμπουρού (στρατόπεδα εργασίας). Είχαν υποχρεώσει τους ομογενείς να αποκτούν Τούρκους συνεταίρους. Ειδάλλως, τους απειλούσαν ότι θα τους κλείσουν τα καταστήματα και θα τους πετάξουν στον δρόμο. Τους είχαν υποχρεώσει ακόμα να παραιτηθούν από τα προνόμια του Γένους και να υπαχθούν στον νέο Αστικό Κώδικα που είχαν θεσπίσει. Το σχέδιό τους σημείωσε καταπληκτική επιτυχία. Το σύνολο σχεδόν των ελληνικών περιουσιών καταστράφηκε. Ο ελληνικός πληθυσμός τρομοκρατήθηκε. Οι απειλές για την ζωή των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης τους έκανε να νοιώθουν πώς βρισκόταν σ' ένα απέραντο ναρκοπέδιο. Τα συνθήματα «Bugun maliniz, yarin kafaniz» (Σήμερα το βίός σας, αύριο το κεφάλι σας) και «Dun seker bayrami, bugun kurban bayrami» (Χθες ήταν η γιορτή του γλυκού, σήμερα είναι η γιορτή της θυσίας), σπέρνουν τον τρόμο και τον πανικό στον θανάσιμα λαβωμένο Ελληνισμό της Πόλης. Το καταλυτικό συναίσθημα της ανασφάλειας παραλύει τις ψυχές όλων. (Ομογένεια στην Τουρκία, 2015, 12).

Το χωριό Γκιόρζε της Μικράς Ασίας απ' το οποίο προερχόταν οι περισσότεροι Λαζοί επιδρομείς, τέσσερις βδομάδες μετά τα γεγονότα, καταστράφηκε τελείως από μεγάλη πυρκαγιά, ενώ δύο άλλα χωριά, που επίσης συμμετείχαν στην επιδρομή, ισοπεδώθηκαν κυριολεκτικά από ισχυρό σεισμό.

Από τους 130.000 Έλληνες που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη εκείνον το Σεπτέμβριο, από τα γεγονότα επηρεάστηκαν περίπου 110.000 άνθρωποι, οι οποίοι αφού χάθηκαν δουλειές, σπίτια κλπ, αποφάσισαν σταδιακά να εγκαταλείψουν την Πόλη. Περισσότεροι από 8.500 ομογενείς δεν είχαν στέγη τις επόμενες μέρες και αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν άμεσα την Τουρκία. (Ομογένεια στην Τουρκία, 2015, 13).

Σύμφωνα με τον Βρυώνη (2007, 44) την περίοδο από το δεύτερο ήμισυ του 17^{ου} αιώνα και κατά το ύστερο 18^ο αιώνα, η ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης γνώρισε μεγάλη άνθηση, από την άποψη της ανάπτυξης, του μεγέθους, της οικονομικής δραστηριότητας, της κοινωνικής-νομικής οργάνωσης και των εκπαιδευτικών θεσμών της. Αυτή η ακμή, κορυφώθηκε κατά τη λεγόμενη «χρυσή εποχή». Όλα αυτά συνδέονται αναμφίβολα με την ακμάζουσα ναυτιλιακή, χρηματοπιστωτική και εμπορική δραστηριότητα στην Κωνσταντινούπολη και με την

γενικότερη οικονομική ανάπτυξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ελληνική μειονότητα αξιοποίησε έντονα την ελευθερία κινήσεων που δημιουργήθηκε με το κίνημα του Τανζιμάτ και την ισότητα που παρείχε στις διάφορες εθνοθρησκευτικές κοινότητες της πολυεθνικής αυτοκρατορίας το Χάττι Χουμαγιούν. Το οθωμανικό σύστημα διοίκησης άρχισε να απορροφά μερικούς χριστιανούς στον διοικητικό μηχανισμό του κράτους και η ελληνική κοινότητα μετασχηματίστηκε σε έναν δυτικίζοντα οργανισμό, ο οποίος υιοθέτησε τα νέα πρότυπα επιχειρηματικής δράσης, εκπαίδευσης και κοινωνικής οργάνωσης.

Παράρτημα V: Γεγονότα από το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 2016

(αναφορά στην ενότητα 5.3)

Το πρακτορείο Anadolu αναφέρει ότι υπάρχουν 17 νεκροί αστυνομικοί στο αρχηγείο των ειδικών δυνάμεων στην Άγκυρα. Την ίδια ώρα πληροφορίες κάνουν λόγο για κατάρριψη στρατιωτικού ελικοπτέρου που νωρίτερα έβαλε κατά του κτηρίου διοίκησης των ειδικών δυνάμεων, από μαχητικό F16. Δύο ισχυρές εκρήξεις ακούγονται στο κέντρο της τουρκικής πρωτεύουσας. Τανκς περικυκλώνουν το κτίριο του τουρκικού κοινοβουλίου και ανοίγουν πυρ. Ριπές όπλων ακούγονται στο αεροδρόμιο της Κωνσταντινούπολης. Στρατιωτικό ελικόπτερο ανοίγει πυρ πάνω από την τουρκική πρωτεύουσα, όπου μάρτυρες αναφέρουν έκρηξη στην Άγκυρα. Ο κρατικός ραδιοτηλεοπτικός φορέας της Τουρκίας TRT ρίχνει μαύρο και διακόπτει την μετάδοση του. Ξεκινάει λίγο αργότερα την ενημέρωση από το Λονδίνο. Ο Τούρκος πρωθυπουργός καταφεύγει στο κοινωνικά μέσα δικτύωσης και συγκεκριμένα το Twitter αναρτώντας ότι θα γίνουν όλα όσα πρέπει για να αποφευχθεί η απόπειρα πραξικοπήματος, ακόμη και αν αυτό σημαίνει ότι θα χυθεί αίμα. Επιπλέον κάνει λόγο για πολιορκίες σε σημαντικά κτήρια, ωστόσο κάλεσε τους πολίτες να διατηρήσουν την ψυχραιμία τους. Στην συνέχεια πηγές από τον κύκλο του προέδρου αναφέρουν ότι ο Ερντογάν και η κυβέρνηση είναι ακόμα στην εξουσία. Το υπό κατάληψη τηλεοπτικό δίκτυο TRT αναφέρει σε έκτακτο δελτίο πώς κινούνται διαδικασίες για νέο σύνταγμα και επιστροφή της χώρας στην κοσμική εξουσία, ενώ η χώρα βρίσκεται σε στρατιωτικό νόμο. Οι Αρχές μπλοκάρουν τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης, Facebook, Twitter και YouTube. Στο πραξικόπημα που βρίσκεται σε εξέλιξη στην Τουρκία, δεν συμμετέχει ο αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων. Το Τουρκικό πρακτορείο ειδήσεων Anadolu αναφέρει ότι κρατείται όμηρος στο

αρχηγείο του Στρατού της Τουρκίας ο ίδιος ο αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων, ενώ παράλληλα ενημέρωναν ότι είναι καλά στην υγεία του ο Ταγίπ Ερντογάν. Στρατιωτικές δυνάμεις ισχυρίζονται ότι έχουν αναλάβει την εξουσία για την προστασία της δημοκρατικής τάξης. Σε δήλωση που έστειλε με email και αναμεταδόθηκε στην τουρκική τηλεόραση, ο στρατός ενημερώνει ότι δεν θα διαταραχθούν οι εξωτερικές σχέσεις της Τουρκίας με την ανάληψη της εξουσίας. (CNN Greece, 2016).

Μετά τα γεγονότα της 15ης και 16ης Ιουλίου 2016, η Τουρκία έμοιαζε να ήταν έτοιμη να γίνει το πρώτο και μοναδικό μέλος του NATO από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου που υπέστη πραξικόπημα. Σε διάστημα λίγων ωρών, η καταδικασμένη συνωμοσία μετατράπηκε από μια, που ήταν έτοιμη να ανατρέψει μια από τις πιο στρατηγικά σημαντικές κυβερνήσεις του κόσμου, σε μια που έμοιαζε με ερασιτεχνική προσπάθεια. Οι Τούρκοι συνωμότες πιθανόν γνώριζαν ότι οι ελπίδες τους βασίζονταν στην δημιουργία ενός μιμητικού φαινομένου. Και αυτός ακριβώς είναι ο λόγος για τον οποίο η απόπειρα πραξικοπήματος ακολούθησε ένα οικείο στρατηγικό σενάριο. Ο πρώτος κανόνας του σχεδιασμού πραξικοπήματος είναι να χτυπήσεις όταν το καθεστώς είναι πιθανό να ανταποκριθεί αργά στις αστραπιαίες επιθέσεις. Όπως και με τόσες πολλές απόπειρες πραξικοπήματος, αυτό στην Τουρκία ξεκίνησε ενώ ο Ερντογάν ήταν μακριά από την πρωτεύουσα (σε διακοπές, σε αυτή την περίπτωση). Μόλις το καθεστώς του προέδρου μπορεί πιο εύκολα να καταληφθεί εξαπίνης, το επόμενο κλειδί για ένα επιτυχημένο σχέδιο πραξικοπήματος είναι να δημιουργήσει μια αύρα του αναπόφευκτου. Η συμμετοχή στην πλευρά των ηττημένων κατά την διάρκεια ενός πραξικοπήματος είναι επικίνδυνη. Οι άνθρωποι που υπερασπίζονται το καθεστώς είναι τρομερά ευάλωτοι, αν τελικά αυτό ανατραπεί. Ομοίως, οι αποτυχημένοι πραξικοπηματίες και οι συνεργοί τους αντιμετωπίζουν συνήθως φυλακή, ξυλοδαρμούς, εξορία, βασανιστήρια ή θάνατο. Και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο τα πρώτα στάδια της απόπειρας πραξικοπήματος στην Τουρκία εφάρμοσαν μια συγκλονιστική επίδειξη δύναμης, με μαχητικά να πετούν χαμηλά πάνω από την πόλη και τα τανκς να κυλάνε μέσα σε συνήθως ειρηνικούς δρόμους. Οι συνωμότες ήθελαν να μεταδώσουν το μήνυμα, ότι ο Ερντογάν ήταν ένα πλοίο που βυθίζεται και ότι ήρθε η ώρα να τον εγκαταλείψουν και να ενταχθούν στην νέα δύναμη στην χώρα αντ' αυτού. Δυστυχώς, η μακρά ιστορία των πραξικοπημάτων διδάσκει επίσης ένα σαφές μάθημα για το τι είναι πιθανό να έρθει μετά. Ένας από τους πιο ακλόνητους νόμους στην πολιτική είναι ότι οι κυβερνήσεις που αντιμετωπίζουν απόπειρες

πραξικοπήματος σχεδόν πάντα γίνονται πιο αυταρχικές ως απάντηση προς αυτά. Ο Ερντογάν είναι πιθανό να γίνει ένα πρόθυμο πρότυπο αυτής της ατυχούς αντίδρασης, χρησιμοποιώντας το αποτυχημένο πραξικόπημα ως πρόσχημα για να επιταχύνει την αμείλικτη δεσποτική πρακτική του να φυλακίζει δημοσιογράφους, να φιμώνει τους διαφωνούντες και να κυβερνά με μια σκληρή γροθιά. Κατά τα τελευταία 65 χρόνια έχουν γίνει περισσότερα από 500 πραξικοπήματα και απόπειρες πραξικοπήματος σε όλο τον κόσμο. Ακολουθούν ξεκάθαρα μοτίβα. Αν η ιστορία αποτελεί έναν κάποιο οδηγό, λοιπόν, το μέλλον της δημοκρατίας στην Τουρκία θα είναι ζοφερό. (Klaas, 2016)

Παράρτημα VI: Συνεντεύξεις

(αναφορά στα Συμπεράσματα)

Η επιλογή των προσώπων, που θα απαντήσουν στο ερωτηματολόγιο, που καταρτίσαμε έγινε με αντικειμενικά εργαλεία. Θέλανε το αποτέλεσμα να είναι πλουραλιστικό, πολυφωνικό, πολυπολιτισμικό και οι ερωτηθέντες να είναι γνώστες του αντικειμένου, στο οποίο θα απαντήσουν, ενώ ταυτόχρονα κατέχουν θέσεις, οι οποίες τους καθιστούν διαμορφωτές γνώμης και πιθανούς 'opinion leaders'.

Για τους ανωτέρω λόγους, θέλαμε να αποτανθούμε στις εξής κατηγορίες: καθηγητές Πανεπιστημίου, με ειδικότητα Ιστορικούς-Οθωμανολόγους, καθηγητές Πανεπιστημίου με ειδικότητα Διεθνολόγους, Τουρκοκύπριους, δημοσιογράφους και πολιτικούς. Ακολούθως, θα παραθέσουμε τα ονοματεπώνυμα, την ιδιότητα και τις απαντήσεις τους.

1. Μιχαήλ Μιχάλης: Associate Professor-Department of Turkish and Middle Eastern Studies
2. Zeki Beshiktepli: Assistant Post Professor Doctor at Neareast University.
Διδάσκει Πολιτική Οικονομία και Οικονομική Ιστορία της Σκέψης
3. Άγγελος Συρίγος: Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών
4. Νίκος Μούδουρος: Συγγραφέας, Ιστορικός, Οθωμανολόγος, που έχει διδάξει ως ειδικός επιστήμονας στο τμήμα Τουρκικών και Μεσανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου
5. Κωνσταντίνος Βενιζέλος: Δημοσιογράφος-Αρχισυντάκτης Κυπριακής εφημερίδας «Φιλελεύθερος»

6. Αριάννα Φερεντίνου: Δημοσιογράφος (αυτήν τη στιγμή στη «Hurriyet Daily News» και Λέκτορας του Πανεπιστημίου «Bilgi» της Κωνσταντινούπολης
7. Νίκος Παπαδόπουλος: Πρόεδρος Κυπριακού Κόμματος ΔΗ.ΚΟ
8. Πανίκος Λεοντίου: Βουλευτής Κόμματος ΔΗ.ΚΟ
9. Γεώργιος Κουμουτσάκος: Τομεάρχης Εξωτερικών του Κόμματος της Ν.Δ.

Zeki Beshiktepli

1. Ποιες πιστεύετε πως είναι οι βασικές διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα στο Κεμαλικό Καθεστώς και στο Καθεστώς του Ερντογάν;

Αμέσως μετά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο και ενώ το φεουδαρχικό καθεστώς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας το οποίο είχε συμμαχήσει με τους Γερμανούς ψυχорραγούσε και οι σύμμαχοι ήταν έτοιμοι να την διαμελίσουν, ο Κεμάλ ηγείται της επανάστασης κατά του Οθωμανικού κράτους και σώζει τον διαμελισμό της σημερινής Τουρκίας.

Μετά την επιτυχία της επανάστασης, ο Κεμάλ καταργεί το φεουδαρχικό - θεοκρατικό οθωμανικό κράτος και εγκαθιδρύει ένα κοσμικό κράτος στα πρότυπα της Ευρώπης και της γαλλικής επανάστασης.

Ο Κεμάλ για να καταργήσει την φεουδαρχία προχώρησε στην ραγδαία εκβιομηχανοποίηση της Τουρκίας, με βασικό ιδιοκτήτη τον στρατό ο οποίος μέχρι και το 2000 περίπου κατείχε το 65% των βιομηχανικών μονάδων.

Κατάργησε τα χαλιφάτα, αντικατέστησε το αραβικό αλφάβητο με το λατινικό, κατάργησε τις ενδυμασίες (φερετζέ γυναίκες, φέσι κλπ). Εδαφικά καθόρισε τα σύνορα της Τουρκίας (Λωζάννη κλπ), αναγνώρισε τις μειονότητες και διακήρυξε την ειρηνική συνύπαρξη με σύνθημα «ΕΙΡΗΝΗ ΣΤΗ ΤΟΥΡΚΙΑ – ΕΙΡΗΝΗ ΣΤΟ ΚΟΣΜΟ». Ενώ στα πρώτα βήματα του αρχικά ο Ερντογάν κινήθηκε με ευρωπαϊκό προσανατολισμό, μετά το 2008 έκανε στροφή 180 μοιρών και άρχισε τις προσπάθειες για την κατάργηση του κοσμικού κράτος και την επαναφορά του θεοκρατικού κράτος σε όλους τους τομείς (παιδεία (αφαιρεί από τα βιβλία θεωρία Δαρβίνου κ.α), εξισλαμισμό ακόμα και του στρατού, επαναφορά μαντήλας κλπ).

Οικονομική πολιτική : Ενώ ο Κεμάλ είχε αρχίσει την αποπληρωμή των εξωτερικών χρεών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και περί το τέλος της δεκαετίας του 1950 είχαν εξοφληθεί.

Το εξωτερικό χρέος της Τουρκίας το 2002 ήταν 118 δις δολάρια, ενώ σήμερα 450 δις και εάν υπολογίσεις και την αγορά ενέργειας 650 δις.

Το πιο πάνω χρέος υπάρχει παρά τις ιδιωτικοποιήσεις κρατικής περιουσίας ανερχόμενης στο ποσό των 80 δις και της εκμετάλλευσης ενεργειακών πόρων κ.α μετά την αραβική άνοιξη.

Λέγεται ότι η περιουσία του Ερτογάν από το 1984 που είχε εκλεγεί δήμαρχος Κων/πολεως αυξήθηκε κατά χίλιες φορές και μέλη της οικογένειας του έγιναν εκατομμυριούχοι. Καταργεί και παραβιάζει ανθρώπινα δικαιώματα στο βωμό της εξουσίας.

2. Θα μπορέσει ποτέ κάνεις να προβλέψει κατά πόσο θα απολέσει απολύτως τον κοσμικό της χαρακτήρα η Τουρκία μετατρεπόμενη σε καθαρά ισλαμικό κράτος;

Όχι γιατί:

- οικονομικά (εξαγωγές – εισαγωγές) εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό με την Ευρώπη
- το χρηματιστήριο της τουρκίας ελέγχεται κατά 75% ανήκει σε ξένους
- τα οπλικά συστήματα ελέγχονται από ΗΠΑ
- Το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού χρέους της Τουρκίας οφείλεται στην ευρώπη
- εξαρτάται επιστημονικά από την Ευρώπη και ΗΠΑ
- Παραμένει αναρριχώμενος στην εξουσία εφαρμόζοντας δικτατορικά μέτρα και στρέφοντας την προσοχή του λαού με την επεκτατική πολιτική του

3. Ποιοι είναι λόγοι για τους οποίους η τουρκική κοινωνία παραμένει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό απαθής στις αντιδράσεις της πολιτικής ελίτ και της εν γένει πολιτικής εξουσίας;

Από το πραξικόπημα μέχρι και σήμερα υπάρχει κατάσταση έκτακτης ανάγκης την οποίαν ανανεώνει με τρίμηνα διατάγματα του υπουργικού συμβουλίου. Απαγορεύει την οποιαδήποτε αντιπολιτευτική φωνή και πολλές φορές φυλακίζει τους αντιπολιτευόμενους προς αυτόν, όποιος αντιτίθεται φυλακίζεται, χάνει τη δουλειά του, ελέγχει τα ΜΜΕ.

Παραμένει αναρριχώμενος στην εξουσία εφαρμόζοντας δικτατορικά μέτρα και στρέφοντας την προσοχή του λαού με την επεκτατική πολιτική του

4. Υφίσταται ακόμα το Ανατολικό Ζήτημα; Εάν ναι, τι μορφή έχει λάβει σήμερα;

Το Ανατολικό Ζήτημα υπάρχει όταν κάποιος το ανακινεί και μπορεί να το υπερασπίζεται ή να το διεκδικεί. Τη μορφή του σήμερα την καθορίζει η πολιτική Ερντογάν.

5. Ποιο μπορεί να είναι το πολιτικό μέλλον της Τουρκίας μετά την εποχή Ερντογάν;

Αισιοδοξώ ότι μετά την εποχή Ερντογάν ότι η Τουρκία θα επανέλθει στην κοσμικότητα, γιατί διαφορετικά δεν θα έχει μέλλον.

Με τους χαιρετισμούς μου,
Ζεκίς Πεσιήκτεπελης

Νικόλας Παπαδόπουλος

1. Ποιες πιστεύετε ότι είναι οι βασικές διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα στο Κεμαλικό καθεστώς και καθεστώς Ερντογάν;

Και τα δύο καθεστώτα μοιράζονται μια βαθύτατη απέχθεια έναντι της ουσιώδους και ειλικρινούς κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, περιοριζόμενα σε επιφανειακές μεταρρυθμίσεις και κίβδηλες εκδηλώσεις σεβασμού των ανθρωπίνων και μειονοτικών δικαιωμάτων μιας πολυπολιτισμικής τουρκικής κοινωνίας. Αμφότερα, χαρακτηρίζονται από την ίδια τυφλή τους πίστη στον τουρκικό σωβινισμό και αμφότερα έχουν μια επιθετική και επεκτατική εξωτερική πολιτική έναντι του Ελληνισμού αλλά και της ευρύτερης περιφέρειας τους, καθότι δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Κεμάλ είχε διεκδικήσει το σαντζάκι της Μοσούλης από το υπό βρετανική εντολή Ιράκ την περίοδο 1923-1926, ενώ ο διάδοχος του Ινονού κατέκτησε το σαντζάκι της Αλεξανδρέττας το 1939 από την υπό γαλλική εντολή Συρία, διαπραγματευόμενος με τους Βρετανούς κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο την απόκτηση των ελληνικών νησιών του Αιγαίου, ως αντάλλαγμα για την έξοδο της Τουρκίας στον Πόλεμο κατά των δυνάμεων του Άξονα. Η βασική διαφορά του Ερντογάν ως προς τον Κεμάλ είναι ότι, ο πρώτος βασίζει την ισχύ του όχι στην στρατιωτικό-γραφειοκρατία που οικοδόμησε ο δεύτερος, αλλά στο πολιτικό-κομματικό μηχανισμό πελατειακών σχέσεων και την ισχύ ενός αστυνομικού κράτους. Από την άποψη αυτή ο Ερντογάν μοιάζει περισσότερο με τον Μεντερές με τη

σημαντική διαφορά ότι ο Ερντογάν έχει απονευρώσει την επεμβατική δυνατότητα του Στρατού στην πολιτική ζωή της Τουρκίας.

2. Θα μπορέσει κανείς να προβλέψει κατά πόσο θα απωλέσει πλήρως τον κοσμικό της χαρακτήρα η Τουρκία μετατρεπόμενη καθαρά σε ισλαμικό κράτος;

Δεν νομίζω ότι μπορεί κάποιος να προβεί σε μια τέτοια πρόβλεψη. Το πιθανότερο είναι ότι κάτι τέτοιο δεν συμφέρει ούτε τον ίδιο τον Ερντογάν, καθώς μια πλήρης ισλαμικοποίηση της Τουρκίας με την επαναφορά της Σαρία και την αλλαγή του νομικού και πολιτικού πλαισίου που κάτι τέτοιο συνεπάγεται, θα έθετε την Τουρκία εκτός ενταξιακής πορείας με την Ε.Ε. και πιθανότατα εκτός ΝΑΤΟ.

3. Ποιοι είναι οι λόγοι για τους οποίους η τουρκική κοινωνία παραμένει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό απαθής στις αντιδράσεις της τουρκικής πολιτικής ελίτ και της εν γένει πολιτικής εξουσίας;

Το γεγονός ότι ουδέποτε λειτούργησε ως μια ισορροπημένη φιλελεύθερη δημοκρατική κοινωνία. Το κοινοβουλευτικό της σύστημα που οικοδομήθηκε μετά το 1950 και κυρίως μετά το 1960 βρισκόταν πάντοτε υπό την αίρεση των επεμβάσεων του στρατού και μετά την εξουδετέρωση του στρατού ως ανεξάρτητης πολιτικής δύναμης από τον Ερντογάν υπό το απολυταρχίζον σύστημα εξουσίας του «μόνιμου» τούρκου προέδρου Ερντογάν.

4. Υφίσταται ακόμα το Ανατολικό Ζήτημα; Εάν ναι τι μορφή έχει λάβει σήμερα;

Όχι

5. Ποιο μπορεί να είναι το πολιτικό μέλλον της Τουρκίας στην μετά την εποχή Ερντογάν;

Θα εξαρτηθεί από το πόσο ισχυρό θα είναι και θα παραμείνει το ΑΚΡ και από το κατά πόσο ο στρατός θα επιχειρήσει να επέμβει για την ανατροπή του ΑΚΡ με τη στήριξη των υπολοίπων πολιτικών δυνάμεων της Τουρκίας. Εάν το ΑΚΡ παραμείνει ο κυρίαρχος παράγων διατηρώντας την ενότητά του, τότε ο διάδοχος του Ερντογάν θα έχει προεπιλεγεί από τον ίδιο, όπως έγινε τηρουμένων των αναλογιών, μεταξύ Κεμάλ και Ινονού τη δεκαετία του 1930.

Νικόλας Παπαδόπουλος
Πρόεδρος Δημοκρατικού Κόμματος
14 Μαρτίου 2018

Κωνσταντίνος Βενιζέλος

1. Ποιες πιστεύετε πως είναι οι βασικές διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα στο Κεμαλικό Καθεστώς και στο Καθεστώς του Ερντογάν;

Ο Ταγίπ Ερντογάν από το 2002, όταν το ΑΚΡ κέρδισε τις εκλογές (με τον ίδιο να βρίσκεται στις φυλακές), δρομολόγησε τη βαθμηδόν αλλαγή της χώρας. Τι σημαίνει αυτό; Τη σταδιακή ανατροπή των κεμαλικών δομών, ισχυρών μέχρι τότε. Ο κεμαλισμός δεν ήταν δημοκρατικός, ωστόσο, κρατούσε τα προσχήματα ενώ είχε ισχυρά κανάλια επικοινωνίας με τη Δύση. Με τον Ερντογάν η Τουρκία σιγά- σιγά οδηγήθηκε στον ισλαμισμό, συντηρητισμό, αυταρχισμό. Ο Ερντογάν έβλεπε την επικράτησή του μέσα από τον έλεγχο του στρατού, που μέχρι σήμερα δεν το έχει καταφέρει πλήρως και τη ρήξη με το κεμαλικό παρελθόν.

2. Θα μπορέσει ποτέ κάποιος να προβλέψει κατά πόσο θα απολέσει απολύτως τον κοσμικό της χαρακτήρα η Τουρκία μετατρέπόμενη σε καθαρά ισλαμικό κράτος;

Η επικράτηση του Ερντογάν οδήγησε την τουρκική κοινωνία σε μια ισλαμική στροφή. Ο εκδημοκρατισμός της Τουρκίας πήρε επ' αόριστον αναστολή για εκδημοκρατισμό στην εποχή Ερντογάν, που κρατάει χρόνια. Ο Ερντογάν για λόγους τακτικής θα κρατήσει, τουλάχιστον ως προς την εικόνα και τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους. Επί της ουσίας, όμως, είναι ένα κράτος με ισχυρά ισλαμικά χαρακτηριστικά.

3. Ποιοι είναι λόγοι για τους οποίους η τουρκική κοινωνία παραμένει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό απαθής στις αντιδράσεις της πολιτικής ελίτ και της εν γένει πολιτικής εξουσίας;

Η τουρκική κοινωνία είναι διχασμένη. Το 50%- με βάση και τα αποτελέσματα των εκλογών- στηρίζει τον Ερντογάν, που απέδειξε στην πράξη πως είναι ξένος προς τις δημοκρατικές αρχές και πρακτικές. Το άλλο μισό του πληθυσμού στέκεται απέναντι από το καθεστώς Ερντογάν. Δυνατότητες αντίδρασης στο καθεστώς Ερντογάν είναι περιορισμένες.

4. Υφίσταται ακόμα το Ανατολικό Ζήτημα; Εάν ναι, τι μορφή έχει λάβει σήμερα;

Είναι προφανές πως η εν γένει συμπεριφορά του του καθεστώτος Ερντογάν στοχεύει να διαμορφώσει συνθήκες για να αναδυθεί σε ένα σύγχρονο, της εποχής που διανύουμε, Ανατολικού Ζητήματος. Αυτό επιβεβαιώνεται και με την κατάληψη της Αφρίν από τον τουρκικό στρατό, με ό,τι αυτό σημαίνει. Κατάληψη εδαφών από τα οποία δεν θα αποχωρήσει, τουλάχιστον οικειοθελώς. Ο στόχος είναι προφανές. Επιχειρείται η επανεμφάνιση, διά της ισχύος, της Τουρκίας στις χώρες και στους λαούς που ανήκαν στην πάλαι ποτέ Οθωμανική Αυτοκρατορία . Υπενθυμίζεται ότι ο Τούρκος Πρόεδρος, Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν έχει εξαγγείλει πως το 2023, όταν θα γιορτάζονται τα 100 χρόνια τουρκικού κράτους, η Τουρκία θα είναι πιο μεγάλη. Θα μεγαλώσει η χώρα, θα αλλάξουν τα σύνορα. Αυτό θέλει να πει. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο το γεγονός ότι έθεσε και θέμα αναθεώρησης της Συνθήκη της Λωζάνης. Αυτό το τελευταίο επιχειρεί να το διασφαλίσει προκαλώντας κλίμα έντασης. Αυτό επιχειρεί να κάνει από το Αιγαίο, την Ανατολική Μεσόγειο(Κύπρος) μέχρι και τη Συρία. Σήμερα το Ανατολικό Ζήτημα δεν έχει την ίδια μορφή. Ξεκινώντας από την Αραβική Άνοιξη, που απέτυχε, την εμφάνιση του τρομοκρατικού Ισλαμικού Κράτους, το μεταναστευτικό ρεύμα διαμορφώνουν μια νέα κατάσταση πραγμάτων στην περιοχή και στο παγκόσμιο. Η Τουρκία επιδιώκει ρόλο και λόγο στα νέα δεδομένα.

5. Ποιο μπορεί να είναι το πολιτικό μέλλον της Τουρκίας μετά την εποχή Ερντογάν;

Ο Ερντογάν είναι παρόν. Πότε θα γίνει παρελθόν θα εξαρτηθεί πρωτίστως από τους Τούρκους πολίτες. Μια ανατροπή του θα εξαρτηθεί από πολλούς παράγοντες. Ποιοι θα είναι οι ανατροπείς του και προς ποια κατεύθυνση θα κινηθούν είναι το ζητούμενο. Προβλέψεις δεν μπορούν να γίνουν για μια χώρα που δεν είναι δημοκρατική και στην οποία οι πολίτες δεν αντιδρούν. Η συμπεριφορά Ερντογάν θέτει σε κίνδυνο τη συνοχή της χώρας και περιορίζει τις δυνατότητες της, πρωτίστως επειδή έχει πολλά ανοικτά μέτωπα.

Μιχαήλ Μιχάλης

1. Ποιες πιστεύετε πως είναι οι βασικές διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα στο Κεμαλικό Καθεστώς και στο Καθεστώς του Ερντογάν;

Η ουσιαστική διαφορά μεταξύ των δύο είναι ότι ο Κεμαλισμός δεν περιλαμβάνει τη θρησκευτική ταυτότητα ως στοιχείο της τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Αντίθετα, ο Ερντογανισμός θεωρεί συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας τη θρησκεία. Ο

κοσμικός τουρκικός εθνικισμός του Μουσταφά Κεμάλ υποχωρεί και επικρατεί ο θρησκευτικός τουρκικός εθνικισμός.

2. Θα μπορέσει ποτέ κάποιος να προβλέψει κατά πόσο θα απωλέσει απολύτως τον κοσμικό της χαρακτήρα η Τουρκία μετατρεπόμενη σε καθαρά ισλαμικό κράτος;

Δεν πιστεύω ότι η Τουρκία θα απωλέσει τον κοσμικό της χαρακτήρα. Ούτε όμως και θα επιστρέψει ποτέ στην αυστηρή κοσμικότητα του Μουσταφά Κεμάλ. Θεωρώ ότι η Τουρκία εισήλθε σε μια φάση Πακιστανοποίησής της, δηλαδή τυπικά κοσμικό κράτος (δεν υπάρχει δηλαδή επίσημη επιβολή του Ιερού Νόμου σε ότι αφορά τη διοίκηση) αλλά με έντονο το στοιχείο ενός θρησκευτικού εθνικισμού σε όλα τα επίπεδα (πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό).

3. Ποιοι είναι λόγοι για τους οποίους η τουρκική κοινωνία παραμένει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό απαθής στις αντιδράσεις της πολιτικής ελίτ και της εν γένει πολιτικής εξουσίας;

Για τους ίδιους λόγους που η κοινωνία παραμένει απαθής σε όλες τις χώρες σήμερα (βλ. για παράδειγμα τις κοινωνίες των χωρών μελών της ΕΕ). Το καπιταλιστικό σύστημα εισήλθε σε μια φάση όπου αδρανοποιεί την κοινωνία (η μη απάθεια προϋποθέτει επιμόρφωση, κριτική σκέψη, αντίληψη της πραγματικότητας).

4. Υφίσταται ακόμα το Ανατολικό Ζήτημα; Εάν ναι, τι μορφή έχει λάβει σήμερα;

Όχι με τη μορφή που το γνωρίσαμε σε προηγούμενους αιώνες. Η ιστορία ποτέ δεν επαναλαμβάνεται. Σήμερα είναι μια εντελώς νέα Τουρκία και ένας εντελώς διαφορετικός κόσμος γύρω της.

5. Ποιο μπορεί να είναι το πολιτικό μέλλον της Τουρκίας μετά την εποχή Ερντογάν;

Επικράτηση του Ισλάμ ως πλαισίου ύπαρξης σε όλα τα επίπεδα αλλά χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θα επιβληθεί ο Ιερός Νόμος. Όλες οι εξελίξεις στην Τουρκία θα αφορούν και το Ισλάμ το οποίο θα είναι πια συστατικό ύπαρξης.

Νίκος Μούδουρος

1. Ποιες πιστεύετε πως είναι οι βασικές διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα στο Κεμαλικό Καθεστώς και στο Καθεστώς του Ερντογάν;

Οι ομοιότητες και οι διαφορές μεταξύ του κεμαλισμού και του ισλαμισμού (τουλάχιστον όπως ένα μέρος του ισλαμισμού εκφράζεται σήμερα από το ΑΚΡ) θα πρέπει να εξεταστούν σε μια αλληλοσύνδεση. Ο κεμαλισμός, τουλάχιστον στα αρχικά του στάδια και σε επίπεδο ταυτότητας θα μπορούσε να καταγραφεί ως ένα ριζοσπαστικό εκσυγχρονιστικό κίνημα, το οποίο επιδίωξε την εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης κοινωνικής μηχανικής. Μεταξύ άλλων στο επίκεντρο αυτής της μηχανικής ήταν ένα είδος «πολιτιστικού πολέμου» ενάντια στις συντηρητικές παραδόσεις του χώρου. Ο κεμαλικός εκμοντερνισμός έθεσε την ισλαμική-οθωμανική παράδοση στην θέση του «άλλου». Επομένως επιδίωξε να την εκτοπίσει ολοκληρωτικά και να την αποβάλει σε ένα μεγάλο βαθμό από του να αποτελεί καθοριστικό χαρακτηριστικό της νέας τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Ο κεμαλικός εθνικισμός δεν είχε απορρίψει ολοκληρωτικά και απόλυτα την ιδέα μιας «εθνοτικής τουρκικότητας», όμως είναι γεγονός ότι την υποβάθμισε. Επικεντρώθηκε περισσότερο στην κατασκευή μιας τουρκικότητας με επίκεντρο την κοσμικότητα και τον (δυτικού τύπου) εκμοντερνισμό.

Το ΑΚΡ σήμερα επιδιώκει κάτι εντελώς αντίθετο από τον κεμαλισμό, χρησιμοποιώντας πολλές φορές τα ίδια μέσα. Προσπαθεί να αναγεννήσει, να παλινοθρώσει τις οθωμανικές-ισλαμικές παραδόσεις και να εκτοπίσει τις κεμαλικές. Αυτή η διαδικασία είναι δυναμική, πραγματοποιείται σε ένα εντελώς νέο πλαίσιο γεωπολιτικών δεδομένων και οικονομικών μετασχηματισμών. Ενεργοποιούνται ωστόσο παρόμοια εργαλεία όπως η κοινωνική μηχανική και η άμεση ή έμμεση εμπλοκή των κρατικών δομών εξουσίας για την κατασκευή της νέας τουρκικής ταυτότητας. Υπό αυτή την έννοια σήμερα επίσης διεξάγεται ένας νέας «πολιτιστικός πόλεμος». Αλλά στη σημερινή συγκυρία η τουρκική εθνική ταυτότητα διακρίνεται από το σουνιτικό Ισλάμ.

Σε αυτό τον «μουσουλμανικό εθνικισμό», η τουρκική κουλτούρα και το Ισλάμ είναι ταυτόχρονα τα κεντρικά, δομικά χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας. Καταξιώνονται ως τέτοια εφόσον έχουν «καθαρίσει» από τις αραβικές πολιτισμικές επιρροές. Το Ισλάμ είναι μια τουρκική ευαισθησία που τέμνει τις τουρκικές πολιτισμικές – ηθικές πρακτικές και μεταφέρεται στο κέντρο της εθνικής ταυτότητας/της τουρκικότητας. Με αυτό τον τρόπο προωθείται η αντίληψη ότι οι Τούρκοι έχουν ένα ανώτερο πολιτισμό που τους επιτρέπει να ηγηθούν. Στο εθνικό φαντασιακό του ΑΚΡ, ο αυθεντικός Τούρκος είναι σουνίτης Μουσουλμάνος. Επομένως οι Τούρκοι πολίτες «μη μουσουλμάνοι», οι οποίοι προσδιορίζονται ως

τέτοιοι είτε θρησκευτικά (Εβραίοι, Αλεβίτες, Χριστιανοί), είτε πολιτικά (κοσμικοί, αριστεροί κλπ), ουσιαστικά βρίσκονται εκτός έθνους.

Η μουσουλμανική – ισλαμική οριοθέτηση του τουρκικού έθνους είναι λιγότερο συνδεδεμένη με την έννοια των εθνικών ρεπουμπλικανικών συνόρων του κεμαλικού εθνικισμού, αλλά και λιγότερο συνδεδεμένη με τις ρατσιστικές πτυχές της «κοινής φυλής και του αίματος». Ο «μουσουλμανικός εθνικισμός» ή ο εξισλαμισμός της τουρκικότητας, δεν δίνει βάρος στην ισοτιμία μιας σχέσης που θα έχει η Τουρκία εντός της παγκόσμιας ούμια. Περισσότερο υπογραμμίζει μια δομημένη και ιεραρχική σχέση με τον μουσουλμανικό κόσμο, στην οποία η Τουρκία θα έχει τον ηγετικό και καθοδηγητικό ρόλο. Επομένως το τουρκικό Ισλάμ δεν ενδιαφέρεται για μια ισότιμη τουρκική συμμετοχή στο διεθνές Ισλάμ, στο οποίο οι Τούρκοι δεν θα ηγούνται και το οποίο δεν θα καθορίζουν.

Εάν ο κεμαλισμός επιδίωξε με αυταρχικό τρόπο να επιβάλει την αντίληψη ότι «η καλύτερη καθοδήγηση είναι η επιστήμη», τότε σήμερα το ΑΚΡ με ένα επίσης αυταρχικό τρόπο επιδιώκει να επιβάλει την αντίληψη ότι «η καλύτερη καθοδήγηση είναι η ηθική». Η ηθική τάξη που προσπαθεί να οικοδομήσει το ΑΚΡ είναι την ίδια στιγμή βάση αναπαραγωγής νέων διχαστικών γραμμών στην κοινωνία.

Υπό αυτή την έννοια θα μπορούσε να υπογραμμιστεί ότι σε διαφορετικά ιδεολογικά πλαίσια (ίσως και αλληλοσυγκρουόμενα) καταγράφεται μια ιστορική συνέχεια του αυταρχισμού. Τόσο στην κεμαλική σκέψη, όσο και στην ευρύτερη συντηρητική-ισλαμική σκέψη, η φιγούρα ενός «πατέρα-προστάτη-αρχηγού» συνεχίζει να υπάρχει. Μέσα από την συγκεκριμένη συνέχεια προκύπτει η διεκδίκηση για ένα ισχυρό κράτος με συγκεντροποίηση της εκτελεστικής εξουσίας, περιορισμό του διαχωρισμού των εξουσιών. Το ισχυρό κράτος και στις δύο περιπτώσεις είναι μια «ανώτερη ύπαρξη» έναντι της οποίας οι πολίτες έχουν περισσότερες υποχρεώσεις και καθήκοντα, παρά δικαιώματα και ελευθερίες.

2. Θα μπορέσει ποτέ κάποιος να προβλέψει κατά πόσο θα απολέσει απολύτως τον κοσμικό της χαρακτήρα η Τουρκία μετατρεπόμενη σε καθαρά ισλαμικό κράτος;

Η συγκεκριμένη δυναμική δεν μπορεί να προβλεφθεί με τρόπο απόλυτο. Απαιτείται καταρχήν μια προσεκτική ανάλυση των όρων, ιδιαίτερα της προοπτικής ενός «ισλαμικού κράτους» στην Τουρκία. Λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι τις

τελευταίες δεκαετίες στην Τουρκία υπάρχει μια συνεχής ενίσχυση της δημόσιας παρουσίας της θρησκείας και συνυπολογίζοντας επίσης το ότι σήμερα το σουνιτικό Ισλάμ αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό της εθνικής ταυτότητας, τότε θα μπορούσαν να καταγραφούν τα εξής:

Στη Δύση στις περισσότερες περιπτώσεις ο ιερός νόμος – η επιβολή και εφαρμογή του οποίου αποτελεί ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά της οικοδόμησης του ισλαμικού κράτους – γίνεται κατανοητός ως η σωματική τιμωρία (όπως οι αποκεφαλισμοί από το «Ισλαμικό Κράτος» ή παρόμοιες οργανώσεις). Στην πραγματικότητα όμως μόνο μερικές χώρες εφαρμόζουν τον ιερό νόμο μέσα από τέτοιες πρακτικές.

Οι περισσότερες μουσουλμανικές χώρες διαθέτουν ένα σύνολο ισλαμικών και κοσμικών νόμων που οδηγεί σε άλλες ερμηνείες και εφαρμογές του ιερού νόμου. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο ιερός νόμος εισέρχεται σε ένα περίπλοκο δίκτυο νομικών, πολιτικών και διοικητικών μέτρων. Με αυτό τον τρόπο η ανάμειξη του Ισλάμ με την κρατική εξουσία επιβάλλει ισλαμικές πρακτικές στο δημόσιο χώρο, όπως η νηστεία κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών εορτασμών. Επιβάλλει επίσης τη δαιμονοποίηση αυτών που δεν προσαρμόζονται σε τέτοιες πρακτικές και τιμωρεί τις εκφράσεις ή πράξεις που αντιλαμβάνεται/κατανοεί ως προσβολή κατά της θρησκείας. Στην πιο διαδεδομένη της μορφή, ο ιερός νόμος λοιπόν δεν είναι ο αποκεφαλισμός που μεταδίδεται ζωντανά από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αλλά πολύ περισσότερο ένα πέπλο που περιβάλλει ολόκληρη την κοινωνία με πολιτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές εκφράσεις. Πολλοί πιστοί/θρησκευόμενοι Μουσουλμάνοι δεν επιλέγουν να υιοθετήσουν πλήρως τις αρχές του ιερού νόμου. Ωστόσο η ισχύς του ιερού νόμου προέρχεται από πολιτικούς και κοινωνικούς μηχανισμούς πίεσης που εξαναγκάζουν (κάποτε μεγάλο) μέρος της κοινωνίας να προσχωρήσει στο συντηρητικό φάσμα του Ισλάμ.

Τα τελευταία χρόνια καταγράφηκε η εξής στροφή στην Τουρκία. Η εξουσία Erdoğan προχώρησε σε μέτρα περιορισμού των ατομικών ελευθεριών επιβάλλοντας κυρώσεις σε πρόσωπα που «προσβάλλουν» το Ισλάμ ή παραμελούν τις ισλαμικές πρακτικές. Για παράδειγμα από τα τέλη Νοεμβρίου 2017, ειδική μονάδα «διαδικτυακού εγκλήματος» της ασφάλειας παρακολουθεί στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εγκλήματα όπως η «προσβολή του κράτους, κρατικών αξιωματούχων και η θρησκεία». Ο παγκοσμίου φήμης Τούρκος πιανίστας Fazıl Say αντιμετωπίζει τον κίνδυνο φυλάκισης 10 μήνες εξαιτίας της «προσβολής των θρησκευτικών αξιών που

υιοθετεί ένα μέρος του λαού». Το έγκλημα του Say είναι ότι σατίρισε από τον προσωπικό του λογαριασμό στο τουϊτερ μερικές ισλαμικές παραδόσεις. Τον Ιούνιο του 2016, το κρατικό τηλεοπτικό κανάλι TRT σε μια από τις πολλές εκπομπές του είδους φιλοξένησε τον Θεολόγο Mustafa Aşkar ο οποίος κατονόμασε ως «ζώα» αυτούς που δεν προσεύχονται .

Το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας είναι ένα στρατηγικό πεδίο ανάδειξης του Ισλάμ σε δομικό κομμάτι της νέας τουρκικής ταυτότητας. Μερικά από τα χαρακτηριστικότερα πρόσφατα μέτρα από κρατικούς αξιωματούχους και δομές: α) η οδηγία του Υπουργείου Παιδείας όπως χτιστούν σε όλα τα νέα σχολεία, δωμάτια ισλαμικής προσευχής, β) η οδηγίες τοπικών επικεφαλής του Υπουργείου Παιδείας για μεταφορά των παιδιών στην πρωινή προσευχή στα τζαμιά.

Στρατηγικής σημασίας προς την ίδια κατεύθυνση είναι και η ισχυροποίηση της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων, τόσο σε οικονομικό, όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Η Διεύθυνση κατέχει πλέον καθεστώς παρόμοιο με την Αντιπροεδρία της κυβέρνησης και ο επικεφαλής της είναι παρόν σχεδόν σε όλες τις σημαντικές κρατικές δραστηριότητες του Προέδρου της χώρας.

Καθόλου τυχαία, η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων δημοσιεύει το τελευταίο χρονικό διάστημα ιερονυμικές ρήτρες με τις οποίες διαχέει πτυχές του ιερού νόμου στην κοινωνία. Πρόσφατα είχε εκδώσει θρησκευτική γνωμάτευση περί του δικαιώματος γάμου των κοριτσιών από την ηλικία των εννέα χρόνων και των αγοριών από την ηλικία των δώδεκα χρόνων, αφού σύμφωνα με την εκτίμηση της, η ενηλικίωση ξεκινά από την εφηβεία. Όμως μετά από ισχυρές κοινωνικές αντιδράσεις η γνωμάτευση αποσύρθηκε. Στις 9 Φεβρουαρίου 2018 η συγκεκριμένη Διεύθυνση ανακοίνωσε το μεγαλεπήβολο σχέδιο της όπως διασφαλίσει την παρουσία «εκπροσώπου της» ανάμεσα στους μαθητές κάθε τάξης στα περίπου 60 χιλιάδες δημόσια σχολεία της χώρας.

Επομένως το πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει είναι η αμφισβήτηση των κοσμικών παραδόσεων της Τουρκίας και η ανάπτυξη μιας διαδικασίας εξισλαμισμού με την συνεργασία κοινωνικών και κρατικών παραγόντων. Ωστόσο η σημερινή φάση της ενίσχυσης του Ισλάμ στην Τουρκία θα πρέπει να λάβει υπόψη την διεκδίκηση από ένα σημαντικό μέρος του ισλαμικού κινήματος της χώρας για διαφοροποίηση από το «αραβικό Ισλάμ». Η διεκδίκηση αυτή μάλιστα γίνεται πιο έντονη τόσο στο επίπεδο της προώθησης ενός «καλύτερο/ορθότερου τουρκικού Ισλάμ», όσο και στους γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς που κορυφώνονται στην περιφέρεια.

3. Ποιοι είναι λόγοι για τους οποίους η τουρκική κοινωνία παραμένει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό απαθής στις αντιδράσεις της πολιτικής ελίτ και της εν γένει πολιτικής εξουσίας;

Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι μέρη της τουρκικής κοινωνίας δεν μένουν απαθής. Η έκφραση των αντιπολιτευτικών δυναμικών είναι όντως δύσκολη στην αποκωδικοποίηση κυρίως εξαιτίας του είδους του «ανταγωνιστικού αυταρχισμού» που επικρατεί στην Τουρκία τα τελευταία χρόνια. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι ιδιαίτερα μετά την οικονομική κρίση και πολιτική αποσταθεροποίηση της περιόδου 2008-2010, το AKP έχει περάσει σε ένα στάδια οικοδόμησης «περιορισμένης ηγεμονίας». Αυτή η εξέλιξη σηματοδοτεί την έναρξη αλλαγής της ισορροπίας μεταξύ καταστολής και συναίνεσης, με το ιδιαίτερο βάρος να είναι πλέον στο πρώτο στοιχείο. Ακριβώς το πέραςμα του AKP στο στάδιο της περιορισμένης ηγεμονίας σημαίνει την αλλαγή κοινωνικών συμμαχιών, η οποία προέκυψε και ως αποτέλεσμα της ύπαρξης έντονης αντιπολίτευσης. Η κινητοποιήσεις του Γκεζί το 2013 ήταν το κορυφαίο σημείο της ρήξης στο ηγεμονικό πρόγραμμα του AKP και η επισημοποίηση της στρατηγικής για την ενίσχυση του αυταρχισμού. Τόσο το αποτέλεσμα των γενικών εκλογών του Ιουνίου 2015, όσο και το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος είναι στοιχεία που δίνουν συνέχειες στην ερμηνεία των «αντιπολιτευτικών αντιρρήσεων» από μέρη της κοινωνίας. Συμπερασματικά, η κοινωνική και πολιτική αντιπολίτευση ενάντια στο AKP δεν εκφράζεται με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις συγκυρίες, ούτε έχει την ίδια αποτελεσματικότητα, αλλά ούτε και αποτελεί ένα ομοιογενές ιδεολογικό-πολιτικό σύνολο. Αντίθετα είναι πολυδιασπασμένη και χαρακτηρίζεται από διαφορετικούς στόχους. Ωστόσο η επικράτηση αυτών των δυναμικών είναι εξαιρετικά δύσκολη σε συνθήκες καθεστώτος έκτακτης ανάγκης.

4. Ποιο μπορεί να είναι το πολιτικό μέλλον της Τουρκίας μετά την εποχή Ερντογάν;

Παρόλο που λόγω χρονικής και πολιτικής συγκυρίας είναι δύσκολος ο ολοκληρωμένος καθορισμός της κληρονομιάς του Ερντογαν, θα μπορούσαν να σημειωθούν τα εξής: Σε επίπεδο ταυτότητας, η μετατροπή του σουνιτικού Ισλάμ σε δομικό χαρακτηριστικό φαίνεται να φέρει μαζί της «μόνιμα χαρακτηριστικά». Σε

επίπεδο πολιτικής δομής, η βασική κληρονομιά είναι το προεδρικό σύστημα το οποίο με πιθανή σταθεροποίηση του θα σημαίνει την ρήξη σε μια μακρόχρονη και ιδιαίτερη κοινοβουλευτική παράδοση της Τουρκίας. Σε γεωπολιτικό επίπεδο, φαίνεται να «μονιμοποιείται» η αναζήτηση αυτονόμησης της Τουρκίας, ιδιαίτερα στους περιφερειακούς ανταγωνισμούς. Όλα τα πιο πάνω παραμένουν «ανοιχτά ζητήματα». Καθοριστικές στιγμές για μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της «κληρονομιάς» του Ερντογάν θα είναι οι επικείμενες προεδρικές και βουλευτικές εκλογές, καθώς και η οριστικοποίηση των οικονομικών και γεωπολιτικών ανακατατάξεων στην περιφέρεια.

Νίκος Μούδουρος

Άγγελος Συρίγος

1. Ποιες πιστεύετε πως είναι οι βασικές διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα στο Κεμαλικό Καθεστώς και στο Καθεστώς του Ερντογάν;

Ομοιότητες

- Και οι δύο επιθυμούν τον μετασχηματισμό της τουρκικής κοινωνίας και πιο συγκεκριμένα να την σφραγίσουν με τις μεταρρυθμίσεις τους.
- Η άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας και των δύο χαρακτηρίζεται από εντονο αυταρχισμό.
- Και οι δύο πέρασαν από κάποιο στάδιο που θέλησαν να αφήσουν το σύστημα πιο ελεύθερο (Ο Κεμάλ με την προσπάθεια να φτιάξει ένα δεύτερο “αντιπολιτευόμενο” κόμμα - Ερντογάν κατά την πρώτη περίοδο της διακυβερνήσεώς του). Και οι δύο υπαναχώρησαν.

Διαφορές

- Ο Ερντογάν στρέφει τη χώρα του προς το Ισλάμ. Ο Κεμάλ ήθελε να την εκδυτικοποιήσει
- Ο Ερντογάν θέλει να γκρεμίσει το όραμα του Κεμάλ και να του αμαυρώσει τό όνομα
- Ο Κεμάλ ήταν Νεότουρκος στην αντίληψη και στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεών του. Ο Ερντογάν μισεί τους Νεότουρκους.
- Ο Κεμάλ απέφυγε εκλογικές διαδικασίες και τέτοια. Αντιθέτως, ο Ερντογάν αρέσκεται να “εμβαπτίζεται” με νέες λαϊκές εντολές.

2. Θα μπορέσει ποτέ κάνεις να προβλέψει κατά πόσο θα απολέσει απολύτως τον κοσμικό της χαρακτήρα η Τουρκία μετατρεπόμενη σε καθαρά ισλαμικό κράτος;

Το πλέον πιθανόν είναι να μετατραπεί η Τουρκία σε ένα είδος ισλαμικού Ιράν. Θα διεξάγονται εκλογές αλλά μέσα σε όρια που καθορίζει ο Ισλαμικός Νόμος. Δεν θεωρώ ότι θα γίνει Πακιστάν.

3. Ποιοι είναι λόγοι για τους οποίους η τουρκική κοινωνία παραμένει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό απαθής στις αντιδράσεις της πολιτικής ελίτ και της εν γένει πολιτικής εξουσίας;

Δεν πρέπει να ξεχνάμε τα ακόλουθα:

α. ο Ερντογάν ελέγχει τη συντριπτική πλειοψηφία των ΜΜΕ στην Τουρκία

β. Η Κουλτούρα του τουρκικού λαού δεν περιλαμβάνει αντιδράσεις έναντι της εξουσίας. Τουναντίον!

γ. Στην Τουρκία εδώ και δεκαετίες υπάρχει τεράστιο κοινωνικό χάσμα μεταξύ πλουσίων και εκδυτικισμένων Τούρκων και των υπολοίπων. Η πρώτη ομάδα βρίσκει καταφύγιο στη Δύση.

4. Υφίσταται ακόμα το Ανατολικό Ζήτημα; Εάν ναι, τι μορφή έχει λάβει σήμερα;

Ως ανατολικό ζήτημα προσδιορίζουμε την ουσιαστική κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενώ παράλληλα διατηρείτο ως κράτος λόγω της διαμάχης των Μεγάλων Δυνάεων της εποχής να χωρίσουν τα εδάφη της. Υπ' αυτή την έννοια, η Τουρκία απέχει πολύ από το θεωρηθεί ότι προσομοιάζει προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ακόμη, τουλάχιστον, δεν υφίσταται ανατολικό ζήτημα

5. Ποιο μπορεί να είναι το πολιτικό μέλλον της Τουρκίας μετά την εποχή Ερντογάν;

Ο Ερντογάν είναι εξαιρετικά ισχυρή προσωπικότητα κι έχει αλλάξει την εικόνα της Τουρκίας. Όποιος και να τον αντικαταστήσει δεν μπορεί να ξαναγυρίσει τα πράγματα στην κοσμική Τουρκία του Κεμάλ. Κατά τα άλλα η Τουρκία εξακολουθεί να κατέχει ένα εξαιρετικά μεγάλης σημασίας γεωπολιτικό οικόπεδο το οποίο δύσκολα χάνει την αξία του. Αναφέρομαι σε αυτό διότι πολλοί στην Ελλάδα θεωρούν ότι επίκειται η διάλυση της Τουρκίας. Η μη διάλυσή της δεν σημαίνει ότι δεν θα περάσει από μία δύσκολη κατάσταση λόγω των Κούρδων εντός και εκτός Τουρκίας.

Πανίκος Λεοντίου

1. Ποιες πιστεύετε πως είναι οι βασικές διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα στο Κεμαλικό Καθεστώς και στο Καθεστώς του Ερντογάν;

Προτού προχωρήσουμε στην επισήμανση των διαφορών και ομοιοτήτων των δυο καθεστώτων, είναι σημαντικό να αναλύσουμε περιληπτικά το περιεχόμενο τους. Ο Κεμαλισμός καθιερώθηκε ως κυρίαρχη ιδεολογία της Τουρκίας, διαμορφούμενη κατά τη διάρκεια του Ελληνοτουρκικού Πολέμου (1919 - 1922) και της μονοκομματικής περιόδου της Τουρκίας (1923 – 1946) επιχειρώντας να δώσει μια νέα συλλογική ταυτότητα στους κατοίκους της Τουρκίας και με στόχο να οδηγήσει τη Τουρκία στο δρόμο του εκσυγχρονισμού και του εκδυτισμού.

Οι βασικές του αρχές διατυπώθηκαν το 1931 στο πρόγραμμα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, του Κεμάλ Ατατούρκ, οι οποίες περιλήφθηκαν στο Σύνταγμα της Τουρκίας το 1937.

Πρόκειται για τις αρχές του Ρεπουμπλικανισμού, του εθνικισμού, της εκκοσμίκευσης, του λαϊκισμού, του κρατισμού και της επαναστατικότητας.

Μια επίσης βασική αρχή του Κεμαλικού καθεστώτος αποτελεί ο περιορισμός της επιρροής της θρησκείας στο κράτος και στη κοινωνία. Η προσπάθεια του ήταν η μετατροπή της Θεοκρατικής κοινωνίας σε μια σύγχρονη κοινωνία, βασισμένη στις δυτικές αξίες. Θέλησε συγχρόνως να την περιορίσει στην ιδιωτική σφαίρα και να ελέγξει τη θρησκευτική ηγεσία ώστε να μην αποτελεί πηγή αντιπολίτευσης του καθεστώτος.

Με βάση αυτές τις αρχές ο Κεμαλισμός, πρεσβεύει τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους, τη μετατροπή του σε ένα σύγχρονο ανεξάρτητο, ισχυρό κράτος στα πρότυπα, των δυτικοευρωπαϊκών κρατών της εποχής.

Στόχος του Κεμαλισμού, αποτελεί επίσης η δημιουργία ενός έθνους στα εδαφικά όρια που μπόρεσε να επικρατήσει το εθνικιστικό κίνημα της Ανατολίας. Παράλληλα δίνει έμφαση στην επικράτηση μιας κοινής γλώσσας και κοινού πολιτισμού ,που θα συμβάλουν στη διατήρηση της ενότητας της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Μια από τις μεταρρυθμίσεις του Κεμαλικού καθεστώτος, στο πλαίσιο της πολιτικής για εκκοσμίκευση ήταν η αντίσταση και η δυσαρέσκεια για την απαγόρευση των Ισλαμικών αδελφοτήτων.

Οι Ισλαμικές αδελφότητες με επικεφαλής τους δερβίσες, συνιστούσαν την λαϊκή μυστικιστική πλευρά του Ισλάμ. Αυτοί βρίσκονταν κοντά στους απλούς ανθρώπους. Συναφώς η Κεμαλιστική ιδεολογία, επέβαλε μια νέα ταυτότητα, απαρνήθηκε τις θρησκευτικές προκαταλήψεις και εργάζεται για τη δημιουργία ενός ισχυρού Τουρκικού κράτους που αποτελεί εγγύηση εθνικής ανεξαρτησίας και κοινωνικής ενότητας.

Θεματοφύλακες του Κεμαλισμού υπήρξαν οι στρατιωτικοί και το δικαστικό σώμα, που έπαιξαν βασικό ρόλο στην ίδρυση του κράτους και εξακολουθούν να κατέχουν κεντρικό ρόλο στο πολιτικό σύστημα ως σήμερα.

Το καθεστώς του Ταγίπ Ερντογάν, εφαρμόζει επί μια δεκαετία μια επιδέξια πολιτική κοινωνικοπολιτικής πόλωσης, με στόχο τη παγίωση του. Εφαρμόζει μια νέα ουσιαστικά ιδεολογία που στηρίζεται στα πρότυπα και αρχές θεμελίωσης του Κεμαλικού καθεστώτος. Συγκεκριμένα στηρίζεται πάλι στις αρχές του εθνικισμού, του λαϊκισμού, του κρατισμού, της επαναστατικότητας και της επιβολής μονοκομματικού καθεστώτος.

Έχει ταυτιστεί με τους ισλαμιστές τους λαϊκιστές και αυταρχικούς ενάντια στους κοσμικούς και τους ελιτιστές εκσυγχρονιστές. Καταφέρνει να συγκεντρώνει μαζί του όλους τους απογοητευμένους με την Ε/Ε και με ένα νεοεθνικιστικό λόγο που τροφοδοτείται από τις αναμνήσεις του Οθωμανικού μεγαλείου (προ της ιδρύσεως του Κεμαλικού καθεστώτος) και προβάλλοντας συνεχώς την καταπίεση από τη Χριστιανική Δύση (συνεχίζει τη πολιτική του προκατόχου του της περιόδου 1980 και εντεύθεν) για επιβολή του Ισλάμ στο δημόσιο βίο και τον μετασχηματισμό των πολιτισμικών ορόσημων που κληρονόμησε από τον Κεμαλικό Μοντερνισμό.

Τόσο ο Κεμάλ όσο και ο Ερντογάν επιχείρησαν μια ανατροπή του υφιστάμενου πολιτικού συστήματος και επιβολή – καθιέρωση μια νέας κυρίαρχης ιδεολογίας. Ο Ατατούρκ πρεσβεύει τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους, τη μετατροπή του σε ένα σύγχρονο ανεξάρτητο ισχυρό κράτος στα πρότυπα των δυτικοευρωπαϊκών κρατών της εποχής.

Ο Ερντογάν, απαρνείται το κοσμικό κράτος ,παρατηρούνται χαρακτηριστικά που απαντώνται σε ολοκληρωτικά καθεστώτα και επαναφέρει επανεισάγει τον νέο-οθωμανισμό.

Απορρίπτει τη λατρεία του Ατατούρκ και υιοθετεί το αίτημα του εκδημοκρατισμού, για να εξασφαλίσει την επιβίωση του. Το πραξικόπημα της 12ης Σεπτεμβρίου του 1960, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ιστορική πορεία προς την ισλαμοποίηση της

Τουρκικής Κοινωνίας. Ο Ερμπακάν ήταν η κυρίαρχη πολιτική προσωπικότητα που ήταν αποφασισμένη να συγκρουστεί μετωπικά με το Κεμαλικό καθεστώς.

Με το πραξικόπημα και την επικράτηση του Εβρέν το κόμμα του Ερμπακάν , και αρκετά άλλα πολιτικά κόμματα, χαρακτηρίστηκαν παράνομα και καταργήθηκαν από τη χούντα των στρατιωτικών.

Το Ισλάμ εμφανίζει άνοδο και από τη δεκαετία του 90 συνιστά πρόκληση για την αρχή της εκκοσμίκευσης, ενθαρρύνοντας την Ισλαμική ταυτότητα των πολιτών ζητώντας παράλληλα θρησκευτική ελευθερία. Όλα αυτά τα στοιχεία αξιοποιεί με εξαιρετική μαεστρία ο Ερντογάν όλη αυτή την περίοδο της μεθοδικής πολιτικής ανέλιξης του. Συνεπώς σήμερα, ο Κεμαλισμός αντιμετωπίζει κρίση.

Αρκετά είναι τα ζητήματα που θέτουν υπό αμφισβήτηση τις βασικότερες αρχές του Κεμαλισμού, κυρίως με την άνοδο του Ισλάμ και συγκεκριμένα τις αρχές του εθνικισμού της εκκοσμίκευσης και του κρατισμού.

2. Θα μπορέσει ποτέ κανείς να προβλέψει κατά πόσο θα απολέσει απολύτως τον κοσμικό της χαρακτήρα η Τουρκία μετατρεπόμενη σε καθαρά ισλαμικό κράτος;

Κανείς δεν μπορεί να προβλέψει με ακρίβεια, κατά πόσο η Τουρκία θα απολέσει απόλυτα τον κοσμικό της χαρακτήρα και να μετατραπεί σε ένα ισλαμικό κράτος.

Αυτό που διαπιστώνει κανείς σήμερα, είναι ότι από τη μια ο Ερντογάν με ένα νεοεθνικιστικό λόγο συνεχίζει την πολιτική των προκατόχων του μετά το 1960 και ιδιαίτερα από το 1980 και εντεύθεν για προσπάθεια επιβολής του Ισλάμ στο δημόσιο βίο και τον μετασχηματισμό των πολιτισμικών ορόσημων που κληρονόμησε από τον Κεμαλικό Μοντερνισμό. Παράλληλα η πόλωση που επικρατεί στα πολιτικά πράγματα της Τουρκίας και η ανάδυση του τουρκικού εθνικισμού οδηγούν σταδιακά τη χώρα στην αγκαλιά του Ισλάμ. Από την άλλη υπάρχουν εσωτερικές δυνάμεις που υπεραμύνονται της Κεμαλικής παράδοσης του κοσμικού κράτους και των δημοκρατικών αξιών, αλλά και η διεθνής κοινότητα με επικεφαλής την Ε/Ε η οποία μπορεί να καταστεί ανάχωμα στην μετεξέλιξη της Τουρκίας σε ισλαμικό κράτος.

3. Ποιοι είναι λόγοι για τους οποίους η τουρκική κοινωνία παραμένει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό απαθής στις αντιδράσεις της πολιτικής ελίτ και της εν γένει πολιτικής εξουσίας;

Οι λόγοι για τους οποίους σε ένα βαθμό η κοινωνία της Τουρκίας είναι απαθής στις αντιδράσεις της πολιτικής εξουσίας είναι γιατί σήμερα στη Τουρκία διαπιστώνει κανείς χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σε αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα. Διαπιστώνει κανείς από το 2003 και έπειτα διώξεις, εκκαθαρίσεις στις ένοπλες δυνάμεις, στη δικαιοσύνη, έχουν συγκεντρωθεί όλες οι εξουσίες στο πρόσωπο του Ερντογάν, έχει τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο για τα πάντα, κυβερνά με ένα πολύ στενό κύκλο συνεργατών. Η λογοκρισία στα ΜΜΕ, το μπλοκάρισμα στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης. Ο Ερντογάν φαίνεται να προωθεί και την απόρριψη της λογικής του διαχωρισμού κράτους – Θρησκείας. Συνεπώς η Τουρκία βρίσκεται σε μια κατάσταση εκφοβισμού και δικτατορίας που πνίγει κάθε φωνή αντίδρασης και αντίστασης.

4. Υφίσταται ακόμα το Ανατολικό Ζήτημα; Εάν ναι, τι μορφή έχει λάβει σήμερα;

Το ανατολικό ζήτημα προκύπτει στα τέλη του 18ου αιώνα, όταν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις μπροστά στην επιταχυνόμενη παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας προβάλλοντας αξιώσεις και επιχειρώντας κάθε είδους διείσδυση, οικονομική πολιτική στρατιωτική ή άλλη, σε αυτό τον χώρο της ανατολικής Μεσογείου. Το Ανατολικό ζήτημα λήγει με τον διαμελισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, την επομένη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την ίδρυση του Τουρκικού κράτους. Το Ανατολικό ζήτημα ουσιαστικά σήμανε το ενδιαφέρον των ευρωπαίων για την τύχη των Χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και το μέλημα τους να φύγουν οι Τούρκοι από την Ευρώπη. Με τις συνθήκες του Κάρλοβιτς 1699, του Κιουτσούκ Κайнарτζή (1774) επιχειρήθηκε και έθεσε τα θεμέλια της επίλυσης αυτού του ζητήματος.

Σήμερα λόγω της γεωστρατηγικής της θέσης και λόγω της μεταφοράς φυσικού αερίου μέσω της Τουρκίας από τη Ρωσία προς την Ευρώπη και Βαλκάνια, η Τουρκία καθίσταται ενεργειακός κόμβος.

Φαίνεται ότι η Τουρκία σήμερα βρίσκεται σε τεντωμένο σχοινί, αφού από τη μια θέλει να εισέλθει στο ενεργειακό παιχνίδι του αγωγού East Med και παράλληλα μαζί με τη Ρωσία μέσω του αγωγού Turkish Stream.

Αυτό ίσως αποτελέσει και την αιτία της διάλυσης της. Σε περίπτωση , που επιλέξει να συνεργαστεί με τους Ρώσους, και δυσανεστήσει τους νυν συμμάχους της Αμερικανούς και NATO, δεν θα έχει άλλη επιλογή από το να βρει μια αφορμή και να επιτεθεί στη Τουρκία. Η Ρωσία σήμερα για να προσεταιριστεί εξολοκλήρου την

Τουρκία και να τη φέρει σε σύγκρουση και ρήξη με τους Αμερικανούς, της έδωσε το πράσινο φως να επιτεθεί στη Βόρεια Συρία εναντίον των Κούρδων. Παράλληλα την έχει αναγκάσει να στηρίξει και να συμμαχήσει με τον Άσσαντ και το Ιράν.

Αν από την άλλη, επιλέξει να δυσαρεστήσει τη Ρωσία, τότε κατά πάσα πιθανότητα, αυτή θα επιτεθεί στη Τουρκία για να μην βγει η ίδια, από το παιχνίδι του ενεργειακού εφοδιασμού της Ευρώπης, κάτι που θα σημάνει και την οικονομική καταστροφή της. Με τα μέτωπα αυτά ανοικτά και το Κουρδικό, τα προβλήματα με τη Συρία, την Ελλάδα και την Κύπρο, η Τουρκία βρίσκεται ενδεχομένως, ενώπιον ενός άλλου Ανατολικού ζητήματος.

Η επιχείρηση της Τουρκία και η κατάληψη του Αφρίν, σηματοδότησε με τον πιο επίσημο και ρεαλιστικό τρόπο τη διατάραξη της νατοϊκής εμπιστοσύνης της Άγκυρας και τη σταδιακή απομάκρυνση της από το νατοϊκό άρμα.

Η διατάραξη αυτή οφείλεται στην αμερικανοισραηλινή πολιτική στήριξη των Κούρδων στη περιοχή, πολιτική που απειλεί αντικειμενικά την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας μεσοπρόθεσμα. Παράλληλα σηματοδοτεί τη μετάβαση της Τουρκίας από το αμερικανικό-ισραηλινό-σουνιτικό στρατόπεδο της Μέσης Ανατολής, στο Ρωσό - Σιτικό. Οι κινήσεις αυτές της Τουρκίας επιτείνουν ακόμη περισσότερο την απομάκρυνση της από την Αμερικανική συμμαχία.

Μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα εναντίον του Ερντογάν τον Ιούλιο του 2016, για το οποίο ενοχοποιεί της ΗΠΑ, έχει εγκατασταθεί στην Άγκυρα μια ατμόσφαιρα εθνικιστικής ψύχωσης πιστεύοντας ο ίδιος στην ύπαρξη νέου ανατολικού ζητήματος. Το αφήγημα του Ερντογάν, είναι ότι όπως και τότε, στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, έτσι και σήμερα η Δύση μηχανογραφεί για το εδαφικό ακρωτηριασμό της Τουρκίας, η οποία είναι υποχρεωμένη να δώσει ένα δεύτερο πόλεμο της ανεξαρτησίας της. Τότε ήταν η Ανταντ, τώρα είναι οι Η.Π.Α. και η Ε/Ε. Τότε ήταν ο Μουσταφά Κεμάλ, τώρα είναι ο Ταγίπ Ερντογάν.

5. Ποιο μπορεί να είναι το πολιτικό μέλλον της Τουρκίας μετά την εποχή Ερντογάν;

Αυτό που είναι πιθανό να προκύψει στην μετά Ερντογάν εποχή, είναι ένας πολιτικός διαγκωνισμός, ένας έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των δυο υπερδυνάμεων για την επιβολή, ενός νέου πολιτικού συστήματος στη χώρα, και χάραξη μιας νέας στρατηγικής σε όλα τα επίπεδα. Η σφραγίδα του Ερντογάν ως ισχυρού άνδρα μπορεί να μην επαρκέσει για να διασφαλίσει μια ομαλή μετάβαση. Ιδίως, επειδή ο ίδιος δεν

θα διακινδυνεύσει να αντιμετωπίσει την πολιτική αμφισβήτηση που μπορεί να προκληθεί αν ονομάσει τον διάδοχό του. Ακόμη, δεδομένων των διαιρέσεων που ο Ερντογάν επέτεινε αλλά φίμωσε, οι εβδομάδες και οι μήνες μετά την φυγή του από το ανώτατο αξίωμα, μπορεί να χαρακτηριστούν από βίαια ξεκαθαρίσματα λογαριασμών. Οι Τούρκοι θα απαιτήσουν οι αγαπημένοι τους να απελευθερωθούν από τις πολιτικές φυλακές της χώρας και να αναλάβουν ξανά την θέση που δικαιούνται στην κοινωνία. Πολλοί θα απαιτήσουν την επιστροφή των περιουσιών που τους αφαιρέθηκαν αυθαίρετα με το προκάλυμμα των τεχνοκρατικών και δικαστικών σωμάτων που κυριαρχούνταν από το ΑΚΡ. Ακόμη και αν εμφανιστεί μια νέα ηγεσία με σχετικά ειρηνικό τρόπο, θα είναι δύσκολο μια κυβέρνηση συνεργασίας να επιλύσει τα εσωτερικά της ζητήματα, προκειμένου να διοικήσει αποτελεσματικά τη χώρα.

Δυστυχώς, όπως ο καρκίνος μπορεί να κατατρώει έναν ασθενή που εξωτερικά φαίνεται υγιής, έτσι και τα χρόνια του Ερντογανισμού έχουν προξενήσει ζημιά που μπορεί να είναι αδύνατο να διορθωθεί στο μέλλον της Τουρκίας. Μπορεί να εμφανιστεί μια νέα ηγεσία, αλλά δεν θα λειτουργήσει ως κάποιο θαυματουργό φάρμακο για τα δεινά που επισώρευσε ο Ερντογάν.

Γεώργιος Κουμουτσάκος

1. Ποιες πιστεύετε είναι οι βασικές διαφορές και ομοιότητες ανάμεσα στο Κεμαλικό καθεστώς και το καθεστώς του Ερντογάν;

Όπως έχει επισημανθεί από τις εκθέσεις προόδου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία, η σημερινή Τουρκική Δημοκρατία έχει κληρονομήσει σημαντικά βαρίδια από το κεμαλικό της παρελθόν, που εμποδίζουν την πλήρη συμμόρφωσή της με τα κριτήρια της Κοπεγχάγης σε θέματα κράτους δικαίου, δημοκρατίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ένα σημαντικό πρόβλημα είναι ότι συνεχίζει να ισχύει το Σύνταγμα του 1982, που υιοθετήθηκε υπό το χουντικό καθεστώς του Στρατηγού Εβρέν. Αυτό σημαίνει ότι το βασικό συνταγματικό πλαίσιο της σημερινής Τουρκικής Δημοκρατίας παραμένει περιοριστικό. Είναι δομημένο δηλαδή με τρόπο που να διευκολύνει την εκτελεστική εξουσία να περιορίζει τα δημοκρατικά και προσωπικά δικαιώματα των πολιτών και των μειονοτήτων. Αυτό δημιουργεί σοβαρότατα πρόβλημα όπως το γεγονός ότι η Δικαιοσύνη δεν είναι ανεξάρτητη αλλά, αντιθέτως, ελέγχεται πλήρως από την εκτελεστική εξουσία και δεν προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών από τις αυθαιρεσίες της τελευταίας.

Δεύτερο κύριο πρόβλημα είναι το Κουρδικό, το οποίο αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για τον εκδημοκρατισμό της χώρας συνολικά, καθώς οι δομές που έχουν αναπτυχθεί από το παλαιό κεμαλικό σύστημα εξουσίας για τον περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης και άσκησης των δημοκρατικών δικαιωμάτων του κουρδικού στοιχείου δημιούργησαν ένα γενικότερο αυταρχικό πλαίσιο που επηρεάζει αναπόφευκτα και τα δικαιώματα των μη κουρδικών τμημάτων της τουρκικής κοινωνίας.

Στο παλαιό κεμαλικό σύστημα εξουσίας - πριν την ανάδειξη του AKP το 2002 - δεν υπήρχε ουσιαστική διάκριση εξουσιών, καθώς ήταν όλες συγκεντρωμένες στην εκτελεστική εξουσία και στη γραφειοκρατία του κράτους και του Στρατού. Υπήρχε όμως διάσπαση της εξουσίας εντός του συστήματος αυτού. Έτσι, η κυβέρνηση αναδεικνυόταν από το κοινοβούλιο που αποτελούνταν από κόμματα εγκεκριμένα από το κεμαλικό σύστημα. Ο Πρόεδρος, όμως, είχε σημαντικές εξουσίες, κυρίως όσον αφορά τον διορισμό υψηλών αξιωματούχων της Δικαιοσύνης και της Διοίκησης και, παρά το γεγονός ότι αναδεικνυόταν από την Εθνοσυνέλευση, ήταν πάντα πρόσωπο της απολύτου εμπιστοσύνης της στρατογραφειοκρατίας. Ο Πρόεδρος, δηλαδή, αποτελούσε ανεξάρτητο πόλο εξουσίας από την κυβέρνηση και λειτουργούσε ως κλειδοκράτορας της δημόσιας διοίκησης και εγγυητής του κεμαλικού κατεστημένου έναντι τυχόν παρεκτροπών των πολιτικών κομμάτων και της κυβέρνησης. Παράλληλα, η Δικαιοσύνη, αν και ελεγχόμενη απολύτως από τους κεμαλιστές, ήταν σε κάποιο βαθμό ανεξάρτητη από τα πολιτικά κόμματα, τα οποία μπορούσε να απειλήσει με κλείσιμο σε περίπτωση που δεν συμμορφώνονταν με την κυρίαρχη κεμαλική ιδεολογία. Τέλος, ο Στρατός ασκούσε έλεγχο επί του όλου συστήματος και διατηρούσε το δικαίωμα επέμβασης σε περίπτωση που οι λοιπές δικλίδες ασφαλείας αποδεικνύονταν αναποτελεσματικές.

Όταν το AKP ανήλθε στην εξουσία το 2002 κληρονόμησε το ελαττωματικό αυτό πλαίσιο διακυβέρνησης. Στα πρώτα χρόνια εξουσίας του επικεντρώθηκε στο να επεκτείνει τον έλεγχο του στην Αστυνομία, τη Δικαιοσύνη, την Προεδρία της Δημοκρατίας και εν τέλει στο Στρατό. Η διαδικασία αυτή ολοκληρώθηκε με την εκλογή του υποψηφίου του AKP Αμπντουλάχ Γκιούλ στην Προεδρία και την καθαίρεση της ηγεσίας του στρατεύματος υπό το βάρος των δικαστικών υποθέσεων Εργκενεκόν και Βαριοπούλα με τη σιωπηρή συνέργεια των Γκιουλενιστών που είχαν διεισδύσει εν τω μεταξύ στο δικαστικό σύστημα και στην Αστυνομία.

Το αποτέλεσμα, όμως, είναι ότι σήμερα το AKP δεν έχει προβεί σε ουσιαστικό εκδημοκρατισμό του παλαιού κεμαλικού αυταρχικού πλαισίου διακυβέρνησης, αλλά, αντιθέτως, έχει συγκεντρώσει το σύνολο των εξουσιών σε ένα πρόσωπο - τον Πρόεδρο Ερντογάν. Ο τελευταίος ελέγχει πλέον το κόμμα της πλειοψηφίας στην Εθνοσυνέλευση, την κυβέρνηση, τη Δικαιοσύνη, το Στρατό και τη γραφειοκρατία, καθώς έχει οικειοποιηθεί το σύνολο των εξουσιών που στο παλαιό κεμαλικό σύστημα ήταν διασπασμένες μεταξύ των προαναφερθέντων διακριτών πόλων εξουσίας.

Πέραν της κρατικής μηχανής, ο Πρόεδρος Ερντογάν έχει προβεί και σε μία συστηματική προσπάθεια χειραγώγησης των ΜΜΕ, τα οποία ελέγχονται στη μεγάλη τους πλειοψηφία πλέον από φιλοκυβερνητικούς επιχειρηματικούς ομίλους. Ακόμη και ο όμιλος Dogan, το κύριο φερέφωνο του παλαιού κεμαλικού κατεστημένου, αναγκάστηκε να πουλήσει την συγκριτικά έγκυρη και ανεξάρτητη για τα τουρκικά δεδομένα εφημερίδα Χουριέτ σε φιλοκυβερνητικό επιχειρηματικό όμιλο.

Παράλληλα, σε επίπεδο ιδεολογίας, το AKP του Προέδρου Ερντογάν έχει διατηρήσει ως κεντρικό αφήγημα τον άκαμπτο τουρκικό εθνικισμό που αναπτύχθηκε και επιβλήθηκε από το κεμαλικό κατεστημένο και που συνεχίζει να προωθεί η τουρκική πολιτεία μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Στο κεντρικό αυτό αφήγημα έχουν προστεθεί ορισμένα στοιχεία νεο-οθωμανισμού και επιστροφής στις ισλαμικές παραδόσεις και πρότυπα. Και αυτά όμως τα στοιχεία αποτελούν συνέχεια ορισμένων επιλογών του παλαιού καθεστώτος, καθώς π.χ. το πολιτικό ισλάμ έλαβε μεγάλη ώθηση από τη δικτατορία Εβρέν που το εξέθρεψε με στόχο την καταπολέμηση της αριστερής ιδεολογίας και του κουρδικού εθνικισμού.

Έτσι, το παλαιό κεμαλικό σύστημα είχε αναπτύξει δομές για να διασπάσει την εξουσία μεταξύ των διαφόρων πόλων εξουσίας του συστήματος και για να αποκρύψει τον αυταρχικό και αντιδημοκρατικό χαρακτήρα του. Τώρα οι δομές εξουσίας του παλαιού συστήματος συγχωνεύθηκαν στο νέο μηχανισμό εξουσίας του Προέδρου Ερντογάν, ο οποίος, χωρίς να είναι επί της ουσίας περισσότερο αυταρχικός (οι παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά τις δεκαετίες του '80 και του '90 ήταν μαζικότερες από τις σημερινές), δεν τηρεί τα απαραίτητα προσχήματα, καθώς η εξουσία είναι εξόφθαλμα συγκεντρωμένη σε ένα πρόσωπο.

Πέραν της προσωποκεντρικής δομής του, μία σημαντική διαφορά μεταξύ του παλαιού κεμαλικού συστήματος και το νέο σύστημα εξουσίας του Προέδρου Ερντογάν είναι ότι ο τελευταίος εδράζει την εξουσία του στη δημοκρατική διαδικασία και στην ικανότητά του να κερδίζει διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις,

ασχέτως αν χρησιμοποιεί μέσα αμφιβόλου δημοκρατικής νομιμότητας προς την κατεύθυνση αυτή. Η ισχύς του βασίζεται στην πολιτική δεινότητά του και στην ικανότητά του να εκφράσει τον μέσο Τούρκο ψηφοφόρο, αλλά κυρίως οφείλεται στην ραγδαία οικονομική ανάπτυξη που επιτεύχθηκε επί των κυβερνήσεων του και τη νομιμοποίηση που του δίνει το επίτευγμα αυτό στα μάτια του λαού, το βιοτικό επίπεδο του οποίου είναι πολλαπλώς καλύτερο σε σχέση με το παρελθόν.

Αυτό έχει δώσει τη δυνατότητα στον Τούρκο Πρόεδρο να μπορεί να αυτονομηθεί ως προς τους εσωτερικούς και εξωτερικούς του στόχους από το παλαιό κατεστημένο και από τις εξωτερικές δυνάμεις με τις οποίες παραδοσιακά αυτό ευθυγραμμιζόταν για να καλύψει το έλλειμμα δημοκρατικής νομιμοποίησης που αντιμετώπιζε.

Η αυτονόμηση αυτή των κυβερνήσεων του ΑΚΡ έχει δημιουργήσει σοβαρές τριβές μεταξύ της Τουρκίας και των συμμάχων και εταίρων της στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ. Έχει προκαλέσει έντονο προβληματισμό ως προς την κατεύθυνση που έχει πάρει η Τουρκία και αν αυτή είναι πλέον σε πορεία οριστικής απομάκρυνσης από τα δυτικά πρότυπα, την ΕΕ και την Ατλαντική Συμμαχία.

2. Θα μπορέσει ποτέ κανείς να προβλέψει κατά πόσο θα απολέσει απολύτως τον κοσμικό της χαρακτήρα η Τουρκία, μετατρέπόμενη σε καθαρά ισλαμικό κράτος;

Το ΑΚΡ και ο Πρόεδρος Ερντογάν χρησιμοποίησαν τις ισλαμιστικές πεποιθήσεις των περιθωριοποιημένων συντηρητικών μαζών της κεντρικής και ανατολικής Τουρκίας ως μέσο για την αναρρίχηση τους στην εξουσία. Η εγκαθίδρυση ισλαμικού κράτους δεν αποτέλεσε στην πραγματικότητα στόχο του ιδίου του Ερντογάν και της ηγετικής ομάδας που τον περιβάλλει. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ο ίδιος ο Ερντογάν στη διάρκεια των διαδηλώσεων Γκεζί είχε δηλώσει ότι θα γκρέμιζε ακόμη και τζαμί εάν αυτό ήταν απαραίτητο για την κατασκευή αυτοκινητόδρομου και για την γενικότερη οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η δήλωση αυτή αξίζει να συγκρατηθεί διότι ιεραρχεί τις πραγματικές προτεραιότητες του Τούρκου Προέδρου και του κόμματός του. Βασική προτεραιότητα είναι η οικονομική ανάπτυξη, καθώς αυτή είναι που κρατάει τη μεγάλη μάζα του λαού πιστή στο ΑΚΡ και που επίσης εξασφαλίζει οικονομικά οφέλη για την ηγεσία του και για την νέα οικονομική ελίτ που αναδείχθηκε επί των ημερών του. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα πιο ακραία ισλαμιστικά κόμματα και οι οπαδοί τους κατηγορούν τον Ερντογάν ότι είναι στην πραγματικότητα άθεος, καθώς δεν δίνει τη δέουσα βαρύτητα στην πλήρη κατάσχυση του Ισλάμ στην τουρκική κοινωνία. Αξίζει να συγκρατηθεί και η νοουθεσία που είχε

απευθύνει ο Πρόεδρος Ερντογάν προς τους Αδελφούς Μουσουλμάνους της Αιγύπτου κατά τη διαδικασία επεξεργασίας νέου αιγυπτιακού συντάγματος ως προς την ανάγκη διατήρησης του διαχωρισμού κράτους και θρησκείας. Η δήλωση αυτή είχε τότε προκαλέσει έντονες αντιδράσεις στους ισλαμιστικούς κύκλους σε Αίγυπτο και Τουρκία.

Δεν είναι δηλαδή στις προθέσεις του Τούρκου Προέδρου και του ΑΚΡ να καταλύσουν πλήρως τη διάκριση θρησκείας και κράτους που θεσπίστηκε επί Κεμάλ Ατατούρκ. Έχουν προβεί στις αναγκαίες χειρονομίες, που ικανοποιούν την εκλογική τους πελατεία, όπως είναι η άρση της απαγόρευσης της μαντίλας δημόσια διοίκηση και στην εκπαίδευση, αλλά οι προθέσεις τους δεν βαίνουν πέραν ορισμένων διακριτών ορίων.

Ο πραγματικός κίνδυνος για τον βαθύτερο εξισλαμισμό της τουρκικής κοινωνίας, που καθιστά την απάντηση στο ερώτημα δυσχερή σε βάθος χρόνου, είναι η διάδοση των θρησκευτικών λυκείων επί κυβερνήσεων ΑΚΡ και ο πολλαπλασιασμός των αποφοίτων τους, που έχει διευρύνει τον αριθμό ατόμων με συντηρητικές θρησκευτικές πεποιθήσεις στην τουρκική κοινωνία. Αυτό μακροπρόθεσμα ίσως έχει σοβαρά κοινωνικά και πολιτικά αποτελέσματα και οδηγήσει στην ανάδειξη πολιτικών δυνάμεων που θα είναι ακόμη πιο συντηρητικές από θρησκευτικής άποψης σε σχέση με το ΑΚΡ του Προέδρου Ερντογάν. Η ενίσχυση των δυνάμεων αυτών όμως θα εξαρτηθεί και από πολλές άλλες παραμέτρους, με κυριότερη την πορεία της τουρκικής οικονομίας και κατά πόσο η οικονομική ανάπτυξη της τελευταίας δεκαπενταετίας θα συνεχισθεί έστω και με βραδύτερους ρυθμούς. Παράλληλα, πρέπει να συγκρατηθεί ότι η τουρκική κοινωνία είναι σήμερα παρά την οπισθοδρόμηση της τελευταίας διετίας πιο ανοικτή στον κόσμο, με περισσότερους Τούρκους πολίτες να ταξιδεύουν στο εξωτερικό. Επίσης, το γενικότερο μορφωτικό επίπεδο της τουρκικής κοινωνίας ανεβαίνει και, παρά τις προσπάθειες ελέγχου τους, διευρύνεται η πρόσβαση των Τούρκων πολιτών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και άλλες πηγές ενημέρωσης, που επίσης λειτουργούν ανασταλτικά για τη διάδοση κλίματος θρησκευτικού φονταμενταλισμού στην τουρκική κοινωνία.

3. Ποιοι είναι οι λόγοι για τους οποίους η τουρκική κοινωνία παραμένει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό απαθής στις αντιδράσεις της πολιτικής ελίτ και της εν γενεί πολιτικής εξουσίας;

Θα ήταν άδικο να χαρακτηρίσει κανείς την τουρκική κοινωνία ως απαθή έναντι των τελευταίων εσωτερικών εξελίξεων. Αντιθέτως, οι ποικίλες πολιτικές, εθνοτικές, θρησκευτικές ομάδες της τουρκικής κοινωνίας έχουν κινητοποιηθεί ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των κρίσιμων γεγονότων της τελευταίας διετίας.

Είναι όμως γεγονός ότι η μεγάλη μάζα του τουρκικού λαού, δηλαδή το 50% που υπερψήφισε τη συνταγματική αλλαγή του Απριλίου 2017, στηρίζει ενεργά την κυβέρνηση ΑΚΡ και τον Πρόεδρο Ερντογάν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι από την ανάληψη της εξουσίας από το ΑΚΡ, το ΑΕΠ της χώρας έχει υπερτριπλασιασθεί και ο μέσος Τούρκος πολίτης έχει ωφεληθεί πάρα πολύ. Όχι μόνο διότι υπάρχουν πολύ μεγαλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης, αλλά διότι οι βασικές υποδομές και υπηρεσίες της χώρας, όπως το οδικό δίκτυο και το σύστημα δημόσιας υγείας, έχουν αναβαθμισθεί πολύ σημαντικά επί των ημερών του ΑΚΡ και του Προέδρου Ερντογάν.

Για το λόγο αυτό η σημερινή εξουσία χαίρει της ανεπιφύλακτης στήριξης του τμήματος του τουρκικού λαού που επί των ημερών του παλαιού κεμαλικού συστήματος ήταν στο περιθώριο και του οποίου οι απόψεις και παραδόσεις δεν λαμβάνονταν υπόψη από την τότε πολιτική ελίτ. Αυτό φάνηκε κατά τη διάρκεια της απόπειρας πραξικοπήματος του 2016 όταν εκατοντάδες χιλιάδες οπαδοί του ΑΚΡ βγήκαν στους δρόμους και αντιστάθηκαν στους πραξικοπηματίες με μεγάλη γενναιότητα, με αποτέλεσμα 300 περίπου πολίτες να χάσουν τη ζωή τους.

Παράλληλα, το υπόλοιπο 50% της τουρκικής κοινωνίας δεν είναι απαθές, αλλά είναι κατακερματισμένο σε κεμαλιστές και ισλαμιστές, σε σουνίτες και αλεβήτες, σε Τούρκους και Κούρδους, σε αριστερούς και υπερεθνικιστές. Αυτό σημαίνει ότι η ετερογενής αυτή μάζα αδυνατεί να συσπειρωθεί και να αντιτάξει στην κυρίαρχη συντηρητική, σουνιτική πλειοψηφία την οποία εκπροσωπεί το ΑΚΡ μία ισχυρή αντίσταση που θα είχε αποτέλεσμα. Το πρόβλημα εντείνεται από το γεγονός ότι η ηγεσία του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης είναι ιδιαίτερα αδύναμη και αναποτελεσματική και αδυνατεί να ανατρέψει την εικόνα ότι παραμένει αποκομμένη από το λαό και αντιπροσωπεύει τα συμφέροντα και τις απόψεις της παλαιάς κεμαλικής ελίτ.

Στη βάση αυτή προστίθεται και το γεγονός ότι ο Πρόεδρος Ερντογάν είναι ο πιο χαρισματικός πολιτικός της γενεάς του. Γνωρίζει πως να συγκινεί τα πλήθη στα οποία

απευθύνεται και εκμεταλλεύεται το γεγονός ότι η αντιπολίτευση δεν μπορεί να παρουσιάσει εφάμιλλο ανταγωνισμό.

Για τους λόγους αυτούς, ενδεχομένως από το εξωτερικό η τουρκική κοινωνία να εμφανίζεται ως απαθής και επιρρεπής στη χειραγώγηση, αλλά στην πραγματικότητα τα πολιτικά πάθη στην Τουρκία είναι ιδιαίτερα οξυμένα και η τουρκική κοινωνία έχει χωρισθεί σε πολλά διαφορετικά στρατόπεδα με έντονες πολιτικές αντιθέσεις.

4. Υφίσταται το Ανατολικό Ζήτημα; Εάν ναι τι μορφή έχει λάβει σήμερα;

Σήμερα το Ανατολικό Ζήτημα, δηλαδή ο διαμοιρασμός των εδαφών της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έχει σε μεγάλο βαθμό παύσει να υφίσταται. Εντούτοις, οι διευθετήσεις και το εδαφικό καθεστώς που επιβλήθηκε μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο από τις νικήτριες δυτικές δυνάμεις ήταν ελαττωματικές και έχουν οδηγήσει στην εκδήλωση εμφύλιων και διακρατικών εντάσεων και συγκρούσεων που συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Σε γενικές γραμμές, υπάρχουν τουλάχιστον τρία κατάλοιπα του Ανατολικού Ζητήματος, που συνεχίζουν να ταλανίζουν τη σταθερότητα στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή:

- Το κουρδικό ζήτημα, δηλαδή το γεγονός ότι, μετά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ελήφθη μέριμνα για την ίδρυση εθνικού κουρδικού κράτους. Αποτέλεσμα είναι ότι οι πρώην οθωμανικές κτήσεις στις οποίες υφίσταται κουρδικό στοιχείο, δηλαδή το Ιράκ, η Συρία και η ίδια η Τουρκία αντιμετωπίζουν έντονη αστάθεια και φυγόκεντρες τάσεις, που ενδέχεται να επεκταθούν και στο Ιράν.
- Το ευρύτερο θέμα της αστάθειας και των συνόρων των κρατικών οντοτήτων που δημιουργήθηκαν με στρεβλά κριτήρια στα εδάφη της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το πρόβλημα αυτό έχει λάβει ιδιαίτερα οξεία μορφή τα τελευταία χρόνια στην περίπτωση του Ιράκ και της Συρίας.
- Τον ενισχυόμενο τουρκικό αναθεωρητισμό που απορρέει από το γεγονός ότι η Τουρκία είναι σήμερα πολύ ισχυρότερη πληθυσμιακά, οικονομικά και στρατιωτικά σε σχέση με την ηττημένη δύναμη που εξήλθε ακρωτηριασμένη από τον Πρώτο Παγκόσμιο και στοχεύει να ανατρέψει έστω και σε μικρό βαθμό τις αρνητικές εδαφικές διεκδικήσεις της Συνθήκης της Λωζάννης.

5. Ποιο μπορεί να είναι το πολιτικό μέλλον της Τουρκίας μετά την εποχή Ερντογάν;

Η Τουρκία θα συνεχίσει να εξελίσσεται σε έναν ημιαυτόνομο πόλο ισχύος στην ευρύτερη περιοχή της, που θα ανταγωνίζεται το Ιράν και άλλες δυνάμεις, με στόχο να επιβάλει τα συμφέροντά της στην περιοχή. Στο μέτρο που το επιτρέπει η οικονομική ανάπτυξη της, θα συνεχίσει να ενισχύεται η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας και η αυτόνομη βιομηχανική και αμυντική της βάση.

Η ανησυχία που έχει εκδηλωθεί σε δυτικές πρωτεύουσες ότι η Τουρκία ενδέχεται να απομακρυνθεί από το NATO και να συνταχθεί στενότερα με τη Ρωσία και το Ιράν είναι υπερβολική διότι οι δύο αυτές χώρες θα παραμείνουν οι βασικοί ανταγωνιστές της Τουρκίας για επιρροή στην περιοχή της, ασχέτως εάν τα συμφέροντά τους επιβάλουν προς το παρόν να συνεργασθούν σε κάποιο βαθμό στη Συρία.

Επίσης, θα ήταν ιδιαίτερα παρακινδυνευμένο να προβλέψει κανείς την οικειοθελή αποχώρηση της Τουρκίας από το NATO, δεδομένου ότι αυτό αποτελεί την μόνη αποτελεσματική ομπρέλα προστασίας έναντι της Ρωσίας.

Παράλληλα, όμως, η Τουρκία θα συνεχίσει να είναι ένας δύσκολος και απρόβλεπτος εταίρος για το NATO και την ΕΕ. Οι αποκλίσεις προτεραιοτήτων και στόχων μεταξύ της Τουρκίας και των δυτικών της εταίρων ενδέχεται να ενισχυθούν μεσοπρόθεσμα, εφόσον συνεχισθεί η “επιστροφή” της Τουρκίας στις οθωμανικές της ρίζες.

Όπως έχουν επισημάνει και οι ευρωπαϊκοί θεσμοί, οι εξελίξεις των τελευταίων ετών στην Τουρκία οδήγησαν σε σημαντική οπισθοδρόμηση της χώρας σε σχέση με τα σύγχρονα πρότυπα κράτους δικαίου, δημοκρατίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μεσοπρόθεσμα δεν διαβλέπεται ουσιαστική ελπίδα για τη διόρθωση αυτής της κατάστασης. Με τα δεδομένα που έχουμε τώρα, πρέπει να αναμένουμε ότι ο Πρόεδρος Ερντογάν θα συνεχίσει να κυριαρχεί στο εσωτερικό σκηνικό της Τουρκίας για ικανό χρονικό διάστημα και θα αφήσει πίσω του μία πολιτική παρακαταθήκη που θα σηματοδέψει την πολιτική και κοινωνική εξέλιξη της Τουρκίας για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Πέραν της παρακαταθήκης Ερντογάν, όμως, οι πολιτική μετεξέλιξη της Τουρκίας έχει να αντιμετωπίσει ένα βαθύτερο πρόβλημα που έχει ήδη λειτουργήσει ανασταλτικά για την εδραίωση της δημοκρατίας εδώ και αρκετές δεκαετίες, δηλαδή του Κουρδικού. Αυτό διότι η ενίσχυση της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα οδηγούσε αναπόφευκτα σε ενίσχυση των φυγόκεντρων τάσεων του κουρδικού στοιχείου. Γνωρίζοντας την πραγματικότητα αυτή, είναι φυσικό οι Τούρκοι ιθύνοντες να είναι διστακτικοί στο να προβούν στις απαραίτητες κινήσεις

εκδημοκρατισμού. Η παράμετρος αυτή επηρεάζει και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι Τούρκοι ιθύνοντες την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ, καθώς το δημοκρατικό πλαίσιο λειτουργίας της τελευταίας, πέραν του ότι θα προϋπέθετε την αποδόμηση του σημερινού συστήματος εξουσίας, θα δημιουργούσε άμεσο κίνδυνο απόσχισης των κουρδικών περιοχών. Οι τελευταίες εξελίξεις στην Καταλονία οπωσδήποτε θα ενίσχυσαν περαιτέρω την εφεκτικότητα των Τούρκων ιθυνόντων έναντι της προοπτικής ένταξης στην ΕΕ.

Για τους λόγους αυτούς προβλέπεται, μετά τη διακυβέρνηση Ερντογάν, να ακολουθήσει μία μεγάλη μεταβατική περίοδος, κατά την οποία θα συνεχισθούν οι εσωτερικές αντιθέσεις και συγκρούσεις στο πλαίσιο της διαδικασίας περαιτέρω εκδημοκρατισμού της Τουρκίας. Αυτό με τη σειρά του, σε συνδυασμό με την ενίσχυση ή μη της στρατιωτικής και γεωπολιτικής ισχύος της θα επηρεάσει και τον τρόπο με τον οποίο η Τουρκία θα κινείται έναντι των γειτόνων της και στην ευρύτερη περιφέρειά της.

Αριάννα Φερεντίνου

1. Υπάρχουν ομοιότητες αλλά και διαφορές. Και τα δυο είναι καθεστώτα ισχυρών ανδρών. Όμως στην περίπτωση του Ατατούρκ πρέπει να κάνουμε να κάνουμε τον διαχωρισμό της διακυβέρνησης του Ατατούρκ από την έννοια του «Κεμαλισμού» γιατί ο όρος έχει παρεννοηθεί και έχει γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης μετά το θάνατο του ιδρυτή της σύγχρονης Τουρκίας.

Πρέπει να διαχωρίσουμε την περίοδο που ζούσε και κυβερνούσε ο Κεμάλ Ατατούρκ, που είναι από το 1923 ως το 1936 από την περίοδο μετά το θάνατό του, δηλαδή την περίοδο της Μονοκομματικής Διακυβέρνησης (Period of Single Party regime). Η δεύτερη θα πρέπει να εξεταστεί ξεχωριστά από την πρώτη. Τόσο από την πλευρά της εσωτερικής πολιτικής όσο και ως προς την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Σχετικά με την περίοδο 1923-38, υπήρχε ένα καθεστώς υπό την εξουσία ενός ισχυρού ανδρός, υπήρχε ένα κοινοβούλιο και υπήρχε αντιπολίτευση κατά του Κεμάλ Ατατούρκ σε αυτό το κοινοβούλιο. Παραδείγματος χάριν, την παραμονή της 29ης Οκτωβρίου 1923, όταν ο Κεμάλ Ατατούρκ ανακοίνωσε ότι επρόκειτο την επομένη ημέρα να ανακηρύξει την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, ακόμη και ο στενός κύκλος των συνεργατών του, των συντρόφων του στρατιωτικών μαζί με τους οποίους έκανε τον πόλεμο Ανεξαρτησίας, εξέφρασαν την αντίθεσή τους. Υπάρχει ένα πολύ γνωστό ιστορικό ανέκδοτο σχετικά με αυτό. Ο Διοικητής του Στόλου της

νεοσύστατης Τουρκικής Δημοκρατίας, ναύαρχος Ραούφ Ορμπάν, φέρεται να είπε: «Πώς μπορούμε να στραφούμε κατά του Σουλτάνου από τον οποίον έχουμε φάει ψωμί?». Στο τέλος βέβαια όλοι όσοι είχαν διαφωνίες αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν και να συνταχτούν με τον Ατατούρκ.

Κάνοντας την σύγκριση εκείνης της περιόδου με τις συνθήκες εντός του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης του Ταίπ Ερντογάν, βλέπουμε ότι δεν υπάρχει καμία αντίθετη γνώμη ή αντιπολίτευση κατά του ηγέτη.

Φυσικά οι συνθήκες σήμερα είναι εντελώς διαφορετικές. Υπάρχει μια μεγάλη χρονική απόσταση ανάμεσα στο 1923 και 2003. Γενικά όμως αυτό που μπορούμε να πούμε είναι ότι και τα δυο είναι καθεστώτα ισχυρών ηγετών αλλά έχουν και πολλές διαφορές μεταξύ τους.

Υπάρχουν διαφορές ως προς την φιλοσοφία και ιδεολογία των δυο καθεστώτων. Το Κεμαλικό καθεστώς μεταξύ του 1923 και του 1938 είχε τη διακυβέρνηση μιας χώρας που ήταν «αποκαμωμένη», αποδεκατισμένη και αναλφάβητη-ελάχιστοι γνώριζαν ανάγνωση και γραφή-. Σύμφωνα με μια από τις τελευταίες απογραφές το του Οθωμανικού κράτους, το ποσοστό του Μουσουλμανικού πληθυσμού που γνώριζε ανάγνωση και γραφή ήταν γύρω στο 1%. Ο αριθμός των σχολείων ήταν πολύ περιορισμένος ενώ οι θρησκευτικές μειονότητες (όπως η ελληνορθόδοξη κοινότητα), είχαν αναπτύξει ιδιαίτερα την εκπαίδευση με πολύ καλά σχολεία, τυπογραφεία, κλπ . Έτσι, μια από τις βασικές εθνικές εκστρατείες της περιόδου 1923-38 που κήρυξε ο Ατατούρκ είχε στόχο την ανάπτυξη της παιδείας για ένα πληθυσμό που αμέσως μετά τον πόλεμο δεν ξεπερνούσε τα 14 εκατομμύρια εντός των συνόρων της Τουρκικής επικράτειας.

Μια από τις μεγαλύτερες μεταρρυθμίσεις του Ατατούρκ ήταν η αλλαγή του αλφαβήτου από το Αραβικό στο Λατινικό για την καταγραφή της τουρκικής γλώσσας. Το πρόβλημα με τη χρήση του Αραβικού αλφαβήτου ήταν ότι το αλφάβητο αυτό δεν περιέχει φωνήεντα έτσι αν δεν γνωρίζει κανείς τη λέξη δεν μπορεί να την διαβάσει.

Η αλλαγή του αλφαβήτου από το Κεμαλικό καθεστώς επικρίθηκε πολύ από το καθεστώς Ερντογάν-αλλά και από κάποιους τούρκους διανοούμενους- που ισχυρίζονται ότι η αλλαγή αυτή μετέτρεψε «εν μια νυκτί» σε αναλφάβητο όλο τον μουσουλμανικό πληθυσμό της Τουρκίας. Αυτό δεν ευσταθεί καθώς, όπως είπαμε, το ποσοστό του πληθυσμού που γνώριζε ανάγνωση και γραφή τότε ήταν μόνο 1%.

Μετά την έναρξη της πανεθνικής εκστρατείας για την παιδεία και την εκπαίδευση του πληθυσμού, ο Ατατούρκ προχώρησε στη δημιουργία διαφόρων τύπων σχολείων, όπως σχολεία για ενήλικες αλλά και σε ένα ιδιαίτερο τύπο σχολείων τα λεγόμενα Ινστιτούτα Χωριών (Köy Enstitüleri) όπου βασικός στόχος ήταν η εκπαίδευση του αγροτικού πληθυσμού με επιστημονική και πρακτική κατάρτιση (κάτι σαν Γεωργικές Σχολές), μια ιδέα που τότε είχε θεωρηθεί ως πολύ προοδευτική για την εποχή της. Η διδασκαλία ήταν μεικτή, αγόρια και κορίτσια μαζί και παράλληλα συγκροτήθηκαν περιφερειακά ινστιτούτα σε όλη την Ανατολία.

Τα Ινστιτούτα Χωριών είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που δείχνει την θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στο Κεμαλικό καθεστώς και το παρόν καθεστώς του Ερντογάν απέναντι στην παιδεία. Τα τελευταία 15 χρόνια, το καθεστώς Ερντογάν προσπαθεί να εισαγάγει το ένα εκπαιδευτικό σύστημα μετά το άλλο, κάνοντας συχνές αλλαγές, υποτίθεται με σκοπό τη βελτίωση του συστήματος. Αλλά εκείνο που μπορεί να δει κανείς καθαρά είναι ότι απώτερος στόχος είναι να υιοθετηθεί τελικά ένα εκπαιδευτικό σύστημα που να είναι εξ ολοκλήρου προσανατολισμένο στις θρησκευτικές αρχές του Ισλάμ. Για παράδειγμα, στην βασική και μέση εκπαίδευση έχουν διακοπεί τα μαθήματα κοινωνιολογίας και φιλοσοφίας. Στη βιολογία απαγορεύτηκε η διδασκαλία της θεωρίας του Δαρβίνου. Και φυσικά αναπτύχθηκαν πολύ περισσότερα σχολεία ιμάμηδων (Imam Hatip) μέσης εκπαίδευσης (ο Ερντογάν και ένας μεγάλος αριθμός υπουργών του και μέλη του κόμματος είναι απόφοιτοι τέτοιων θρησκευτικών Κορανικών σχολών) από τα οποία μπορεί ένας απόφοιτος ή απόφοιτη να προχωρήσει πλέον στο πανεπιστήμιο σε ένα ευρύτατο φάσμα σχολών. (Παλαιότερα οι απόφοιτοι των σχολών αυτών μπορούσαν να σπουδάσουν μόνο Θεολογία στο πανεπιστήμιο). Με άλλα λόγια ο προσανατολισμός ολόκληρης της παιδείας είναι αναχρονιστικός, με θεώρηση προς την Ισλαμική περίοδο, σε αντίθεση με την περίοδο του Κεμαλικού καθεστώτος (ζώντος του Ατατούρκ), όταν η φιλοσοφία είχε βάση την γνώση, έρευνα και πρόοδο στα δυτικά πρότυπα. Να προσθέσουμε ότι πέρα από την δημιουργία σχολείων, το Κεμαλικό καθεστώς σχεδόν αμέσως μετά την εγκαθίδρυσή του, εγκαινίασε ένα ευρύ πρόγραμμα μεταφράσεων κλασσικών έργων από την αρχαία ελληνική γραμματεία, την λατινική γραμματεία, ως την κλασσική δυτική λογοτεχνία, τέχνη και πολιτισμό. Οι τότε δάσκαλοι ενεθάρρυναν τους μαθητές τους να διαβάζουν αυτά τα βιβλία τα οποία διανέμονταν δωρεάν και υπήρχαν σχετικά μαθήματα για την καλύτερη κατανόησή τους. Άλλη μια βασική διαφορά ανάμεσα σε εκείνη την περίοδο και την τωρινή περίοδο.

Ωστόσο, ο θάνατος του Κεμάλ σε σχετικά νεαρή ηλικία και ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, ανέτρεψαν τα δεδομένα. Η Τουρκία τήρησε ουδετερότητα χάρη στους χειρισμούς του τότε προέδρου Ινονού, στο τέλος όμως τάχθηκε υπέρ των δυτικών συμμάχων χωρίς να έχει συμμετάσχει ουσιαστικά στον πόλεμο. Ως αποτέλεσμα της επιλογής της δυτικής συμμαχίας εκ μέρους της Τουρκίας, οι ΗΠΑ έγιναν ο πιο ισχυρός σύμμαχος της Άγκυρας, η υπερδύναμη από την οποία η Τουρκία προσπαθούσε να εξασφαλίζει την υποστήριξή της. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι μετά την περίοδο 1940-46 όταν η Ελλάδα επρόκειτο να λάβει ισχυρή βοήθεια από τις ΗΠΑ -σχέδιο Μάρσαλ- λόγω του εμφυλίου και του κομμουνιστικού κινδύνου, η Τουρκία υπό τον Ινονού δημιούργησε την εντύπωση στους Αμερικανούς ότι υπήρχε αντίστοιχος κομμουνιστικός κίνδυνος στη χώρα -ενώ ουσιαστικά δεν υπήρχε εξόν από ελάχιστους διανοούμενους που δεν αριθμούσαν παρά μερικές εκατοντάδες- και ως εκ τούτου θα έπρεπε υποστηριχτεί.

Ο Κεμάλ έζησε σε μια περίοδο που επικρατούσαν οι αρχές της Γαλλικής επανάστασης. Διάβασε Μοντεσκιέ, Ρουσσώ, μιλούσε Γαλλικά, μιλούσε Ελληνικά, ήταν πολύ διαβασμένος. Όσον αφορά το πρότυπό του για το πώς πρέπει να κυβερνήσει τη χώρα του, θαύμαζε το Βρετανικό σύστημα, παρά το γεγονός ότι η Μ. Βρετανία εθεωρείτο για την Τουρκία ένα «εχθρικό» κράτος. Ήταν ένας ηγέτης πολύ προσανατολισμένος στη Δύση και τα δυτικά πρότυπα.

Ο Ερντογάν, όπως προανέφερα, προέρχεται από θρησκευτικό σχολείο για μιάμηδες. Παίζει το Ισλαμικό χαρτί σε πολύ υψηλό βαθμό. Παρά το γεγονός ότι θεωρητικά ακολουθεί τις αρχές του Κεμαλικού καθεστώτος, στην πραγματικότητα κάνει ό,τι μπορεί για να τις υπονομεύσει και ιδανικά να τις αντικαταστήσει με ένα Ισλαμικού τύπου καθεστώς του οποίου να ηγείται με απόλυτες εξουσίες.

Μπορούμε να πούμε ότι οι δυο ηγέτες είναι ο ένας το ακριβώς αντίθετο του άλλου όσον αφορά τον ιδεολογικό προσανατολισμό και την πολιτική στόχευση.

Όσον αφορά τη χρήση πολιτικών εργαλείων για την άσκηση εξουσίας, το καθεστώς του Κεμάλ, ήταν ένα δικτατορικό καθεστώς που χρησιμοποίησε διάφορα μέσα όπως για παράδειγμα, ειδικά δικαστήρια (1933-38) τα Δικαστήρια Ανεξαρτησίας, που καταδίκασαν σε θάνατο σωρεία αντιπάλων του Κεμάλ, επίσης στον τρόπο καταστολής εξεγέρσεων του Κουρδικού πληθυσμού στην Ανατολία, και στη θανάτωση δια απαγχονισμού των φερόμενων ως υπαιτίων, πολιτών και βουλευτών, μετά την απόπειρα δολοφονίας του Ατατούρκ στην Σμύρνη. Ήταν ένα απολυταρχικό καθεστώς που χρησιμοποίησε το στρατό και δεν μπορεί να

χαρακτηριστεί ασφαλώς ως δημοκρατικό. Όμως σύμφωνα με μερίδα ιστορικών δεν θα μπορούσε να είναι δημοκρατικό σε μια χώρα όπως η Τουρκία του '30 και θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι την εποχή εκείνη στην Ευρώπη, πολλές από τις χώρες που αποκαλούμε «δημοκρατικές» βρίσκονταν επίσης κάτω από διδακτορικά καθεστώτα, όπως Ιταλία, Γερμανία, Ισπανία ακόμα και Ελλάδα. Ιδιαίτερα η Τουρκία βρισκόταν σε μια κρίσιμης σημασίας γεωγραφική ζώνη, και η κυβέρνηση της περιόδου εκείνης άσκησε υπερβολική βία εναντίον μερίδων του πληθυσμού όπως για παράδειγμα εναντίον των Κούρδων του Dersim που σχεδόν εξολοθρεύθηκαν από τις σφοδρές επιθέσεις του τουρκικού στρατού.

Όσον αφορά τη στάση του Κεμαλικού καθεστώτος απέναντι στις θρησκευτικές μειονότητες, αυτή είναι η συνέχεια της πολιτικής που υιοθέτησε κατά την προηγούμενη φάση, το κόμμα Ένωσης και Προόδου. Αν και το κίνημα Ένωσης και Πρόοδος ξεκίνησε ως κίνημα εντός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στο οποίο συμμετείχαν οι θρησκευτικές μειονότητες όπως πολλοί Αρμένιοι, Έλληνες και Εβραίοι (της Θεσσαλονίκης), λόγω των πολέμων και των εθνικιστικών κινημάτων στα Βαλκάνια αναπόφευκτα εξελίχτηκε σε ένα εθνικιστικό κίνημα. Και εξ αιτίας των συνθηκών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπου όλος ο πλούτος, η μεγάλη ακίνητη περιουσία, το εμπόριο και ο τραπεζικός τομέας, ανήκαν στις μειονότητες, οι Νεότουρκοι συνέλαβαν την ιδέα ότι όλες αυτές οι δραστηριότητες θα έπρεπε να περάσουν από τις μειονότητες στα χέρια των Τούρκων. Έτσι η ιδεολογία των Νεότουρκων έθεσε τις βάσεις για αυτή την εθνικιστική προσέγγιση. Και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ουσιαστικά επισφράγισε αυτή την ιδεολογία.

Σήμερα, στην Τουρκία του Ερντογάν δεν υφίσταται πλέον μειονοτικό πρόβλημα. Δεν υπάρχουν χριστιανικές μειονότητες. Το πρόβλημα έχει επιλυθεί λόγω της φοβερής συρρίκνωσης του πληθυσμού των μειονοτήτων. Η ελληνορθόδοξη κοινότητα αριθμεί περί τους 2-3.00, οι Αρμένιοι περί τους 35.000. Έτσι σε μια χώρα ογδόντα ενός εκατομμυρίων οι θρησκευτικές μειονότητες δεν αποτελούν πλέον πολιτικό κίνδυνο. Έτσι ο Ερντογάν μπορεί να προσφέρει ό,τι θέλει στις θρησκευτικές μειονότητες, καθώς δεν έχει για εκείνον κανένα πολιτικό κόστος. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο Ερντογάν είναι καλύτερος από τον Κεμάλ Ατατούρκ. Σημειώνουμε ότι αυτή η εθνικιστική προσέγγιση, δηλαδή η σταδιακή αφαίρεση όλων των περιουσιακών στοιχείων και της οικονομικής ισχύος των θρησκευτικών μειονοτήτων, καθώς και η απέλαση με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο των μελών τους, ήταν μια

διαδικασία που χρειάστηκε δεκαετίες για να ολοκληρωθεί και φτάνει ως τις ημέρες μας.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει η συζήτηση μεταξύ αναλυτών, αν το κοινωνικοπολιτικό πείραμα του Κεμάλ Ατατούρκ να δημιουργήσει μια δυτικού τύπου νέα Τουρκία, ήταν ένα δια της βίας πείραμα που επιβλήθηκε «από την κορυφή στη βάση» δηλαδή από τον αρχηγό στη κοινωνία. Και ως εκ τούτου δεν θα μπορούσε να επιτύχει. Αυτό έχει μια ισχυρή βάση. Σε αυτή τη συζήτηση ωστόσο, θα πρέπει να προσθέσουμε ότι η τουρκική δημοκρατία που δημιούργησε ο Ατατούρκ από τις στάχτες των απανωτών πολέμων που προηγήθηκαν, προέκυψε από μια Τουρκία ερειπωμένη και καθημαγμένη. Δεν υπήρχε μορφωμένος ή εκπαιδευμένος πληθυσμός, δεν υπήρχαν υποδομές, δεν υπήρχε βιομηχανία, δεν υπήρχαν καν τα απαραίτητα για να λειτουργήσει ένα κράτος, μια οργανωμένη κοινωνία. Υπάρχει λοιπόν η άποψη ότι θα ήταν αδύνατο να δημιουργηθεί μια δυτικού τύπου δημοκρατία με ένα τέτοιο κοινωνικό υλικό. Άρα δεν υπήρχε άλλη επιλογή παρά η επιβολή μέτρων «από την ηγεσία στο λαό» και η αναγκαστική αλλαγή ενός κοινωνικού και ιδεολογικού προτύπου. Το πείραμα απέτυχε.

Μετά τη Συνθήκη της Γιάλτας, η Τουρκία (και η Ελλάδα) πέρασαν στη Δύση, κυρίως στην σφαίρα των ΗΠΑ. Προοδευτικοί Τούρκοι διανοούμενοι, πιστεύουν ότι τις μεταρρυθμίσεις του Ατατούρκ στην πραγματικότητα τις «τελείωσαν» οι Αμερικανοί με την προβολή του λεγόμενου «κομμουνιστικού κινδύνου». Είναι χαρακτηριστικό ότι μια από τις κινήσεις της τουρκικής ηγεσίας μετά τη Γιάλτα ήταν το κλείσιμο των Ινστιτούτων των Χωριών που ήταν αποτέλεσμα μιας γενικότερης τάσης της τουρκικής κοινωνίας προς τον συντηρητισμό, τον εθνικισμό με έξαρση του αντικομμουνιστικού μένους. Τα Ινστιτούτα Χωριών προσέφεραν τεράστιο όφελος στην εκπαίδευση του πληθυσμού ωστόσο τα πιο συντηρητικά μέλη της τουρκικής κοινωνίας ξεσηκώθηκαν εναντίον τους για διάφορους λόγους όπως λόγω της συνεκπαίδευσης αγοριών και κοριτσιών σε οικοτροφεία. Κυρίως όμως διέσπειραν τη φήμη ότι τα σχολεία αυτά ήταν άντρο κομμουνιστικών και σοσιαλιστικών ιδεών που απειλούσαν την κοινωνία. Σε αυτό δεν βοήθησε και το γεγονός ότι οι σχολικές βιβλιοθήκες των Ινστιτούτων, περιείχαν μεταξύ άλλων και αριστερά βιβλία και οι μαθητές στα πλαίσια της φοίτησης έπρεπε να μελετούν διαφορετικές πολιτικές θεωρίες, πράγμα που θεωρήθηκε εθνικά επικίνδυνο. Το 1945 τα Ινστιτούτα των Χωριών άρχισαν να δέχονται βίαιες επιθέσεις από τη συντηρητική πτέρυγα του

Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος δηλαδή του κόμματος που ίδρυσε ο Ατατούρκ και από στοιχεία του νεοσυσταθέντος Δημοκρατικού Κόμματος του Μεντερές. Κατηγορήθηκαν ότι ήταν οι εστίες μαρξιστικής κατήχησης. Και η κυβέρνηση Μεντερές αναγκάστηκε να τα κλείσει μετά το 1950 και να τα μετατρέψει σε κανονικές παιδαγωγικές σχολές για δασκάλους.

Είναι ενδιαφέρον ότι κατά την περίοδο του ψυχρού πολέμου, με την Τουρκία να έχει συνταχθεί με το στρατόπεδο της Δύσης, οι ΗΠΑ έστειλαν επιτροπές για τον σχεδιασμό της παιδείας, για την άμυνα αλλά και την οργάνωση συνδικαλιστικών ενώσεων. Η ιδεολογική βάση όλης αυτής της αναδιάρθρωση του κράτους ήταν ο αγώνας κατά του κομμουνιστικού κινδύνου. Μια μεγάλη αλλαγή όμως ήταν επίσης η εισαγωγή του Ισλάμ στην παιδεία, που αργότερα χρησιμοποιήθηκε και από τους θεματοφύλακες της κληρονομιάς του Ατατούρκ, δηλαδή το στρατιωτικό κατεστημένο! Η σταδιακή εξαλλαγή των επιγόνων του Ατατούρκ (πολιτική και στρατιωτική ηγεσία) από ακραιφνείς υπερασπιστές του Κεμαλικού κοσμικού κράτους σε ένα νέο κοσμικό-Ισλαμικό μείγμα συγκεντρωτικού τύπου εξουσίας, με όλο και μεγαλύτερη δόση Ισλάμ, το συναντούμε σήμερα στην περίπτωση του Ερντογάν. Δεν είναι περίεργο που ο όρος «Κεμαλισμός» σήμερα χρησιμοποιείται από τους Τούρκους φιλελεύθερους διανοούμενους, σχεδόν ως υβριστική λέξη, αφού στο όνομα του Ατατούρκ και μετά το θάνατό του στήθηκε ένα σύστημα αυταρχικής εξουσίας της οποίας εκφραστής κατέληξε να είναι το τουρκικό στρατιωτικό κατεστημένο. Λόγω αυτού, η Τουρκία πέρασε από πολύ σκοτεινές περιόδους στρατιωτικών διδακτοριών και βίαιης καταστολής των δημοκρατικών ελευθεριών. Στα δυο πραξικοπήματα του 1971 και 1980, ο «κεμαλικός» στρατός αποδύθηκε σε μαζικές φυλακίσεις και εκτελέσεις προοδευτικών και αριστερών στοιχείων, σε απαγορεύσεις συνδικαλιστικών και φοιτητικών ενώσεων αλλά την ίδια στιγμή ο ίδιος ο στρατός επέτρεψε στα Ισλαμικά κινήματα να κάνουν ξανά την εμφάνισή τους (ένα από τα οποία ήταν και του Φετουλλάχ Γκιουλέν) και να χρησιμοποιηθούν για τη στήριξη του καθεστώτος εξουσίας.

Αν προσπαθήσει κανείς να κάνει σύγκριση, σε γενικές γραμμές, θα έλεγε ότι το καθεστώς Ερντογάν είναι ένα οπισθοδρομικό καθεστώς που βασίζεται στις θρησκευτικές αρχές του Σουννιτικού Ισλάμ. Δεν βλέπει προς τα εμπρός, προς την πρόοδο, αλλά προς τα πίσω, στην διατήρηση μιας συντηρητικής ισλαμικής αντίληψης. Η θεώρησή του είναι η επιστροφή στις Ισλαμικές ρίζες, στην εποχή του Μωάμεθ, η προσέγγιση απέναντι στις γυναίκες είναι άκρως οπισθοδρομική, η

γυναίκα πρέπει να μένει στο σπίτι και να τεκνοποιεί. Στην παιδεία προωθείται ένα συντηρητικό πρότυπο που αρνείται τον Δαρβίνο και απαιτεί την γνώση της ζωής και των έργων του Μωάμεθ. Πρόκειται για μια αντίληψη που προωθεί την κατήχηση και άνευ όρων αποδοχή του Ισλαμικού προτύπου και αποθαρρύνει την ελεύθερη σκέψη και κρίση. Αυτή η προσέγγιση είναι εντελώς αντίθετη από τη βάση της αρχικής προσέγγισης του Ατατούρκ για μια δυτικού τύπου κοσμική κοινωνία.

2. Κανείς δεν μπορεί να υποστηρίξει κάτι τέτοιο. Όπως έδειξε το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του 2017, η Τουρκία είναι χωρισμένη στα δύο. Το 50% αντιστέκεται στο καθεστώς Ερντογάν και δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι η αντίσταση αυτή μειώνεται. Δεν είναι καθόλου εύκολο να μετατραπεί η Τουρκία σε Σαουδική Αραβία ή Ιράν. Στην τουρκική κοινωνία υπάρχουν δυο διαμετρικά αντίθετες αντιλήψεις. Πρόκειται για δυο διαφορετικές κοσμοθεωρίες, που η μια κοιτά τη Δύση και η άλλη το Ισλάμ της Ανατολής. Η κληρονομιά του Ατατούρκ -αν και έχει συνδεθεί με σκοτεινές στιγμές της σύγχρονης τουρκικής ιστορίας λόγω του ρόλου του στρατιωτικού κατεστημένου και του βαθέως κράτους, μετά το θάνατο του Κεμάλ,- εξακολουθεί να αναπαράγει την έντονη επιθυμία για μια φιλοδυτική, προοδευτική Τουρκία με βάση τις δημοκρατικές αξίες.

3. Αυτό δεν είναι σωστό. Αν κανείς κοιτάξει προσεκτικά θα δει ότι παρά τις απαγορεύσεις που επιβάλλει το καθεστώς Ερντογάν, υπάρχουν εστίες αντίστασης από πολλά τμήματα της τουρκικής κοινωνίας. Όπως φερ' ειπείν στην τουρκική ύπαιθρο, στις αγροτικές περιοχές του Πόντου ή των Μικρασιατικών παραλίων, ή στη νότια Τουρκία όπου υπάρχει πολύ σθεναρή αντίσταση στις ιδιωτικοποιήσεις ή στις πωλήσεις αγροτικών περιοχών, υδάτινων πόρων (ποτάμια, ρεύματα, παράλια κ.λπ.) σε ιδιώτες για εκμετάλλευση, στην έκδοση αδειών για οικοδόμηση, στον αποχαρκτηρισμό γεωργικών γαιών, στην έκδοση αδειών για ορυχεία κ.λπ.. Αν και οι αρχές εφαρμόζουν πολύ σκληρά μέτρα εναντίον αυτών των ομάδων που αποτελούνται από απλούς ανθρώπους που ζουν σε χωριά, η αντίσταση συνεχίζεται αμείωτη. Επίσης παρατηρούμε ότι υπάρχει ισχυρή αντίσταση στους κόλπους της νεολαίας. Το παράδειγμα των γεγονότων του Γκεζί είναι γνωστό αλλά υπάρχουν και νέες εστίες αντίστασης από τους νέους της Τουρκίας εναντίον των πρακτικών της παρούσας κυβέρνησης (πολύ πρόσφατο παράδειγμα η σύλληψη και προφυλάκιση φοιτητών του πολύ καλού δημόσιου πανεπιστημίου του Βοσπόρου επειδή

διαφώνησαν ανοιχτά με τελετή «με κέρασμα λουκουμιών» για την «νίκη του τουρκικού στρατού στο Αφρίν» που έγινε στο πανεπιστήμιό τους από τη διοίκηση του πανεπιστημίου κατ' εντολή της κυβέρνησης.

Ο λόγος που η Τουρκία από μακριά φαίνεται ως μια χώρα με μια «απαθή» κοινωνία είναι ότι δεν υπάρχει μια πολιτική δύναμη που να μπορεί να ενοποιήσει όλες αυτές τις εστίες αντίστασης. Δεν υπάρχει ένας κεντρικός αντιπολιτευόμενος πολιτικός σχηματισμός, δηλαδή ένα κόμμα που να συγκεντρώνει αυτές τις φωνές κάτω από μια κοινή στέγη και να τις συντονίζει. Για αυτό το λόγο, όταν παρατηρεί κανείς την Τουρκία από το εξωτερικό έχει την εντύπωση ότι πρόκειται για μια χώρα με μια πολιτικά απαθή κοινωνία, όπου οι πολίτες δεν ενεργοποιούνται και σκύβουν πάντα το κεφάλι στην εξουσία.

Το γιατί δεν έχει υπάρξει κάποιος προοδευτικός πολιτικός σχηματισμός ακόμη, μπορεί κανείς να το αποδώσει στον ακρωτηριασμό των προοδευτικού και αριστερού κινήματος ύστερα από τα απανωτά στρατιωτικά πραξικοπήματα στη χώρα, ιδιαίτερα εκείνο του 1980. Ως συνέπεια αυτού, το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης το ΡΑΚ, μετακινήθηκε προς το κέντρο και κεντροδεξιό χώρο και έτσι απομονώθηκε από αυτά τα μεμονωμένα κινήματα που έχουν κυρίως αριστερή και προοδευτική ιδεολογία. Το ΡΑΚ δεν είναι πλέον σε θέση να συγκεντρώνει αυτές εστίες αντίστασης κάτω από τη δική του στέγη. Και την ίδια στιγμή δεν υπάρχει προς το παρόν ένα άλλο ισχυρό κόμμα στα αριστερά του ΡΑΚ.

4. Το Ανατολικό Ζήτημα εξακολουθεί να υπάρχει και σήμερα και έχει εξαπλωθεί στα πρώην εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στη Μέση Ανατολή. Δεν είναι ένα πρόβλημα που αφορά αποκλειστικά την Τουρκία. Αφορά όλες τις χώρες της Μέσης Ανατολής. Το βλέπουμε τώρα στη Συρία όπου όλες οι μεγάλες δυνάμεις βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους και όπου η Τουρκία προσπαθεί να παίξει έναν ελάσσονα ρόλο. Το Ανατολικό Ζήτημα είναι ακόμα παρόν αλλά είναι πολύ πιο σύνθετο και πιο δύσκολο να επιλυθεί λόγω των ενεργειακών αποθεμάτων στην Μέση ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο. Όμως υπάρχει κίνδυνος η περιοχή να καταστεί η πυριτιδαποθήκη που θα προκαλέσει την έκρηξη του επόμενου πολέμου ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις. Το νέο Ανατολικό Ζήτημα δεν έχει τα χαρακτηριστικά που είχε στις αρχές του 20ου αιώνα, δεν περιορίζεται στα σύνορα της σημερινής Τουρκίας,

έχει απλωθεί σε όλη τη Μέση Ανατολή και δεν ξέρουμε ποια θα είναι τα αποτελέσματά του.

5. Η ερώτηση είναι πολύ δύσκολο να απαντηθεί σε αυτή τη φάση γιατί οι παρούσες συνθήκες είναι εντελώς απρόβλεπτες και η κατάσταση εξαιρετικά ρευστή. Σε περίπτωση πτώσης του καθεστώτος Ερντογάν, που μπορεί να προκληθεί από μια σοβαρή οικονομική κρίση, όλα τα σενάρια είναι ανοικτά και δεν μπορεί να αποκλείσει κανένας την πιθανότητα να αποδεσμευτούν πολιτικές δυνάμεις που θα αλλάξουν εντελώς τα δεδομένα, οι οποίες δεν θα έχουν καμία σχέση με τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα. Κάτι τέτοιο συνέβη ήδη το 2001 με παρόμοιες συνθήκες: οικονομική κρίση, καταψήφιση όλων των παραδοσιακών πολιτικών κομμάτων και ανάδυση ενός νέου κόμματος υπό τον Ερντογάν και άλλους, αφού εγκατέλειψαν το κόμμα του Ισλαμιστή Ερμπακάν όπου ανήκαν. Ωστόσο είναι πολύ πιθανό η διάδοχη κατάσταση να μην προέρχεται από το τουρκικό πολιτικό Ισλάμ.